

Steen Nepper Larsen

**Kategoriale tydninger af den
kognitive kapitalisme**

GNOSIS Vedhæftninger Nr. 3 December 2008

Steen Nepper Larsen

**Kategoriale tydninger af den
kognitive kapitalisme**

*med særligt henblik på at begribe samtidens
trang og tvang til kreativitet*

Papiret er blevet til i regi af *Forskningsprogrammet i Socialanalytisk Samtidsdiagnostik* ved Danmarks Pædagogiske Universitet i løbet af 2006 (www.dpu.dk/sa) som et specialstudie under forskningsfeltet *videnspolitik*.

Copyright © Forfatteren & Forskningscenter GNOSIS 2008

GNOSIS Vedhæftninger Nr 3

**Kategoriale tydeligheder af den kognitive kapitalisme
med særligt henblik på at begribe samtidens trang og tvang til kreativitet**

Forfatter: Steen Nepper Larsen

Redaktion og tilrettelæggelse: Tobias Hiort-Lorenzen

ISBN: 87-92441-02-5

GNOSIS
Aarhus Universitet
Emdrupvej 54
DK 2400 København NV
www.gnosis.au.dk

§ 0. Anslaget, anledningen, anliggendet	3
§ 1. Kategorijagt i begrebsskoven	7
§ 2. Bag om ryggen og dog tydeligt	20
§ 3. Kategoriarbejdets nødvendighed	26
§ 4. Indenfor og udenfor	29
§ 5. Grænseløse ressourcer	31
§ 6. Den tænkende og tanken	34
§ 7. Seks greb	38
§ 8. Fleksibilitet. At gøres bøjelig og føjelig	47
§ 9. Humanpotentialismen	49
§ 10. Kreativiteten holder flyttedag	53
§ 11. Styling ved hjælp af pseudofrihed	76
§ 12. Vær operativ og performativ!	80
§ 13. Forgylt snak	83
§ 14. At være ufattelig mange penge værd	86
§ 15. En filosofisk antropologi trænger sig på	87
§ 16. Kritisk tænkning som benzin	94
§ 17. Kreativitet og Kommerz	100
§ 18. Quasi-teologi og quasi-teleologi	103
§ 19. Ikke absurd humor, men benhård alvor	105
§ 20. Generationernes rumlen	108
§ 21. Iværksætter på gul stue	109
§ 22. Markedets hypostasering	110
§ 23. At flytte og at skabe tegn	111
§ 24. Fra Wittgenstein til Anders Fogh Rasmussen	112
§ 25. Kapitalistisk humanisme & humanistisk kapitalisme – en stærk kiasme	113
§ 26. Horisontalnivellering. <i>Nowhere to hide</i>	117
§ 27. <i>Vogliamo tutti</i>	118
§ 29. Velsagtens mere end blot forskelle i temperament	124
§ 30. Socialanalytikkens første blinde plet.	129
§ 31. Ingen nostalgisk drøm om totalitarisme	130
§ 32. Socialanalytikkens anden blinde plet	134
§ 33. Hinsides mentalisme og håbefuldt inderlighed	138
§ 34. Midt i kontrolsamfundets vilde leben	142
§ 35. Indvendinger banker på	144

§ 36. Den kognitive kapitalisme som krisetegn	151
§ 37. Hovsa: Hvad er viden?	157
§ 38. Kapitalbrølere	159
§ 39. Om hjernedyrets kapitaladækvans	163
§ 40. Kreativitetens kognitive skemata	165
§ 41. Exit som en ny begyndelse	172
§ 42. Tyve teser om kognitiv kapitalisme og kreativitet	177
Referencer	201

§ 0. Anslaget, anledningen, anliggendet

Hvad sker der med viden og vidensarbejderen i samtiden?

Dette arbejdsrapport er tiltænkt at fungere som et enzymisk og inviterende papir for deltagerne i forskningsprogrammet i Socialanalytisk Samtidsdiagnose på Danmarks Pædagogiske Universitet. Håbet er dog, at det vil møde andre nysgerrige og kritiske øjne. Det er nemlig også tænkt som et bugnende bidrag til forskningsprogrammets kommende skriftserie.

Intentionen er at indlede en mulig begrebsliggørelse og kritik af det fænomen i samtiden, der kan kaldes for *den kognitive kapitalisme*. Det er ambitionen at søge at komme til at forstå nogle af tidens markante praksisformer for produktion og anvendelse af viden - og de *buzzwords*, begreber og tanker, der følger disse processer til dørs. Det er langt fra alle typer af viden, der er lige passende eller ønskelige, synes de videnspolitiske interessenter at mene, hvad enten de nu er aktive på den politiske scene (regering, opposition), i den økonomiske sfære (arbejdsgivere, vidensproducenter, vidensarbejdere), i videnskabens egen vidtforgreneede professionelle verden, i offentligheden (udspændt mellem så forskellige 'fænomener' som medierne, civilsamfundet, kultur- og kunstlivet og samfundets åbne samtaler) eller i uddannelsessektoren. Med socialanalytikkens greb kan det skitseres, hvorledes videns-regimer altid reguleres af acceptregler, og hvordan konfliktualiteter transformeres og bliver til selvfølgeligheder (og dermed til samtidens fixe idéer).

Det er ambitionen at udvikle en videnspolitisk analytik, der evner at begribe, hvordan det vidensintensive og intellektuelle arbejde kapitaliseres. Der handles, styres og planlægges ikke

bare med viden i vor samtid, der økonomiseres også med den. Opgaven består i at præsentere en samtidsdiagnostik, der ser og slår ned på noget, som andre ikke kan eller vil se - og at sige noget, som ikke allerede er sagt. Anliggendet består frem for alt i at prøve på at komme til at forstå og begrebsliggøre tidens delikate blanding af en manifest og dominant vilje, hang, trang og ikke mindst tvang til kreativitet.

Det er svimlende let at fare vild i begrebsskoven, hvori det vimler med ord som immateriel økonomi, vidensøkonomi, humankapital og videnssamfund¹. Hvor viden klassisk - og mindst

¹ Jf. André Gorz: *Wissen, Wert und Kapital, Zur Kritik der Wissensökonomie*, Zürich 2004, S.15 (opr. skrevet på fransk: *L'immatériel. Connaissance, valeur et capital*, Paris 2003). Se også § 36 nedenfor. Blot et splitsekund borte via Google finder man 654 hits på "kognitiv kapitalisme", 1.690.000 på "cognitive capitalism", 45.400 på "kognitive Kapitalismus" og 65.800 på "capitalisme cognitif" (besøgt d.22.8.2006). Diskussionerne af begrebet kognitiv kapitalisme synes at være meget heftige i Frankrig specielt blandt (videns)økonomer og venstresnoede post-post-kapitalismekritikere af deleuziansk-hardt-negrisk observans (hvad angår sidstnævnte: se § 1, 12-14, 16-17 og 34 nedenfor). Går man ind på de danske bibliotekers database www.bibliotek.dk findes der 1626 opslag om "kreativitet" og 4127 om "innovation" – men ikke et eneste om "kognitiv kapitalisme" (hverken på dansk, fransk eller tysk). Der findes 4 stykker på engelsk. Kort sagt: Den danske debat synes således ganske usamtidigt knap nok at have bivånet sit første forsigtige *take-off*. Se også SNL: "Svar til mine kritikere", i *DJØF-bladet*, d.22.9.2006. Den franske økonom Bernard Walliser foreslår ligefrem, at der dannes en ny forskningsledende hybrid: "écognition" (i bogen *L'Économie cognitive*, Paris 2000, s.245). Neologismen er smedet af ordene økonomi og cognition på fransk. Walliser hævder i konklusionen, at den nye informationelle økonomi i det 3.årtusinde har skabt en helt ny virkelighed, der må anskues i et radikalt forandret ontologisk, epistemologisk og prakseologisk perspektiv. Undervejs funderer Walliser over, om det vil være bedst at anvende begrebet immateriel kapital, kognitiv kapital, symbolsk kapital eller relationel kapital som centralperspektiv. Han når ikke frem til en definitiv konklusion, men anmærker forsigtigt, at de hver især er mere eller mindre godt begrundet (s.195). Walliser pointerer, at det i et kognitivt

siden Platon skrev *Theaitetos* - er blevet defineret som begrundet sand overbevisning ("justified true belief"² hedder det i daglig tale blandt fagfolk, der sjældent synes at ihukomme, at den gamle græker faktisk ikke talte engelsk), sker der nogle dramatiske forrykkelser i samtiden. Når viden subjektiveres og vareliggøres, er det måske gået hen og blevet mindre afgørende, både for dens brugere og for dens producenter, om den er sand i ontologisk forstand, thi det er ikke ædle filosofiske argumentationsprincipper endsige epistemologisk-forfinede testprocedurer, der betemmer over tidens stadig mere instrumentelle tilgang til viden.

Dette arbejdsrapport har antaget form af en stribe, nærmest vildtvoksende og selvknopskydende paragraffer og aforismer³. Håbet er, at disse mere end to snese skriftstykker måtte demon-

økonomisk perspektiv er videns opgave at gøre kapitalen mere "transmissible" (s.183). Udbytningen og udnyttelsen af "det grå stof" ("l'exploitation de la matière grise", den menneskelige hjerne og humane intelligens, s.196) kalder på nye begreber og tankeformer.

² Jf. Anders Bordum: *Diskursetik og den positive selvreference*, Kbh. 2001, s.28. Også forkortet til JTB i dagens anglofile lærebøger. Se også § 37 for en præsentation af en række af samtidens radikalt forskellige tilgange til vidensbegrebet.

³ Det uopnåelige formideal er sikkert rundet af glæden ved at læse værker som Theodor W. Adornos *Minima Moralia. Reflexionen aus dem beschädigten Leben* (1951), Friedrich Nietzsches *Götzendämmerung – oder Wie man mit dem Hammer philosophiert* (1889), Ludwig Wittgensteins *Über Gewißheit* (*On Certainty* 1969 (opr. fra 1949-1951)), Roland Barthes' *Mythologies* (1957), Jean Baudrillards *Cool Memories 1980-1985* (1987) og Ole Fogh Kirkeby: *Ordenes tid. Fragmenter til en sirlig filosofi* (Frederiksberg, 1996). I slipstrømmen af denne inspiration gøres de stilistiske eksperimenter (fremstillingen hér) til integrale dele af undersøgelses- og begrebsliggørelsesprocessen, selvom det bestemt ikke er uden problemer og faldgruber at fusionere den aforistisk skrift med den filosofiske tænkning (se også note 119 i § 42). Det gælder bl.a. om at undvige, at forsøg på at forstærke udsigelseskraften af teksten går ud over dens filosofiske stringens.

strere en samtidskritisk sporsans og besidde en vis træfsikkerhed. Med en selvkritisk tydning af K.E. Løgstrups berømte distinktion er der nok tale om, at betydningsvidden honoreres. Det må være op til læseren at vurdere, om det også gælder prægningen.

Karl Marx skrev som bekendt både *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* og *Theorien über den Mehrwert* og en lang række andre excerpter og delanalyser, før han udgav første bind af *Das Kapital* i 1867. Paragrafferne hér er også forarbejder, og flere af dem har notat-karakter pr. nærværende. Fælles for dem er deres inviterende og tydende form. Marx derimod holdt sine ur-manuskripter for sig selv; men han var jo heller ikke en del af et universitært forskerteam. Undervejs vil jeg således også driste mig til at påpege et par blinde pletter for den socialanalytiske samtidssdiagnose.

Der skal ridses i konsensuslakken og ægges til strid. Mig magtpåliggende er det at søge at oparbejde skelnekriterier og at forny kritikbegrebet i en tid, hvor så forskellige fænomener, delsystemiske og menneskelige virkefelter som kapitalisme og humanisme, *Kommerz* og kunst, kreativitet og penge, uddannelsespolitik og økonomi, politik og pædagogik & liv og biopolitik umærkeligt og uden de store sværds slag synes at koagulere i nogle ofte ganske overraskende, sammenklistrede og svært undslippelige fusioner.

Det er papirets ambition at søge at indfange, hvorledes der blev talt om kreativitet i løbet af år 2006. Med "talt om" tænkes der mindst på: politiseret, filosoferet, fantaseret og ideologiseret. Jeg agter ikke at kaste mig ud i ny-klassisk" diskursanalytik af ét sub-system eller én medie-sammenhæng. Der vil blive kastet lys

over kreativitet som videnskabelig genstand, som vare, som fordring på arbejdsmarkedet og som pædagogisk ideal. Der tages således livtag med det multifacetterede begrebs brede anvendelse, mens der 'botaniseres' og eftertænkes i selskab med dets ofte ganske overraskende udtryk og former.

I arbejdspapirets pølseende vil der blive forelagt nogle teser om kreativitet og kognitiv kapitalisme.

§ 1. Kategorijagt i begrebsskoven

I *Oxford Companion to Philosophy* (ed. af Ted Honderich, 1995) kan man læse: "*categories*. The most fundamental divisions of some subject matter." Der skelnes sprogfilosofisk mellem subjekt og prædikat – mellem en genstand og dens attributter (de 'ting', der prædiceres om den). Kategorier har at gøre med, *hvad* der prædiceres *om hvad*, om distinktioner inden for en logisk sætning. Aristoteles taler om ting, der prædiceres om ting, og for ham er det kategorien substans, der er subjekt, d.v.s. det, der prædiceres noget om, mens de øvrige kategorier er præ-dikater (kvalitet, kvantitet). Hos den gamle græker lærer vi således, at begrebs- og prædikatslogikken er fundamentalt forskellig fra sætnings- og udsagnslogikken⁴.

⁴ Jeg takker min ven og kollega fra RUC, Lars Axel Petersen for kyndige og kritiske kommentarer til en tidligere version af denne tekst. Lars fastholder, at det er en kategorial brøler at hævde, at en kategori kan være et udsagn, og han anfører, at ordet kategori i forbindelse med en samfundsanalyse med fordel kan tage udgangspunkt i Marx' brug af ordet i førsteudgaven af *Das Kapital* fra 1867: "Derartige Formen bilden eben die *Kategorien* [Marx' kursiv] der bürgerlichen Oekonomie. Es sind gesellschaftlich gültige, also *objektive Gedankenformen* [min kursiv, SNL] für Produktionsverhältnisse *dieser historisch bestimmten* [Marx' kursiv] gesellschaftlichen Produktionsweise" (citeret fra *Marx-Engels Studienausgabe*, bd. 2, Berlin 1966, S. 243).

Men selvom en kategori på denne vis ikke er et udsagn om ting i verden, men snarere om nødvendige logiske relationer inden for sproget selv, vil jeg alligevel tillade mig at gå på jagt efter de styrende kategorier, der synes at blive spændt ud omkring produktion og konsumtion af vidensarbejdet i den kognitive kapitalisme. Mens jeg fastholder den koncise definition af kategori fra det anførte Oxford-leksikon, lægger jeg med sindsro den tankegang bag mig, at der kan skelnes fundamentalt mellem en tidløs begrebslogik på den ene side og en empirisk verden (af udsagn) på den anden.

Min vovede arbejdstese lyder: En kategori er et grundlæggende udsagn, der skitserer og kalder på en mulig begrebslig orden. En kategori⁵ er for dette papirs forfatter en erkendelses-

Arvet inden for eller oversat til dette papirs ramme gælder det således ikke bare om at påvise, at de økonomiske aktørers og teoretikers tanker er forkerte eller fordrejede – thi ”Sie wissen das nicht, aber sie *tun* es....” (Marx, op.cit., S. 242) – når de ikke kan se, at værdiabstraktionen og værdiformen er på spil i den verden, som de virkeliggør og fungerer inden for. Men det gælder måske om at være tændt af en uhellig, ambitiøs ild, der vil påpege, både hvilke objektive tankeformer og hvilke fordreje(n)de *buzzwords*, der er på spil i samtidens økonomistiske invadering af det intellektuelle arbejdes, kulturens, legens, kunstens, barnets, omsorgens osv. ifølge en udbredt opfattelse hidtil i deres irreduktible særegenhed reserverede reservater.

De involverede kategorier er ikke tidløse, men som Marx fremhæver historisk specifikke. Kategoriarbejdet drejer sig simpelthen om at erkende, hvorledes en kritisk formanalyse af ’videnssamfundets’ ideologiske fantasmer og udbredte mystificerende misforståelser gennem påvisningen af en nødvendig formbestemmelse af de samfundsmæssige relationer kan kaste kritisk lys over samfundets og dermed menneskenes aktuelle reproduktionsbetingelser.

⁵ For Aristoteles er kategorier ”(græsk *kategoria*, der oprindeligt betød ’anklage’, og som senere fik betydningerne ’prædikat’ og ’egenskab’)” grundbegreber, ”der må gælde for alt i verden, for så vidt som alt, hvad der eksisterer, må kunne henføres til et af disse grundbegreber” (jf. P. Lübcke

(red.): *Politikens filosofi leksikon*, Kbh. 1988 (1983), s.32). Eller med den gamle grækers egne ord om logikken fra *Organon*: ”Alt hvad vi siger, og som ikke er sammensat...” (Justus Hartnack og Johannes Sløk: *Aristoteles*, Kbh. 1991, s.36. *Organon* fremviser de logiske værktøjer). Aristoteles anfører op til 10 kategorier (kvantitet, kvalitet, relation, sted, tid etc.). Kant skelner mellem 12 kategorier, ”hvoraf ’substans’ og ’årsag-virkning’ er langt de vigtigste” (op.cit, s. 235). Kategorierne er forstandsformer og siger ikke nødvendigvis noget om tingen i sig selv. De udtrykker ikke noget ontologisk, men er transcendentale former, der begrænser vores evne til at erkende noget som virkeligt. Mine kategoriale spekulationer hér er ikke så ambitiøse som Aristoteles’ (det drejer sig absolut ikke om at sige noget om alt i verden, eller om at påstå, at viden alene kan fastnagles v.h.a. følgende mere end 2300 år gamle absolutistisk-filosofiske definition: ”Det vi, i streng forstand, har viden om, er altså noget, som ikke kan være anderledes”, *Aristoteles*, op.cit., s. 47), og de adskiller sig fra Kants ved ikke blot at søge at sige noget om subjektets erkendelsesbetingelser.

De kategoriale tydninger ønsker tværtimod at sige noget om virkelige, magtfulde og nærmest uundslipelige forbindelser i verden, der både rækker langt ud over og griber dybt ind i subjektets verden. Jagten på de væsentlige interdependenser må indledes.

Når en kategori kaldes for et udsagn, implicerer det, at kategorien organiserer en forståelses- og en fortolkningsramme, der kobler begreber og praksisfelter som økonomi, arbejde, viden, politik, tænkning, kapital, vare, penge, værdi, profit, konkurrence, pædagogik, subjektivitet og selv m.v. in-tenst sammen med hinanden som ærtehalm.

Det er min ambition både at komme ud over samtidens overfladiske kategorier og at tilbyde andre kategorier, med hvilke man kan søge at begribe virkeligheden. Klichéerne siger ikke i sig selv noget væsentligt om den kognitive kapitalisme; men det gør den måde, hvorpå de bruges. En pragmatisk og semantisk sproganalyse bliver en del af en analyse af de samfundsmæssige relationer, strukturer og interaktioner

Verden er til; men den er fandens er svær at tænke og begribe éntydigt. I det følgende vil mit afsæt ofte være syrligt og skeptisk. Men jeg filosoferer ikke blot med hammeren i et forsøg på at smadre samtidens værdier. Jeg søger også at lancere kategorier, der helst skulle være lidt mere stridsomme, systematiske, u-ironiske og langtidsholdbare, og som kan formå at se og forstå mere, end de fikse idéer kan.

teoretisk hybrid, der angiver et filosofisk forehavende om at ville manøvrere i spændingen mellem realabstraktionen⁶ og ikke-identiteten⁷. G.W.F. Hegel var den første, der tænkte denne historisk-dynamiske spænding; men hans værk kom til at insistere på, at der i sidste ende og ideelt set er overensstemmelse (*isomorfi*) mellem vores tanker og virkeligheden (*adequatio est intellectus et rei*).

Som realabstraktioner må såvel begrebet 'kreativitet' som 'begrebet kognitiv' kapitalisme således være lydhør over for at lytte til en lang række fremtrædelsesformer, der ikke kan reduceres til at være éntydige og simpelt-klassificerbare fænomener. Kategorier, realabstraktioner og begreber må give afkald på fristelsen til at indgå i et suverænt og ophøjet tankepolitisk arsenal. Ofte må vi -med en fri elaborering over en af Ole Fogh Kirkebys nyere formuleringer - til tider endda lære at værne om & stå vagt om ordene og fænomenerne - og vove at gå imod begreberne, når de bliver for magtfulde og selvglade.

Udfordringen for dette skrift er at lade kategorierne og begreberne indgå i et undersøgende arbejde, der lader virkeligheden få mæle. Der må ikke gives afkald på nænsomt og dog præcist at indsamle stof og at lade dette slå gnister i mødet med en lang række teoretiske greb. Kategorierne indgår i et vidtstrakt arbejde på at søge at bestemme vor tids herskende former for

⁶ SNL: *Sproget er alles og ingens. Erkendelse og spekulation*, Århus 1995, s.35: "For 'marxismen' bliver begrebet *realabstraktion* både virkelighedens sandhed og tankens sandhed."

⁷ SNL: Op. cit., s.39 + 38: At tænke ikke-identisk implicerer "...en erkendelsesdialektik, der hverken vil reducere begrebet til genstanden eller genstanden til begrebet" & "Denne erkendelsesteori tænker i spændingen mellem begreb og genstand." Denne tankegang står i gæld til Theodor W.Adornos værk: *Negative Dialektik*, Frankfurt a/M 1966.

økonomi (af græsk: *oikos* (hus) + *nomos* (lov, regel)) i samfundet – uden at ville reducere alt andet (socialitet, kultur, sprog, tænkning, kunst, liv etc.) til økonomi.

Gamle dage (1970'ernes idéhistoriske) forsøg på beskrive og forstå kapitalens reelle og formelle subsumtion stod ikke alene. Med begrebet om de såkaldt subsumtive interventionsformer blev det også forsøgt at finde grænserne for økonomiens intervention i samfundet. For 25-35 år siden håbede de revolutionære på *one day* at transcendere totaliteten både i tanken (teorien) - og ikke mindst i praksis.

I dag gælder det om at begribe, hvordan økonomiseringen af det ikke-økonomiske foregår og specielt om at forfølge, hvordan denne proces foregår via vareformen. Kapitalen synes at være afhængig af mange ”ting”, der ikke (kan) kapitaliseres. Kapitalen nyder eksempelvis godt af en række privatiseringsformer (af privatretslige garantier, af enerettigheder etc.), der ikke umiddelbart antager vareform.

Vi lever i noget, som mange vælger at kalde for en neo-liberal tid.⁸ Viden privatiseres og synes ikke længere principielt

⁸ En egentlig neo-liberal politik burde i sagens (liberalismens) klassiske ideologiske natur ikke detailstyre forskningen på universiteterne og topstyre folkeskolerne. Derfor må det undersøges, om vore dages retoriske neo-liberalisme monstro er lige så meget falsk ideologi som fortidens totalitære stalinisme var falsk kommunisme; uden hermed at påstå at der nogensinde skulle kunne findes helt rene og ’sande’ ideologier. Det er værd at bemærke, at den hyperliberale tænketank CEPOS (v. Martin Ågerup, der tilsyneladende har fået lov til at sige alt det højt, som Anders Fogh Rasmussen ikke mere tør sige, men sikkert stadigvæk mener...) ofte på den mest frihjulsagtige facon er ganske kritisk over for den regeringsmæssige vanart af liberalisme. En parallel – eller måske ligefrem en analogi - kan voves: USSR virkeliggjorde aldrig det klasseløse samfund, og regeringen synes ikke at virkeliggøre minimalstatens frihedselskende lyksaligheder. Dette roderi kunne kalde på en revitalisering af ideologikritikken (evt. inspireret af Slavoj Zizeks

og primært at blive opfattet som et offentligt gode. Denne nærmest umærkelige transformation må undersøges. Det samme må en række andre flertydige fænomener. Her skal blot omtales nogle enkelte af disse. Usamtidigt og flertydigt lever vi både i en ny form for immateriel økonomi og i en 'klassisk' form for materiel økonomi. I den nyere økonomiske litteratur skelnes der mellem videnskapital, intellektuel kapital og humankapital – dækkende hhv. virksomhedens faktiske viden, dens vidensmæssige potentialer og investeringerne i virksomhedens individuelle "bærere".

I overensstemmelse med mit *credo* om at lade begreb og genstand "swinge" vil der ikke systematisk blive skelnet radikalt mellem stort og småt, endsige mellem teori og empiriske facts i det følgende. Der vil endda blive gjort vold på den traditionelle arbejdsdeling mellem teori, empiri og metode til fordel for en generering af en vibrerende og spekulativ tekst, der blander forskning og fremstilling (formidling).

Der vil blive iagttaget på mange forskellige niveauer. Det diffuse og nærmest allestedsnærværende kreativitetsfænomen *in* ubestemt form *pluralis* forsøges sammentænkt med kategorien kognitiv kapitalisme. Læseren inviteres til medtænkende at bivåne spændinger i, forskydninger og interpenetrationer mellem så forskellige felter som begrebshistorie (idéhistorie, etymologi), økonomi (arbejdsliv), uddannelse (pædagogik), politik og i glimt kunst- og kulturliv.

egensindige og ofte herligt uforudsigelige politiske filosofi). Hvor Jürgen Habermas i 1960'erne skrev om teknologi og videnskab som 'ideologi', må vi skrive om pædagogik, videnskab, politik og økonomi som 'ideologi', men ikke mindst som benhård realitet.

”Mit *kognitivem Kapitalismus* bezeichnen wir ein *Akkumulationssystem*, das hauptsächlich auf Wissen beruht. Wissen ist die Hauptressource des Wertes und wird die wichtigste Ressource im Prozess der Wertschöpfung”. Fra viden til værdiskabelse og akkumulation. Således definerer den franske tænker Yann Moulier Boutang det fænomen, jeg søger at skildre, forstå og begribe og den kategori, der må tage form. Det sker i teksten ”Marx in Kalifornien. Der dritte Kapitalismus und die alte politische Ökonomie”⁹.

Moulier Boutang er en af de mest produktive og citerede forfattere inden for den franske ny-marxisme. Hans ovennævnte definition vil danne ledetråd for dette arbejdsrapport. Den kognitive kapitalisme er uhyre optaget af ”eine Entwicklung der Produktivkraft der menschlichen Gehirne”, og Moulier Boutang skildrer indgående, hvorledes innovationsprocessernes vækst bliver af afgørende betydning for den vidensintensive kognitive kapitalismes (subs. kapitalists) konkurrenceevne.

Med begrebet den tredje kapitalisme indvarsles et epokalt novum. Den første epoke var handelskapitalens, i den anden sammenvævedes industriel kapital og finanskapital. Nu er vi på vej ind i den virtuelle økonomi - også kaldet den kognitive kapitalisme. Marx’ kategorier skal gentænkes i lyset af Silicon Valley og de(t) vidensøkonomiske gennembrud. Moulier

⁹ Trykt i tidsskriftet *Politik und Zeitgeschichte*, B. 52-53/2001. Moulier Boutangs tankevækkende og autoritative tekst, som de fleste forskere inden for feltet refererer til med veneration, kan studeres på eller tages fra nettet via: http://www.bpb.de/publikationen/98BOPR,1,0,Marx_in_Kalifornien%3A_Der_dritte_Kapitalismus_und_die_alte_politische_%D6konomie.html#art1

Boutang siger, at den klassiske økonom Adam Smith og kritikeren af den politiske økonomi Karl Marx begge forestillede sig produktionen baseret på input-output-modeller. Ind med råstoffer, maskiner og arbejdskraft i den ene ende og ud med (mer)værdiinkarnerede brugsværdier i den anden. Det er hans påstand, at den kognitive kapitalisme ikke længere kan begribes på denne enkle vis.

Franskmanden henleder den medtænkendes opmærksomhed på tre vigtige aspekter, der alle vil blive inddraget i det følgende. For det *første* vil den kognitive kapitalisme blive meget afhængig af produktionseksterne faktorer (såkaldte eksternaliteter: fra tanker og empati til sprog, luft og begærende kroppe). Den vil samtidig søge at integrere og målrette disse eksternaliteter i sin egen sfære: "Eine Gesellschaft diesen Typs zielt darauf ab, ursprünglich außenstehende Ressourcen - so genannte *Externalitäten* - ins Zentrum der Produktionssphäre zu rücken und sie vollständig in die ökonomische - kommerzielle wie nicht kommerzielle - Sphäre zu integrieren".

For det *andet* forsvinder udbytningen ikke; den intensiveres snarere, ikke mindst fordi den kognitive kapitalisme nyder godt af folks gratisarbejde og af netværkets eksistens, som ingen ejer, har monopol på eller kan styre mono-intentionelt, endelige forudsigende udviklingen af: "Die Ausbeutung ist im *kognitiven Kapitalismus* weit davon entfernt zu verschwinden, sondern sie ist - im Gegenteil - überall vorhanden; besonders außerhalb des "klassischen" Unternehmens, das heißt in allen Formen von Netzwerken, insbesondere dem Internet, dem Netz der Netze. Dieses Medium begünstigt die Einverleibung einer beträchtlichen Quantität an unbezahlter oder zu einem Spottpreis

gelieferter Arbeit.”. Moulier Boutangs begreb om netværk minder i sin radikalitet om både Hegels ’Weltgeist’ (verdensånd) og Marx’ ’Gesamtarbeiter’ (totalarbejder). Ingen af disse kan principielt annekteres af enkeltpersoner - eller for den sags skyld af nationer, institutioner, organisationer, kapitalister, fundamentalister, militser, klaner eller terrorister – og gøres til privat-ejendom eller alene fungere som strategisk ressource. Hverken bevidstheden, tænkningen, det produktive arbejde eller Internettet er kort sagt ”nogens”. Et bibliotek er fortættet ånd (generationers tanker som tilbud), stolen er et materielt udtryk for taktile erfaringers fortætning (det er ofte rarere at sidde ned end at stå op), og Internettet er også mulighedernes felt for alt fra flirt til vidensjagt (og ikke kun en militærteknologisk maskine eller en fix *device* for lige dele fordummelse, kontrol og forbrugsmaksimering).

For det *tredje* vokser arbejdskraften og den arbejdende person nærmest sammen som uskelneligt marehalm med en række væsentlige og langt fra blot behagelige konsekvenser til følge: ”Im *kognitiven* oder dritten Kapitalismus wird die bekannte Trennung zwischen der Arbeitskraft und der Person des Arbeiters sehr schwierig. Die Unterscheidung zwischen Arbeitskraft und juristisch freier (und nicht implizierter) Person wird immer unhaltbarer. Sie ist vor allem unproduktiv und wird zu einem Hemmfaktor für Innovationen. Kaum zu trennen ist auch zwischen Arbeitszeit und freier Zeit. Der berufliche Stress steht sicherlich in Zusammenhang mit der Vielzahl der Aktivitäten in allen (anderen) Bereichen des Lebens.” Det er simpelthen blevet hæmmende for innovationen (og jeg vil tilføje: for kreativiteten), hvis den kognitive arbejder holder noget

af sig selv for sig selv. Han og hun skal netop give alt det, de både er og har, når der arbejdes, hvad der som bekendt næsten altid gør.

Yann Moulier Boutang optræder også i antologien: *Vers un capitalisme cognitif. Entre mutations du travail et territoires*, red. af Christian Azaïs, Antonella Corsani og Patrick Dieaude (Paris 2001). Der er tale om en ren guldgrube af en bog, der søger at begribe den samtidige kapitalismes ”mutation profonde”, som Bernard Paulré proklamerer det i forordet (s.7; se også s.25). Inden for ”hyperkapitalismen” (Paulré, s.12) kan viden ikke længere forstås som et økonomieksternt felt: ”La connaissance n’est plus un phénomène extérieur à l’économie. Elle devient endogène” (do, s.11). Den kognitive kapitalisme ønsker at få adgang til og udøve kontrol over denne endogene ressource. Viden, der pr. natur er et kollektivt gode og kan vokse til ukendte og ganske uventede højder (do, s.17 og 19), bliver til en konfliktuel genstand for udbytning og til tændgnist for profitproduktion. Der tegner sig et spændingsfelt, måske ligefrem et paradoks: Det særlige ved den kreative viden er, at den umiddelbart er inkarneret, bundet til den enkelte arbejdskraftbesidder – men at den kognitive kapital samtidig prøver på at dematerialisere, annektere, privatisere, yderliggøre og vareliggøre den. Som Antonella Corsani skriver i bidraget ”Eléments d’une rupture: l’hypothèse du capitalisme cognitif”, forsøger den kognitive kapitalisme at få udnyttelsen af de menneskelige eksternaliteter til at slå om i produktiv innovation (s.174). På arbejdsmarkedet kobles menneskets ikke-homogene og subjektivt-differente kreativitet direkte til de avancerede, elektroniske meta-maskiner: ”...un travail qui est création d’usages

et des création à travers les usages créés: ce qui est impliqué dans la production créatrice ce n'est plus une capacité homogène et abstraite de travail mais bien une capacité hétérogène, subjective..." (s.179). Den kognitive kapitalisme bliver direkte afhængig af den kreative menneskelige kapacitet, af arbejdskraftens affektive energi og uudgrundelige fantasi. Corsani fremhæver, at viden ikke er en vare som enhver anden, for når den (for)bruges bliver der ikke bare mere af den; det er heller ikke givet, hvordan den skal (for)bruges. Konsumtionen af viden er således selv en produktiv akt (s.185). Corsani advarer afsluttende imod videns balkanisering, dens eksklusive opspaltning i lukkede økonomisk-dominerede enklaver, uden offentlig adgang (s.187). Yann Moulier Boutang bidrager med en ny-marxistisk turneret artikel "La troisième transition du capitalisme: exode du travail productif et externalités". Moulier Boutang er optaget af, hvordan den levende kapital (arbejdskraften på arbejde) gebærder sig på en modsætningsrig scene som hhv. *homo calculans* (et kalkulerende menneske) og *homo calculata* (et kalkuleret menneske, s.141). Det selvvaloriserende menneske bliver til stadighed kalkuleret af arbejdsgiveren, mens det også kalkulerer (over) sig selv.

Det kreative og innovative menneskes polyvalente egenskaber er i høj kurs på markedet for køb og salg af produktiv intelligens (s.145). Moulier Boutang viser, at den kognitive kapitalisme er på vej ind i en værdi- og rigdomskrise. Den forsøger at beslaglægge og indhegne eksternaliteterne. Det levende arbejdes mer-værdiskabende evner er stadigvæk hovedkilden til dens valorisering; men den må finde på flere og flere krumspring for at holde på arbejdskraften som en eksklusiv ressource og som en

privat tidsbegrænset ejendom (s.147-150; gik også til § 36 for et kongenialt bud på den kognitive kapitalismes krisetendenser).

I en dansk, noget mere opbyggelig og langt fra samfundskritisk kontekst kan man læse: ”Mens land, råvarer, kapital og arbejdskraft tidligere var de vigtigste produktionsfaktorer, er viden – bredt defineret som data, information, symboler, kultur, ideer og værdier – fremtidens vigtigste produktionsfaktor. Viden har ganske enkelt evnen til at erstatte flere af de andre faktorer.” Således skriver Mandag Morgens Strategiske Forum (red. af Erik Rasmussen og Kim Møller) i *Innovationskraft 2000*, Kbh. 1995, s.33. De to skribenter fortsætter på samme side: ”Det er vanskeligt at indpasse viden i den eksisterende økonomiske teori. De fleste markedsøkonomiske betragtninger om udbud og efterspørgsel bygger på ressourcernes knaphed. Men viden er en i princippet uendelig ressource - faktisk bliver der mere af den, jo mere man bruger den. Det er evnen til at anvende viden, der er knap.” Det er sikkert derfor, der investeres så meget i ledelse, nu om stunder og i kreativt genbrug af forhåndenværende viden. Derudover er ”jagten på den skjulte innovationskraft” (s.28) en yndet sport overalt i statslige og private virksomheder. Lidt senere i dette papir (i § 36, 38, 39, 41 og 42) skal der angives ganske andre vinkler på viden, forstået som noget, vi alle har ret til at udvikle, have del i og komme til at møde hinsides markedets og pengenes sfærer.

I Mikael R. Lindholms og Kim Møllers *Slip innovationen løs. Danmark som kreativ stormagt* (Kbh. 2005) slås det fast, at viden er blevet en forgængelig vare: ”Behovet for konstant nytænkning betyder...at viden i sig selv ikke længere er nok.

/.../ Efter som viden bliver uanvendelig stadig hurtigere, er det afgørende i netværksøkonomien ikke at besidde viden som sådan – det afgørende er selve den indlæringsproces, der genererer ny viden, og evnen til at anvende den nye viden kommercielt” (s.19). Det pointeres hér ganske køligt, at en kommerciel kombinatorik parret med en gedigen omgang pædagogisk *autopoiesis* lige præcis er sagen, hvis Danmarks fremtid skal blive lys (se også s.228f). Vi skal være verdensmestre i kreativitet, intet mindre (s.272). Vi skal fodre fremtidens globale markedsplads med idéer. I Lindholm og Møllers artikel ”På vej mod en innovationskultur” (Ugebrevet Mandag Morgen Nr.24, 21.juni 2004, s.37) lyder de samme toner: ”...vi (skal) i stigende grad konkurrere på vores evne til at nytænke og innovere hurtigere end andre – vores kreativitet.”

Blot et år efter at *Slip innovationen løs* udkom, var det tankevækkende og lidt skræmmende at høre en foredragende Mikael R. Lindholm slå fast, at danskerne faktisk er blandt de bedste i verden til at være kreative i disse år, netop fordi vi lever i et demokratisk samfund med en udbredt lighedsforestilling, en høj grad af tillid og med store muligheder for at være med til at bestemme over arbejdets indhold; men at det netop også er derfor vi er helt elendige til at være innovative. Bevæbnet med talrige powerpoint-grafer¹⁰ over forskellige landes præstationer

¹⁰ Lindholm er chefredaktør på *Computerworld*, pennefører for og idégenerator bag Innovationsrådets rapporter og tidl. redaktør på *Mandag-Morgen*. Foredraget hed: ”Danmark som kreativ stormagt”, og det blev afholdt på *Forskningsprogrammets* konference om *Viljen til kreativitet og innovation*, d.5.10.2006 på Gl. Carlsberg, Pompeji i Valby. Se også Rune Lykkeberg for en dækning af konferencen: ”Overlad kreativiteten til kapitalismen...”, *Information*, d.6.10.2006. Lykkebergs leder ”Det økonomiske menneskes død”, *Information*, d.2.11.2006 problematiser ligeledes, at

og ressourcer lød det grangiveligt, som om han på én og samme tid og med ubetvivelig autoritet proklamerede: bliv bare ved med kreativ reformpædagogik, fri leg og fjumreår – men lad også lederne træffe de nødvendige, udemokratiske beslutninger, så vi kan komme op i et højere innovativt gear, for ellers kommer kineserne og æder os.

§ 2. Bag om ryggen og dog tydeligt

Meget tyder på, at økonomien – udtrykt med et hengemt, men dugfrisk marxistisk slogan - er bestemmende i sidste instans inden for den aktuelle danske form for kognitive produktion. Allestedsnærværende økonomibetragtninger vælter ind over grænserne til politik, uddannelse, miljø, sundhed, kultur og kunst. Overalt efterspørges der kapitaladækvat højtuddannet arbejdskraft, der ideelt set skal være disciplineret & kreativ (samtidig har simpelthen smag for tvingende oxymoroner).

Tidens absolutte, håbefulde og topscorende *tandem-buzz-words* hedder kreativitet og innovation. Studér f.eks. Innovationsrådets Årsrapport fra 2005 kaldet *Innovative Danmark*, hvori 400 nøglepersoner og institutionelle topledere taler højt i kor og i samme toneleje. Heri forlyder det, at vi skal forløse det skjulte kreativitetspotentiale i nationen, og at kreativiteten må tydes som årsagen til innovationen, der er det efterstræbelsesværdige resultat af vore fælles anstrengelser på at totalmo-

”økonomisk performance” skule være ”samfundets succeskriterium”, mens han opregner, at lighed, tillid, lav magtdistance, inklusion og fleksibilitet m.v. (gode nordiske, *in casu*: danske dyder) er afgørende for den stærke skandinaviske konkurrenceevne. Se også interviewet med Lindholm m.fl. i Malin Schmidts kreativitetsbegejstrede og særdeles kritiske artikel om folkeskolens testkultur: ”Glem alt om PISA”, *Information*, d.22.12.2006.

bilisere arbejdsstyrkens slumrende ressourcer, hvis vi skal kunne klare os i den intensiverede globale konkurrencekamp. Innovationsrådet pointerer uden omsvøb, at det er vores nationale, politiske, samfundsmæssige og individuelle forpligtelse at styrke kreativitets- og innovationskulturen på alle niveauer i samfundet – fra børnehaven til NOVO, fra folkeskolen til det endnu usete eliteuniversitet. At bidrage til kreativitetsforløsningen er vores demokratiske pligt, og da vi alle har mulighed for at være kreative, er der ingen principielle forhindringer for projektet, ud over viljesslaphed og mangel på handlekraft.

Visitér også *Politikens* kronik fra d.1.april 2006: ”På vej mod det kreative Danmark”, hvori det radikale triumvirat Marianne Jelved, Morten Helveg Petersen og Margrethe Vestager med tidstypiske, floromvundne sproglige figurer fremhæver: ”I det globaliserede samfund er uddannelse og viden Danmarks vigtigste ressource...” & ”Fremtidens Danmark skal leve af viden og viljen til innovation.”

Bemærk at både samfundets spidser og oppositionspolitikerne opfatter viden som en slumrende ressource, viljen som nøglen til dens frisættelse og innovationen som Danmarks overlevelsesvåben i globaliseringskampen.

Regeringens aktuelle og konkrete gøremål inden for feltet kreativitet og innovation må også iagttages nøje. Uddannelsespolitik forvandles til topstyret og stram national uddannelsesøkonomi i samtiden, og den stadig mere autoritære neoliberale regerings styringstankegang hylder et kvalitetsindifferent, krænkende¹¹ og alment slogan som: ”Noget-for-noget”, garneret

¹¹ Stillet over for disse magtfulde og triste krænkelse, der ikke levner megen plads til, at vi får lov til at oparbejde en egentlig dannelsessubstans – endsige

med Helge Sanders berygtede definition på universitetets *raison d'être*: ”Kortest mulig vej fra tanke til faktura”.

Kigger man nærmere i regeringens digre og farvestrålende udkast til Globaliseringsrådets møde d.21.marts 2006: *Fremgang, fornyelse og tryghed. Strategi for Danmark i den globale økonomi*, kan man iagttage en lind strøm af hensigtserklæringer og advarsler: ”Hvis vi ikke fornyer os, kan vi få svært ved at fastholde Danmarks position som et af verdens rigeste lande” (op.cit., s.6). Danmark skal være det førende videns- og iværksættersamfund i verden og et førende innovativt samfund. ”Danmark skal i 2015 være verdens mest konkurrencedygtige samfund” (s.10) – intet mindre end det er succeskriteriet for alle vore gøremål og initiativer. ”Dansk erhvervsliv konkurrerer i høj grad på viden” (s.80), og det skal være lettere fremover hurtigt at kunne komme til at kommercialisere forskningsresultater (s.144). Regeringen siger rent ud, at kapitalismen lever af kognitiv kraft, og at pengene avler fortrinligt, når de bedste og mest kreative og innovative hjerner er i hus: ”Muligheden for at rekruttere højtuddannet arbejdskraft er virksomhedernes vigtigste kilde til viden” (s.82). Der er tilsyneladende tale om en række forbundne led i en fødekæde: Virksomhederne skal tilføres viden fra universitetets kandidater, og denne viden skal

at vi får tid til grundigt at dvæle ved det krævende og vanskelige; men at vidensarbejderen tayloriseres, og vidensarbejdet monetariseres, ihukommer jeg Adornos diktum om, at filosofi er en blanding af reflekteret melankoli og raseri, og jeg får en ubændig lyst til at anføre Odo Marquards smukke ord: ”At filosofere er at give afkald på den uhyre anstrengelse, det er, at blive gjort dum.” Se også Rune Lykkebergs interview med SNL i *Information* under overskriften ”Når 'venner' bliver til 'netværk’”, d.19.maj 2006 & Maj Junis interview med SNL i *DJØFbladet* nr.15: ”Lakajer for dårlig magtudøvelse” om DJØF’ernes sprog og virke.

omsættes til innovation. Derfor skal universiteterne i langt højere grad målrettes arbejdsmarkedets og virksomhedernes behov, hedder det.

Økonomien – hin autistiske *autopoiesis* - er mere end et subsystem og mere end en ideologi. Den afkræves kun sjældent en videre begrundelse, og den evalueres aldrig gennemgribende. Den bliver til dét privilegerede samfundsmæssige kort. Stadig mere aflæses gennem de briller, hvor ”profitten” (valoriserings-tvangen) i alverdens forklædninger¹² er spar es.

For næsten 150 år siden skrev Karl Marx, at kapitalen søger ”...at reducere den tid, som bevægelsen fra ét sted til et andet koster til et minimum. Jo mere udviklet kapitalen (er), jo mere udbredt derfor det marked (er), på hvilket den cirkulerer, (og) som udgør den rumlige bane for dens cirkulation, desto mere stræber den tillige efter en større rumlig udbredelse af markedet og efter større tilintetgørelse af rummet gennem tiden.”¹³

¹² Der er mange ord i omløb, og det falske sniger sig tit ind i dem. Selvom de ikke alle sammen er identisk med én gennemsat og éntydig valoriserings-tvang, er det dog påfaldende, hvorledes der tales stadig mere pekuniært om den offentlige sektor i disse år: modernisering af den offentlige sektor, rationalisering af dens funktioner, fusionering af kommuner, effektivisering af velfærdssamfundet, prioritering af hospitalsydelser, konkurrencedygtighed, besparelser og udlicitering etc. Se også Morten Knudsen: *Beslutningens vaklen. En systemteoretisk analyse af moderniseringen af et amtskommunalt sundhedsvæsen 1980-2000* (Ph.d.-afhandling fra Handelshøjskolen i Kbh.), Frederiksberg 2004 (og Morten Knudsen: ”Reformfeber”, kronik i *Information*, d.1.7.2004) samt AUC-lektor og samfundsforsker Johannes Andersen: ”Det offentlige og det private bytter roller” (Kronik i *Politiken*, d.19.6.2006): ”...opfattelsen af det offentlige som en omkostning er slået markant igennem.”

¹³ Cit. fra *Grundrids* b.2, Århus 1975, s.406 (opr. udg. i Berlin, 1953; s. 438; skrevet som raudkast i 1857-1858). Se også Nietzsche, der ca. 30 år senere og med en uhyggeligt prognostisk træfsikkerhed skrev følgende fortættede svada i *Götzendämmerung (Afgudernes Ragnarok*, Kbh. 1994, s.68): ”Det som de

Udtrykt i den moderne danske uddannelsespolitiske jargon, der dog vel at mærke ikke kan reduceres til at være styret direkte af kapitalen som 'overgribende subjekt': Lige meget hvem du er, og lige meget hvor du er, så sørg for at blive hurtigt færdig. Du skal tjene penge i mange år (helst i 45 på fuld tid). Det er et spørgsmål om ren *pay-back*, og du snylter, hvis du fjumrer. Den rå devise lyder, at både den lange studietid og arbejdsløsheden er frivillig og selvforskyldt.

Som Ove Kaj Pedersen fra CBS skriver, er det endnu ikke givet præcis, hvad en ny pædagogik kommer til at gå ud på i konkurrencestaten; thi pædagogikken er "bundet til et paradoks. Den skal disciplinere til arbejde, men også tilskynde den enkelte til at yde sit ypperste for at komme i arbejde – gennem fleksibilitet og mobilitet, og på arbejdet yde sit bedste – gennem innovation og kreativitet" ("Solidaritet på retur. Essay III", i *Information*, d.11.9.2006; se også Ove Kaj Pedersen: "Pædagogik og stat" i *Dansk pædagogisk Tidsskrift* nr.3/2006, s.49-50 samt SNL: "Uddannelsespolitikens to tunger – et essay", i *Dansk pædagogisk Tidsskrift* nr.3, 2005). Tidsånden tilskriver os alle, at vi har pligt til at arbejde, og at vi er forpligtet til at være kreative. Pædagogikken har ellers i lang tid "handlet om at op-

'højere læreanstalter' i Tyskland faktisk opnår, det er en brutal afretning for med mindst muligt tidstab at gøre et utal af unge mænd nyttige, *udnyttelige* for statstjeneste." Der er løbet en del vand i havet siden: I dag kan afretningen også foregå kælent og/eller i selvstyrende projektgrupper. Piger/kvinder gøres også nyttige, og begge køn finder også jobs i den private sektor. Men det ændrer ikke en tøddel ved pointen om, at det afgørende rationale for statens uddannelsespolitik stadigvæk er en uskøn blanding af tre ord for det samme: effektivitet, inputminimering og outputmaksimering. Eller udtrykt med to korte og imperativiske ord: Undgå tidstab!

drage til en selvstændig – en fri – individualitet”, pointerer Pedersen – men nu ”er en ny form for disciplinering under forberedelse: Pligten til at ville arbejde, kunne arbejde og også at gøre det! ’Fællesskab-ved-arbejde’ – sådan lyder lovens og også Velfærdsforligets fællesskabsforestilling”, iflg. professor Pedersen.

Pedersens analyse kan suppleres med den observation, at reformpædagogikken og ’rundkredspædagogikken’ er under skarp beskyddning. Test- og evalueringskulturen vælter frem koblet til en genopskrivning af noget, der hedder ’faglighed’, men sjældent er det. Pædagogikkens fremtidige konstitution kan ikke udledes direkte af den kognitive kapitalismes og den herskende konkurrencestats ’logikker’. Pædagogikken er fremtidsåben; ikke mindst fordi det uddannelsespolitiske system selv synes at være i tvivl om, præcist hvad og hvordan der skal læres i samfundets institutioner. Måske også fordi det er svært at se, hvorledes pædagogikken med autoritet og almen gyldighed skal kunne føre børn og unge sikkert ind i fremtiden. Det er svært for pædagogikken både at skulle fungere som videnskab, være samfundskonstitutiv, normativt-forpligtet, politisk opskrevet i betydning og humanpotentiale-realiserende på én og samme gang (se også Jens Rasmussen: ”Modernitet som baggrund for læring”, i Peter Andersen og Peter Frederiksen (red.): *Innovation, kompetence, læring. Det 21. århundredes udfordring*, DAFOLO Forlag, 2000, s.52).

DPU-forskere og andre pædagogik-interessenter lever derfor i en særdeles spændende tid. Kiggende ud over et broget landskab kan det kundgøres: Hverken SKUB-projektet i Hellerup, væksten i selvevalueringsformerne, KANON-

vækkelsen, RUC-modellen, de nye elitetanker, de internationale impulser eller '50'er-skolens kæft-trit-og-retning er fødte vindere *a priori*.

Det eneste, man velsagtens kan blive enige om er to ting: Pædagogik er en varm kartoffel, og der pågår en intens strid om den.

§ 3. Kategoriarbejdets nødvendighed.

Tiden råber på et post-marxistisk kategoriarbejde, der kan byde på nogle stærke tydninger af begreber som kognitiv kapitalisme, videnskapital, vidensøkonomi, kreativ økonomi¹⁴ og det intellektuelle arbejde.

Nogle skud fra hoften kan voves i kølvandet på Yann Moulier Boutangs smittende tanker fra § 1: Inden for den kognitive kapitalisme synes vidensøkonomien ikke mindst at befatte sig med produktion af tanker og iværksættelse af 'lønsomme' kreative processer. Visse af sprogets ydelser og nogle af de samfundsmæssige tegnrelationerne vareliggøres. Der sker en række transformationer. Menneskets kreative, personlige talenter bliver til samfundets væsentligste produktivkraft. Menneskets idéer er

¹⁴ Feiwei Kupferberg: *Kreative tider. At nytænke den pædagogiske sociologi*, Kbh. 2006, s.52, bestemmer kreativ økonomi som en sammensmeltning af to kreativitetsregimer fra hhv. kunstens og industriens verden. På Handelshøjskolen i Kbh. (CBS) leder prof. dr.phil. Ole Fogh Kirkeby *Centre for Art and Leadership*, der søger at udforske mulige krydsfelter, der kan opstå mellem kunsten og erhvervsøkonomien. Kupferberg opstiller en simpel ligning i begyndelsen af sin bog: "kreativitet = novelty + value" (s.25). Kreativitet tydes som det værdiskabende nyhedsaspekt, som en social anerkendelse af originalitet. Umiddelbart forekommer det dog vanskeligt at forstå, hvordan tre så umage størrelser kan sættes på samme formel (de måles jo ikke i de samme enheder). Forstå det hvem, der kan: Frugt = nye jordbær + anvendelighed af jordbær til mange ting.

der penge i. Idealismens begreb om åndens kraft får en *revival* på Børsen. Tanker er guld værd. Ord bliver kalibreret, stykket sammen og lagt til rette som varer til forskellig pris. Vareformen (og dermed jagten på merværdiens kilder) er så at sige begyndt 'at vende indad', idet den nu for fuldt tryk kobles intimt og direkte til det immaterielle og det kognitivt-mentale menneskelige univers. Her kan der eksempelvis tænkes på *branding*-strategier, begavet reklame, kataloger for rigtige hjem, succesrige slankeprogrammer, nyfigne portrætter af de kendte, sportive rejsemuligheder i kølvandet på Tour de France-feltet, lokkende beskrivelser af lukrative uddannelser og virksomheder på beatet, indbydende arkitekttegnede drømmehuse...man selv kan 'gå rundt i' og være med til at designe på nettet ud fra egne behov og sin økonomiske formåen ...med meget meget mere. Utallige af os arbejder, lever og ånder for at sælge ting og drømme til hinanden.

I et kapitalistisk samfund cirkulerer og forøger værdierne sig selv i form af kapital, der akkumulerer på utallige konkrete faconer og får et hav af udtryk. Nu skal valoriseringsprocessen belave sig på at skulle adskillige postgange igennem menneskesindets kreative og intensiverende snoninger. Den økonomiske vækst og den kreative tanke konstituerer en positiv og gensidigt maksimerende loop-dynamik. Det hedder en *win-win-situation* på tidens fremherskende tungemål. Fremgangen og fremtiden er i øvrigt både ustyrlig og lykkebringende, siger alle sædvanligvis pålidelige kilder.

Overraskende er det, at den anerkendte amerikanske videns- og ledelsesteoretiker Peter F. Drucker i værket *Post-capitalist Society* (Oxford 1993, p.38) hævder: "*Knowledge is the only*

meaningful ressource today. The traditional 'factors of production' – land (i.e. natural ressources), labour and capital – have not disappeared. But they have become secondary.” Drucker overser, at viden kapitaliseres og antager vareform, og at den inkarneres af den innovative arbejdskraft, hvorfor vi så absolut ikke er kommet til at leve i et post-kapitalistisk videnssamfund, hvori kapital og arbejde er blevet sekundære faktorer. Snarere bivåner vi, at både kapitalen og arbejdet kan antage en række nye former. Han synes heller ikke at have blik for, at de aktuelle internationale geopolitiske stridigheder og krige som oftest handler om adgangen til de naturlige ressourcer (olie, gas, uran etc.), om globalpolitiske styrkepositioner og alliancer og om adgangen til de kommende markeder.

Inden for kapitalismen har der altid hersket kamp om ressourcerne og strid om succes. Der er heller ikke noget nyt i, at der kræves sans for det nye og for det kreative for at kunne begå sig effektivt på de glatte og bonede gulve, hvor konkurrencen udspiller sig. Ej heller er det først i det 21. århundrede, at kapitalismen er begyndt at leve af, at efterspørge og at udnytte viden. Tidligere blev der trukket uhyre mængder erfaringsbaseret viden om alt fra omgangen med spindemaskiner og dampmaskiner til slagtning af store dyr og samling af Ford T-biler ud af den levende kapital. Der skete en teknologisering, og den døde kapital ekspanderede voldsomt igennem det 20. århundrede, bl.a. i form af store maskinanlæg og til tider i form af stadig mere gennemautomatiserede fabrikker (tænk blot på produktionen af øl, mælk og aviser).

Det nye er, at vidensbegrebet er blevet uhyre komplekst, forfinet og differentieret (se også § 37) og der stilles helt

forskellige krav og stadig mere distinkte krav til hhv. viden- skabelig viden, kreativ viden, innovativ viden, finansiel viden, ledelsesviden, HRM-viden, organistorisk viden, politisk, juridisk viden, kulturel viden, æstetisk viden, kommunikativ viden og markedsmæssig viden m.v. Markedet for viden er i vækst, og viden er blevet stadig mere økonomisk interessant. Kapitalismen udviklingsniveau synes ligefrem proportionalt med dens behov for at gøre viden til en produktivkraft, til en vare.

§ 4. Indenfor og udenfor

Kulturen og store dele af livet formidles via inputs fra den globale kapitalistiske økonomi. Hvordan det helt konkret foregår, kan der gives mange analyser af, både erfaringsnært og hverdagslivsteoretisk, fra bananindkøb i Netto, installation af soft-ware i computeren til det, der tales om i sofaen under et VM i fodbold.

Hvis vi ikke tilhører de ca. 800-900.000 mennesker, der af forskellige og ikke altid særlig lykkebringende grunde står udenfor arbejdsmarkedet¹⁵, arbejder vi som gale i Danmark¹⁶. Vi

¹⁵ Se SNL: "Kritik af den teknokratiske fornuft", i *Tidsskrift for Arbejdsliv* nr.2/1999 og Rune Lykkebergs anmeldelse af Bent Rold Andersen og Jesper Jespersen: *Velfærdsdebat på vildspor*, Kbh. 2006. Under overskriften "Kampen om myterne i velfærdssamfundet" i *Information*, d.28.3.2006 citerer han de to forfattere for en martrende sandhed: "De 900.000 uden for arbejdslivet er uden sammenligning den danske velfærdsstats største sociale problem. Disse mennesker er ikke med i et af vore vigtigste fællesskaber – arbejdsfællesskabet. For mange betyder det stemping og nedvurdering." Hele 7 år er gået mellem de to her nævnte kilder; men intet er ændret. I 1999 anslog man de ekskluderedes antal til 800.000 – i dag er der tilsyneladende 100.000 flere 'udenfor'. Disse nøgterne tal må kontrasteres dagens florumvundne tale om næsten fuld beskæftigelse. Rune Lykkeberg anfører i

forbruger mere end vore forfædre i deres vildeste fantasi nogen-
sinde kunne forestille sig muligt, gennemstrømmes ideligt af
oplevelsesøkonomi og bliver gjort til adaptive knudepunkter for
vare- og pengestrømme. Det er næppe alle vore kreative evner
og behov, der (kan) instrumentaliseres; men *Homo Ludens* er
med til at føde de post-industrielle maskiner, og arbejdet bliver
til et uundværligt anerkendelsesdrug og til en alvorlig leg på liv
og død.

Mange af os er kommet til at leve i en forvirrende zone af
uoverskuelighed og uskelnelighed. Vi kan ikke mere altid med
sikkerhed sige, endsige vide, hvad forholdet er mellem lyst og
tvang: "Nu styrer man ikke ved at nægte folk noget, men ved at
påvirke deres lyst til at gøre det, man gerne vil have dem til.
Magten og lysten er kommet tæt på hinanden, men det er blevet
sværere at skelne mellem det 'jeg', selv gerne vil, og det som
man gerne vil have 'mig' til at gøre", siger filosofen Anders
Fogh Jensen (i et interview, foretaget af Mette-Line Thorup:
"Det politiske er vendt tilbage uden 70'ernes ideologiske kvæ-
lertag", i *Information* d.27.9.2006).

lederen "Uddannelse, uddannelse...avisbud": "Det er mægtigt godt at være
kreativ, hvis man kan leve af det. Hvis man ikke kan leve af det, tæller det
ikke. Vores samfunds tabu er: Ikke alle kan blive enestående personligheder
gennem arbejdet. Ikke alle kan være kreative designere, symbolanalytikere,
coaches, konsulenter og TV-værter" (i *Information*, d.29.8.2006). Der er
således megen ideologi og tom luft i den fremherskende nationalpolitiske
kreativitetsdiskurs. Det må ikke glemmes, at vejen ind i den kognitive kapi-
talismes æra er brolagt med en blanding af eksklusivitet og trendy jubelbrøl
tilsat systemets kræsne disinteresse i ganske mange mennesker.

¹⁶ Snyder dig ikke for at læse Karen Sybergs blændende interview med psyko-
logen Nadja U. Prætorius i *Information*, d.18.-19.2.2006 om stress på
arbejdspladsen under overskriften: "Dagens uret: Uvederhæftighed".

§ 5. Grænseløse ressourcer.

Analytisk kan der differentieres mellem tankevaren, sprogwaren (tekst- og tegnvaren) og billedvaren¹⁷, og det må være en fremtidig udfordring at søge at foretage en nøjere formbestemmelse af, hvorledes den samfundsmæssige rigdom af i dag fremtræder som andet og mere end håndgribelige fænomener. Hverken konsulentarbejdets ydelser (tankevarer), reklametekster (tekstvarer) eller TV-Soaps (billedvarer) er umiddelbart taktile størrelser, endsige ”ting”.

Allerede salig Marx viste jo i vareanalysen, at værdien kunne fremtræde som andet end simple brugsværdier som lærreder og frakker. I dag kan arbejdet, arbejdsgenstanden og arbejdsproduktet kan næppe længere adskilles i tre separate sfærer. Det betyder dog ikke, at de tre sfærer er smeltet totalt sammen og

¹⁷ Guy Debord bestemte allerede i *La société du spectacle*, Paris 1967 det spektakulære samfund som ét, hvori billedvaren dominerer med omsigribende visuel kraft. De følgende tre skriftsteder – og mange andre byder sig til for de tænkende og nysgerrige - kalder på en nøjere udfoldelse og fortolkning: ”The spectacle corresponds to the historical moment at which the commodity completes its colonization of social life” (*The Society of the Spectacle*, New York 1994 # 42, p.29); ”The spectator feels at home nowhere, for the spectacle is everywhere” (# 30, p.23) & ”Capital is no longer the invisible center determining the mode of production. As it accumulates, capital spreads out to the periphery, where it assumes the form of tangible objects” (# 50, p.33). Debord synes dog at overse, at kapitalen altid har måttet antage form af rørlige objekter, og at det måske også er en lige lovlig højspændt og identitetslogisk-tenderende påstand at hævde, at den spektakulære vare formår at kolonisere hele det sociale liv *as such*. Men Debord har fat i den lange ende, når han sagde/siger, at kapitalen elsker det visuelle, og at billedvaren ikke bare bemægtiger sig stadig flere dele af samfundets trafik, men at den intervenserer i vor kognitive struktur. Jeg får helt lyst til at gå i spidsen for en ikonoklastisk modbevægelse til den omsigribende og anmassende billedforurening, hvis det ikke lige var fordi, man kunne risikere at komme til at blive en slave af det billede, der ville blive bragt på TV og i aviserne den næste dag.

blevet ganske distinktionsløse. På Marx' tid stod den arbejdende (den variable kapital) ved en maskine (den faste kapital) og tilførte råmateriale (kul, bomuld, farve, træ...den flydende kapital). I dag forefindes den konceptuelt arbejdende mini-producent inden for en omfattende arbejdsdeling og mellem allehånde "størrelser" såsom styringssystemer, computerteknologier, sig-til-overflod-tilbydende www-adgange og kolossale regnekapaciteter. Anmassende begrebsdistinktioner træder ind som evindeligt nærværende "mellemværender". Tanken tilbydes løftestænger og bidrager selv til at løfte produktionsprocessen. Hvis ikke kapitalen får mulighed for at nasse på den globale fælle af gode idéer, må den købe sig ind i sfæren af konceptuelle arbejdsmidler subs. hyre de rette folk.

Kapitalen viser sig ofte at have et knapheds- og ressourceproblem. Ikke mindst derfor føres der krig om adgang til råstofferne, olien og gassen. Og hvis den menneskelige tankekraft tiltager sig førstepladsen som "ressource", kan denne i princippet – men formodentlig langt fra reelt, da tankekraften kun bliver til en ressource, hvis det lykkes at fordumme de 'tankeløse masser' - siges at være nærmest grænseløs, idet vi er milliarder af mennesker på kloden – og ikke mindst fordi vi får idéer af at være sammen med og at kommunikere med hinanden¹⁸, og fordi vi efter sigende slet ikke anvender store dele af vore kognitive muligheder.

¹⁸ Det vidste allerede George Herbert Mead: *The Mind, Self, and Society*, 1934 (anmeldt af SNL i *Dansk pædagogisk Tidsskrift* nr.2/2006). Noget helt andet er, at vi ofte får de samme idéer, når vi arbejder sammen. Noget helt tredje, at vor tids kapitalisme er besat af at udnytte de nye åndsarbejderes på én gang kropsliggjorte ("embodied") og immaterielle kreativitet, der er af en ganske anden art end de vanlige produktionsmidler. Vassilis Tsianos og

I forordet til første bind af *Das Kapital* skriver Marx de berømte, krævende og metodisk-transparente ord om, at man ved analysen af de økonomiske former hverken kan bruge mikroskop eller kemiske reagenser; thi ”Abstraktionsevnen må erstatte dem begge.” Dette diktum må gælde med emfase og som ledende for dén, der ønsker at begribe og beskrive tanken som vare, om end det selvfølgelig må undgås at tænkningen af tankens vareliggørelse sker ved hjælp af tankeløse, selvbe-kræftende og abstrakte identitetslogikker. Marx pointerer også, at sociale relationer mellem mennesker kan antage former af relationer mellem ting, og at fremtrædelserne kan synes at være forheksede. Ingen af de to pointer bør lægges i glemmebogen.

Men hvor Marx jagede væsenet bag fremtrædelserne og sandheden bag skinnet, forekommer det mere sandsynligt, at de nutidige kapitaliserings- og økonomiseringsformer udspiller sig direkte ’på overfladen’. Måske er dybde-overflade-vokabularet blevet *outdated* – selvom overflader altid har det med at bedrage, og at det ikke kan underkendes, at vi lever i en simulakre-

Dimitris Papadopoulos skildrer nogle af disse nye ejendoms-, ejerskabs- og udbytningsprocesser i teksten: “Precarity: A Savage Journey to the Heart of Embodied Capitalism”: ”...the property regime of netware has a peculiar feature: it is not founded on the property of the means of production but only of its products (patents of intellectual goods, life, and biodiversity; copyright; restrictions in up/download; privatisation of health; mobility control etc.). This is because the means of network-based production and of embodied productivity are the singular creativity, affectivity, and sociability of the immaterial worker. A new system of property emerges, one which controls the products of the subjectivities of the immaterial labourers rather than the tools or production, which is the subjectivity of the immaterial worker as such...” (<http://www.geocities.com/immateriallabour/tsianospapadopaper2006.html>).

orden. Det har aldrig været let at se merværdien i ren form; men i dag er det ikke særligt svært at se og erfare, at vi lever i et kapitalistisk samfund, der økonomiserer med sine ressourcer, gør tanker til strategiske potentialer i indtjeningens navn, og som transformerer utallige sociale relationer til markedsrelationer.

På den anden side af denne negative tristesse og ovenstående kritiske sentenser har den forkælede, oplevelseshungrende og opkoblede vesterlænding aldrig tidligere i verdenshistorien haft så mange muligheder for at skaffe sig informationer, cirkulere selvopfundne tegn, for frit at bade sig i et hav af sære mennesker og for at rejse kloden rundt. Hvis en rig, gammel, engelsk adelsmand fra 1700-tallet mødte en gennemsnitlig ung middelklassepige fra en større dansk provinsby ville han ikke bare ikke tro sine egne øjne, han ville også blive grøn af misundelse.

§ 6. Den tænkende og tanken.

Den vidensintensive (eksempelvis den intellektuelle) arbejdskraft har både en brugs- og en bytteværdidimension. Brugsværdien for bæreren af den potentielle intellektuelle arbejdskraft består udover muligheden for at positionere sig som en magtfuld spiller på arbejdsmarkedet i den faktiske evne til og glæde over at kunne skaffe sig indsigt, tænke og begribe. Brugsværdien for køberen af den intellektuelle arbejdskraft drejer sig derimod om arbejdskraftens formåen til at kunne bidrage til samfundets reproduktion, eksempelvis til kapitalvaloriseringen. Den vidensintensive arbejdskraft er udset til at skulle kvalificere kapitalens finurlige produktions- og cirkulationscyklus, til at kvalificere statslige og kommunale institutioner (ved at tilvejebringe et

bredt spænd af reproduktive og offentlige ydelser) og til at danne et lag af vidt forskellige frie vidensarbejdere inden for de såkaldt liberale erhverv.

Det er netop brugsværdien af den intellektuelle arbejdskraft, det gælder om at komme til at råde og bestemme over. Bytteværdien af arbejdskraften sikrer dens bærer (tankens inkarnation) et udkomme, hvis den arbejdende ansættes, og lønformen udtrykkes som en pris, som arbejdsgiveren – offentlig som privat - vil søge at minimere.

Som Marx siger i kapitel 4, del 3 i første bind af *Das Kapital* falbyder den arbejdende ”sin arbejdskraft, der kun eksisterer i hans levende organisme som vare”. Der pågår en benhård konkurrencekamp om køb og salg af intellektuel arbejdskraft. Det drejer sig om at komme til at disponere over ’de bedste hjerner’ og om at udnytte deres ”software”. Det handler stadigvæk om, at forskellen på arbejdskraftens brugsværdi (dens værdiskabende evne) og bytteværdi (dens pris, lønnen) afgør, om den enkelte kapitalist bliver guldrandet eller ej. Her kan nævnes en lang række forskellige aspekter såsom patenter, aktiebesiddelser og erhvervede aktieoptioner, der alle kan forstås som transformationer af samfundsmæssig værdi i form af forvandlet merarbejde.

For næsten 200 år siden pointerede Hegel, at der må skelnes mellem den tænkende og dennes tanker¹⁹. Dette skel danner bag-

¹⁹ Jf. Oskar Borgmann Hansens koncise karakteristik af Hegels ’system’ i ”Indledning” til *Hegel. De store Tænkere*, Kbh. 1971, s.26-27: ”Mennesket tænker over Verden. Vi har at gøre med tre Ting, med det tænkende Menneske, det dets Tanker og med den Verden, som det tænker over. Vi maa nøje

grund for, at den tænkendes aktivitet kan afhændes som tanker, der antager vareform. På sin vis fortaber og mister den tænkende konstant sine tanker på de intellektuelle arbejdspladser, selv om det jo langt fra altid er således, det føles. (Hegel ville nu nok sige, at tankerne blev løftet op fra det subjektive til det almene niveau - i en åndens sig-selv udfoldende og fremadskridende *Aufhebungs*-proces).

Udtrykt med Jean-François Lyotards Marx-kongeniale ord antager erkendelsen, der ganske let kan 'borttages' fra åndens dannelse (*Bildung*) og dens individuelle bærer (inkarnation og ophavmand), både vare- og værdiform: "Viden er og vil blive produceret for at blive solgt, og den er og vil blive konsumeret for at blive valoriseret i en ny produktion: i begge tilfælde for at blive udvekslet. Viden ophører med at være et mål i sig selv..."²⁰.

Hvor Lyotard præciserer, at viden mister sin brugsværdi, og at viden er blevet den vigtigste produktivkraft efter det 20. århundredes midte, fremhæver Nico Stehr i kapitlet "Knowledge

skelne mellem den tænkende og hans Tanker. I Tankerne findes noget, som er uafhængigt af den Individualitet, der tænker."

²⁰ Jean-François Lyotard: *Viden og det postmoderne samfund*, Århus 1996, s.15 (opr. fra 1979). Se også Merle Jacob: "Rethinking Science and Commodifying Knowledge" i *Policy Futures in Education*, Volume 1, 2003, spc. p.128f.: "Commodification of Everything". Jacob fremhæver med rette, at det kan være vanskeligt at finde ud af, hvorfra og hvordan tankens vareliggørelse overhovedet kan kritiseres, når "academics" selv er dybt involveret i vidensøkonomiens strategiske kampe (se p.138). Fremhæveds kan også Kurt Aagaard Nielsen og Birger Steen Nielsens definition: "Vidensøkonomi betegner (...) en økonomi, hvor virksomhederne i stigende grad beror på deres evne til at skabe profit ved hjælp af forskellige former for vidensarbejde" (*Dansk pædagogisk Tidsskrift* nr.4/2006, s.37).

as a commodity” i *Knowledge Societies*²¹, at økonomer traditionelt set ofte har taget viden for givet og placeret den som en eksogen og ekstern faktor *in a black box*. Men det går ikke længere, når der er store konkurrencemæssige fordele i at producere, sælge og anvende viden. Viden er altid indlejret i sociale relationer; men samtidig er den en skattet og ofte knap ressource, der bliver privatiseret og vareliggjort. Viden har altid haft sin pris. Millioner af mennesker lever eksempelvis af at sprede den inden for uddannelsessektoren.

Anno Domini 2006 eksternaliseres og objektiveres kreativiteten og idémageriet ofte i immaterielle udgaver. Alt dette er ganske drilagtigt og tilsyneladende såre gådefuldt, da produktet jo ikke står lige så tydeligt og håndgribeligt frem som en murers hus eller en samlebåndsarbejders bil. Marx talte i fjerde underafsnit af det første kapitel af *Das Kapital* om ”Varens fetich-karakter og dens hemmelighed”. Han forfulgte her tingens ”sanseligt-oversanselige” forvandling fra bearbejdet og formgivet stof til vare. Vare- og værdiformen har en gådefuld karakter, og ”Værdien forvandler...ethvert arbejdsprodukt til en social hieroglyf”. Det sker nu også, selvom vareverdenen skulle bestå af så enkle produkter som lærred, skosvarte og brød, for også de vil emme af mystik, trolddom og magi. Marx lader sig dog ikke forblænde. Han forsøger at tænke nøgternt og begrebsligt stringent. Det samme må vi forsøge efter bedste evne.

²¹ Udg. i London 1994, p.109-112. Stehr har et vågent øje for problemerne i, at viden transformeres fra et socialt gode til en eksklusiv vare, og at den bestemt ikke altid bidrager til at frigøre det enkelte menneske til et bedre og smukkere liv. Se f.eks.: ”...the transition from industrial to knowledge society is not without serious problems”, p. 262.

Muligheden for modstand eksisterer altid: som forsøg på at 'være hjemme' i sin egen brugsværdi med modhager og en anden dagsorden. Eller formuleret på en anden måde: Modstand mod udbytningen, ubehaget og dumheden kan bl.a. tage form af forsøg på at værne (om) den egne brugsværdi og at nægte at lade alle dens potentialer blive tilgængelige for produktionen subs. at modgå prissættelsen af sin arbejdskraft som bytteværdi på markedet. Viden og kreativitet er andet og mere end noget, der partout skal udfoldes i produktionens tjeneste og/eller tjenes penge på.

§ 7. Seks greb

Det intellektuelle arbejdes status må analyseres og gennemtænkes på en række forskellige niveauer. Her skal blot omtales seks iagttagelser: fornyelsesimperativets almene gennemslag, en tvang til og en eksponentiel vækst i produktionen af begreber og neologismer, 'prekarisering' (usikkerliggørelse af (arbejds)livet), innovativ risikotagning, rutiniseringsformer, og tendensen til monopoldannelse.

1. Hvis den enkelte arbejdskraftbesidder ikke formår at forædle og vedligeholde sine aktiver, bliver han/hun dømt ude og arbejdsløs. Arbejdskraftens personalisering er et uundslideligt vilkår. Der hersker en immanent tvang til at forny sin intellektuelle kapital²². Nicolas Rose endevender "the 'self-

²² Pierre Bourdieu kunne her træde hjælpende til med en større kategorial værktøjskasse til en nøjere gennemtænkning af de personificerede kapitalformer, som den enkelte er bærer af. Carsten Jensen skildrer overbevisende, hvorledes det moderne liv er blevet til én laaaaaaang eksamen (i det

steering' capacities of subjects themselves"- og proklamerer: "The enterprising self will make an enterprise of its life, seek to maximize its own human capital...."²³. Tankers og idéers "halveringstid" minimeres, viden forældres, innovative gennembrud af i dag bliver hurtigt til morgendagens gamle travere. Udviklingsmantraet huserer og gør livet midlertidigt og transitorisk. Fornyelseskravet er ubønhørligt, også selvom det ikke altid ser ud til, at de nye tanker er bedre end de gamle²⁴. Genopstandne kapitallogikere fra 1970'erne ville sikkert beskrive det herskende systemiske imperativ med følgende fire ord: Vær kapitaladækvat – eller forsvind!

Det står ikke i høj kurs at ankomme til det intellektuelle varemarked med "et vognlæs af døde ideer" (C.V. Jørgensen). I gamle dage taltes der foragteligt om *Yesterday's papers* – nu tales der ikke mindre syrligt om *Yesterday's thoughts*. Men

velturerede essay "Herkules' dilemma – den enkeltes byrde", *Information*, d.17.10.2005).

²³ Nicolas Rose: *Inventing our selves. Psychology, power, and personhood*, Cambridge 1998 (1996), p.154.

²⁴ Se f.eks. Ole Thyssen: *Nutiden – det overfyldte rum*, Kbh. 1993. Den markedsrettede kapitalisme lever af indbygget forældelse, ikke blot i biler og tøj, men også af tanker og idéer. At samfundet ultimo 1990'erne hidsede sig selv op til næsten udelukkende at tale om kompetencer og læring i stedet for kvalifikationer, færdigheder og dannelse, gjorde det muligt for mange konsulenter at tjene mange penge. Sprogterapeutisk omstilling er en million-industri. Og nøgternt betragtet er det jo ikke fordi, der ikke længere er brug for kvalifikationer, færdigheder og dannelse i samfundet. Måske skal der ligefrem tales om påtvungen metaltræthed. Men det må også medtænkes, at undervisningsministre i det politiske system har brug for at markere en ny dagsorden, hver gang de træder til. Bertel Haarder i midtfirserne talte om kvalitet, Margrethe Vestager om værdier, Tørnæs om kompetencer og Haarder d.2. om nationale tests, dokumentation, evidens, *best practice* og evalueringskultur. Hertil kommer kulturminister Brian Mikkelsens nationalt

verden befolkes nu også af mange forskelle og usamtidigheder. Nogle grupper af vidensarbejdere får lov til at være stædige og næsten resistente over for forandring, mens andre tilsyneladende altid skal flagre af sted med høj innovativ cigarføring og være i evig bevægelse.

2. Sociologen Kurt Aagaard Nielsen talte i 80'ernes begyndelse om bindestregs-sociologi (familiesociologi, uddannelsessociologi, retssociologi, religionssociologi, mediesociologi etc.). I dag kan der retteligen tales om bindestregs-økonomi. Ordet økonomi kan både få stilistisk og retorisk kraft, når det *popper op* som præfiks (forstavelse) og suffiks (endelse), og når det indgår i forskellige adjektivisk-garnerede eller genitiviske konjunktioner (f.eks. kreativ økonomi, der er Kupferbergs samtidssociologiske yndlingsord (jf. § 3, note 12, op.cit., s. 52 og 112) og en gammel travet som uddannelsesøkonomi). Samtiden fyldes med ord som vidensøkonomi²⁵, oplevelsesøkonomi, op-

sindede kanon-industri. Se også SNL: "Mellem koldt trækul, decentring og ustyrlige ambitioner", i *Standart* nr.1/2004.

²⁵ I sin nyeste bog *Om vreden* nævner Lars-Henrik Schmidt ud over videns- og forskningsøkonomi også den socialanalytiske neologisme "frihedsøkonomi" (Kbh. 2006, s.123. Bogen anmeldes af SNL i *Filosofi* nr.3/2006 (*in print*). Et tilbud: Om det næste ord - oplevelsesøkonomi – hør Ole Fogh Kirkeby og SNL i "Oles sommerskole" i DR P1 (d.23.8.2006) via www.dr.dk. Se også Tor Nørretranders' artikel "Opmærksomhedsøkonomi og spejlceller" om den amerikanske fysiker Michael Goldhabers bog om opmærksomhedsøkonomi fra 1997 (i *Politiken*, d.1.6.2006). Goldhaber fokuserede på, at opmærksomhed vil blive den egentlige kilde til rigdom i en informationsfortættet tid, og at pengene vil følge opmærksomheden. Opmærksomhedens økonomi ("attention economy") vil på få årtier overhale både vare- og pengeøkonomierne, hævder han. "Vores nysgerrighed er mio. af dollar værd", skriver Thomas Hebsgaard i *Information* (d.12.10.2006) under rubrikken "Googlificering", efter at Google har købt videoportalen YouTube for lidt under 10 milliarder kroner. Via muligheden for at kunne checke ca. 100 millioner månedlige brugeres nysgerrighed og opmærk-

mærksomhedsøkonomi, immateriel økonomi, netværksøkonomi, kognitiv økonomi, netværksøkonomi, transformationsøkonomi, kulturel økonomi, forhandlingsøkonomi, innovationsøkonomi og forældelsesøkonomi (om de to sidstnævnte - se også § 25 neden for). Dertil kommer driftsøkonomi (både som fænomen og som studieretning), erhvervsøkonomi (ditto), virksomhedsøkonomi (ditto) og økonomiklasse (f.eks. standardbiler). Der tilbydes os økonomistyring og økonomieftersyn samt allehånde verbale og substantielle gradbøjninger af ordene økonomisere og økonomisering. Til gengæld er der vist ingen, der taler om økonomisk demokrati længere. Nutidens kapitalismekritikere synes i stedet at sætte deres lid til begrebet gaveøkonomi.

Der er absolut ingen tvivl om, at den nærmest eksponentielle vækst i de mange *labels* skyldes, at de mange vidensarbejdere og intellektuelle tvinges til at opfinde nye ord for at blive lagt

somhed, som denne kommer til udtryk via & på nettet, får *Google* en viden om verden, som ingen andre har, og denne viden er guld værd for reklamebranchen og en række producenter. Man ved nemlig, at hver gang en bruger ser en reklamefilm, er prisen på visningen mellem otte øre og tre kroner værd. Moulier-Boutang (se § 1) taler endvidere om kapitalismens vitale interesse i læringsøkonomi. Asmund Born fra Handelshøjskolen i Kbh. lancerer begrebet forventningsøkonomi i artiklen "Hvis HRM skal stå distancen – om medskabelse, medansvar og mennesker" i *LPF-Nyt om ledelse*, nr.2, sept 2006. Økonom Michael Svarer fra Institut for Økonomi ved Aarhus Universitet forsker i ægteskabsøkonomi. I *Djøfbladet* nr.15/sept. 2006 præciserer han, hvorledes en cool analyse af kærlighedens økonomi må benytte sig af en flerhed af rationelle investeringskankuler; thi et ægteskab er sjældent udelukkende opbygget af rene kærligheds- og følelses-rationaler: "Det overordnede spørgsmål er, hvad man får ud af at være i et parforhold. For når man investerer, sker det altid i forventning om et afkast." Meget andet kan spille ind, såsom: evner for børeneopdragelse og madlavning, en skøn fremtoning (den kaldes også 'trofæ-værdien' andetsteds) en høj intelligens, lang uddannelse, 'kendthed' og berømmelse, stor magt, en medbragt rigdom og udsigten til en stor arv.

mærke til; men også at det er stadig sværere at føle sig sikker på, at man med ét begreb kan (ind)ramme sin samtid. Og ganske vanskeligt er det også at blive alment anerkendt for at have givet dén sande analyse af tingenes tilstand med kun ét overbegreb. For ca. 10 år siden nåede jeg i løbet af et par timers eftertænk-somhed op på at kunne lave en liste på 90 forskellige samfunds-begreber, der var i omløb på daværende tidspunkt. Papiret flød formeligt over med eksotiske ord som post-fordistisk samfund, postindustrielt samfund, oplevelsessamfund, mistillidssamfund, videnssamfund, eksperter-samfund, 'hver-for-sig-fund', 2/3-samfund etc. Der er sikkert kommet endnu flere til i dag. Allerede dengang var deltagerne på sociologiholdet på Krogerup Højskole i vildrede, når de skulle give bud på de klassiske og uundgåelige sociologiske spørgsmål om, hvad et samfund er, og hvad der binder det sammen. Som Ulrich Beck engang udtrykte det med en træffende formulering: "Die Gesellschaftsbegriffe formieren sich wie Kaninschen" (se også Signe Pildal Hansen & Jens Erik Kristensen: "Socialanalytisk samtidsdiagnostik – baggrund, ansatser, mellemværender og udeståender", Arbejds-papirer fra Forskningsprogrammet i Socialanalytisk Samtidsdiag-nose, DPU maj 2006, s.17). Således vil det formentligt være ganske futilt at bilde sig ind, at de hér præsenterede tanker om og iagttagelser af fænomenet den kognitive kapitalisme kan overflødigsgøre subs. besejre alle de andre signifikanter, der er i omløb i hverdagsproget.

Når viden vareliggøres, og stadig flere begrebsproducenter skal konkurrere på det samme marked (om penge, opmærksomhed, ære og træfsikkerhed), så bliver resultatet et multi-pluralt virvar af store ord, en begrebsinflation og måske endda

en tendens til en blanding af en kategorial metaltræthed og en intensiveret udskiftelighed. Vi lever i en samtid med en eksplosiv vækst i antallet af kvalitativt forskellige vidensprodukter, men også i en tid, hvor viden afsubstantialiseres.

3. Fortidens mere end hundrede år gamle vokabular rådede over ord som proletarisering og proletariat. Moderne sociologer i Frankrig og Tyskland taler nu om de prekære intellektuelle og om neologismerne *prekarisering* og *prekariat* - ord som endnu ikke kan slås op i en dansk fremmedordbog. Ordet prekær stammer fra det franske ord *précaire*, der betyder usikker og vanskelig; knibeforvoldende og pinlig. I artiklen "Von der Boheme zur Unterschicht. Job, Geld, Leben – nichts ist mehr sicher. Eine neue Klasse der Ausgebeuteten begehrt auf: Das Prekariat", skrevet af Thomas Gross i *Die Zeit* (27.4.2006, S.41) skildres det nøgternt og oplysende, hvorledes tidsbegrænsede projektansættelser og usikre arbejdsforhold for tusindvis af intellektuelle, videns- og kulturarbejdere allerede i begyndelsen af 1980'erne fik franske sociologer til at støbe de nye begreber (jf. Anne og Marine Rambachs stridsskrift og *bestseller*: *Les intellos précaires* fra 2001). Store dele af middelklassen proletariseres, og den fleksible og eksistenssikre deltidsarbejder kan risikere at få "Status als Lumpenintelligenzler". Mange urbane fribyttere må friste livet som kreative og innovative på lånt tid. Det er ikke altid, at idérige mennesker får løn som fortjent. Gross spidder sylespidst og veloplagt "der Mythos der 'Kreativbranche'."

4. Innovative mennesker vil i en kreativitetssociologisk forstand ofte være rede til at opfinde "...nye, socialt ikke-aner-

kendte eller illegitime midler til at opnå accepterede mål”²⁶, skriver Feiwei Kupferberg, mens han analyserer, hvorledes der i et historisk perspektiv er udgået uhyre innovativ kraft fra den migrerende, den fremmede og den rejsende. Mange har været tvunget til at være innovative for at tilkæmpe sig social anerkendelse. Andre har opsøgt udfordringer langt fra de kendte agre og nydt (godt af) det uplanlagte og kreative kaos. Raseri eller kampberedthed kan også kaste mennesker ud i kreative og innovative processer. Sygdomsfremkaldende ledelse, undertrykkende chefer, tåbelige paradigmatisk fængsler, tyngende ritualer - ...alle disse *major obstacles* kan søges tryllet bort af tankens friske hvirvelvinde. Skrøbelige visioner om skønhed og manifesterede krav om social retfærdighed kan også fostre tankeprocesser. Både nød og overskud kan lære såvel nøgne som påklædte mennesker at spinde...guld. Iværksætterstudier kunne indledes i kølvandet på Howard Gardners og Milahy

²⁶ Feiwei Kupferberg: *Kreative tider. At nytænke den pædagogiske sociologi*, Kbh. 2006, s. 157 (se også s.65, 68, 71-72, 140 og 143f). De tyske jøders innovative kraft inden for adskillige brancher (film, videnskab, finansliv, politik etc.) i USA i det 20.århundrede blotlægges grundigt (se også s. 213); den tysktalende jøde Kafkas avantgarde- og outsiderposition i Prag får mæle, og vi følger Charles Darwin langt fra hjemmet på de forskningsfrugtbare Galapagosøer. I Danmark i disse år ser ”man” desværre mest på ”de fremmede” og nytilkomne som sociale problemer og ikke som kreative ressourcer og potentielle ’opvækkere’. Det er ikke bare dumt, det er også krænkende, menneskefjendsk og dyrt. Kupferberg undersøger de forskellige kreativitetsregimer inden for industri, kunst, videnskab og pædagogik og minder os om, at normerne for og idealerne inden for de fire områder er helt forskellige (se f.eks. s.33, 35 og 45). Industriens er tilpasning, kunstens er autenticitet, videnskabens er kritik og pædagogikkens er kommunikation. Disse formerforskelle må forfølges; thi Kupferberg har jo ret, når han på sin bogs sidste side hævder: ”Sociologien har til dato ikke udviklet en egentlig teori om kreativitet og nytænkning” (s.216). Det har forfatteren nu heller ikke selv, jf. min anmeldelse til *Filosofi* nr.3/2006 (in print).

Csikszentmihalyis empiriske kortlægninger (se § 16 og 33). Der vil sikkert kunne findes en række idealtypiske grunde til, at nogle bliver mere innovative end andre.

5. Markedet har mange nicher for både mode og retro-mode i den intellektuelle hjerneindustri. Positivismen er aldrig set rigtig stendød, selvom mange generationer har søgt at tæve den ihjel, og den kritiske teori I-II-III-IV....dør vel aldrig, selv om vi efter sigende skulle leve i den bedste af alle verdener. Schumpeters teori om innovation viste desuden, at den oprindelige, nyskabende entreprenørs succes tit fører til, at administratorer og bureaukrater får mulighed for at rutinisere det, der således engang blev taget initiativ til med en risikovillig pionerånd²⁷. I den intellektuelle sfære var der kun én Foucault og én Luhmann – men der er utallige foucaultianere og luhmannianere. Nye og sprøde tanker kan formå at sætte en uventet, måske ligefrem chokerende dagsorden. Mere forventeligt er det, når de almenkendte intellektuelle modebølger rammer offentligheden.

Det må pointeres, at vidensarbejderne ofte er engageret i at skabe og tilvejebringe *soft power*; thi intet magtsystem kan nemlig leve af *hard power* alene. Der skal intellekt og tankekraft til at massere og bearbejde bevidsthederne på rette vis. Det kræver omtanke og et intellektuelt talent at gøde jorden for drømme og at *facilitere* både begæret og forandringsviljen. Der skabes behov, der laves symbolpolitik, det fremtidige forbrug kortlægges, der skrives historier, intervenseres på reklamens mange scener etc.

6. Til tider kan der bivånes monopollignende tendenser; men selvom Microsoft er et overmåde rigt firma, er det ikke ene-

²⁷ Feiwei Kupferberg, op. cit., s. 162.

rådende i verden²⁸. Tanken kan både udtrykkes som en ”ting” (en konkret vare, et styresystem, en markeds-guide) og inkarneres (den er bundet til og udspringer på sin vis af systemkonsulentens, opfinderens eller coachens krop); men den kan også blive til en usynlig, men allestedsnærværende og særdeles real abstraktion. Én ting synes givet: Profit-maximerings-teleologien synes at gå stadig dybere ned igennem marven på enhver ”individuation”, hvad enten denne måtte have skikkelse af en nation, en regering, et universitet, en skole, en projektgruppe, et firma, en bestyrelse, en leder eller en ”menig”.

Pludselig forstummer den rosenrøde tale om ’videndeling’. Op dukker den intellektuelle ejendomsret som noget, man

²⁸ LINUX-idealisterne virke og visioner er meget opmuntrende; men de har desværre ikke magten til at bevirke en almen virkeliggørelse af en radikal utopi om en almen videnskommunisme i den virtuelle verden (check også de radikale og yderst skriftproduktive tyske ”digitale dissidenter” via www.oekonux.de & www.opentheory.org & se interviewet med aktivist og redaktør af websitet *openDemocracy* i New York, Solana Larsen, der bl.a. kan berette om alternative *Creative Commons*-licenser (et kraftfuld navn, *I dare say!*), der fungerer som alternativer til den klassiske ophavsrets private licenser (interviewet blev foretaget af Maria Skov: ”Sæt de globale nyheder fri”, i *Information*, d.13.10.2006)). André Gorz, der deltager aktivt på ”oekonux”-hjemmesiden med flere begejstrede indlæg, skriver malende: ”Eine authentische Wissensökonomie wäre ein Wissenskommunismus in dem sich Tausch- und Geldbeziehungen erübrigen” (Gorz, op.cit, note 1, S.11; se også § 36 nedenfor). Der er dog ikke mange tegn i sol og måne på, at bytteforholdene er ved at overflødiggøre og - endnu mindre - afskaffe sig selv. Til gengæld er der tegn på, at der under den vestlige verdens kamp mod den udbredte piratkopiering af mærkevarer i Kinas tigerøkonomiske vækstzoner er ved at ske en egentlig forskydning fra rent tyveri til kreativt opfinderi *out there*. Se Georg Blume: ”Der Pirat wird Erfinder. Der Westen kritisiert China als größten Piratdieb – und erkennt die wahre Gefahr: Das Land entdeckt seine eigene Kreativität” (*Die Zeit*, sektion om *Wirtschaft*, 24.8.2006, S.17-18). Det er billedet af disse mange millioner kreative, konkurrencedygtige kinesere, der synes at bære ved til globaliseringsideologiens evindelige båltaler.

kender til værdien af at beskytte. Enhver offentlig og skabende person kender til kopisternes lette kavaleri, der ublu stjæler ens dyrebare idéer. Det kan hænde, at man først bliver en kende bæret over at blive lagt mærke til. Men denne følelse, som man også kender fra evalueringsspillet (ih, tænke sig, hvor er det morsomt, at der er nogen, der interesserer sig for mig!) forsvinder snart. I dag er det let at kopiere andres tanker fra nettet; men der gøres også kort proces med de studerende, der gør i nældeerne uden de rette akademiske referencer. Er den altid-nærværende og altid-involverede drøm om intellektuel værdighed og åbenhed en forhindring for kapitalens vidensøkonomisering – eller udstyrer den tværtimod kapitalen med extra aura, hvis og når den får held til at smykke sig med lånte fjer, d.v.s. når den ifører sig Georg Gearløs' tænkehat *in pluralis*? Kapitalen har naturligvis en interesse i at få adgang til gratis 'shareware', bare den ikke selv skal bidrage til den. På den anden side har den også interesse i at beskytte og kapitalisere den viden, den selv ejer.

§ 8. Fleksibilitet. At gøres bøjelig og føjelig

Da Richard Sennetts værk om det fleksible arbejde: *The corrosion of character: the personal consequences of work in the new capitalism* (1999) blev oversat til dansk samme år, kom det til at hedde: *Det fleksible menneske – eller Arbejdets forvandling og personlighedens nedsmeltning*. På svensk kom det til at hedde noget i retning af det meget maleriske: *Når karakteren krakelerer*. Denne gennemætsning, nedsmeltning og krakelering op-søges tilsyneladende gladeligt og mere eller mindre frivilligt af

højtuddannede danske vidensarbejdere, der efter alle tidens tilgængelige arbejdsmarkedsundersøgelser at dømme er nogle af verdens mest fleksible og jobskiftende eksistenser²⁹. Danskerne revolterer ikke med gadekampe og sten i hænderne imod det fleksible arbejde og arbejdsliv.

Luc Boltanski og Éve Chiapello redegør i deres kolossale værk *Le nouvel esprit du capitalisme* (Paris 2000) for et meget rammende begreb: projektarbejdets *Polis*. De skildrer, hvorledes dagens vidensproducenter arbejder og lever i provisoriske ”fællesskaber”, i tidsbegrænsede arbejdsorganistioner. Den moderne *Polis* er ikke som den klassiske græske bystat en nærmest tidløs by under evighedens nådige sol, hvor de arbejdsfrie mænd kunne sysle med politik og filosofi, mens slaverne og kvinderne kunne tage sig af det nødvendige og inferiøre arbejde. ”Slaver er født med krumme rygge”, skrev Aristoteles. Frie og *rige* mænd arbejder ikke. I dag kæmper vi derimod alle for retten til at blive udnyttet og for at få noget at lave. Det værste er ikke at leve op til kravet om ’*employabilitet*’ – direkte oversat: ’ansættelsesduelighed’, angivende ”den grad, hvormed et individ kan tiltrække nye projekter”, som Anders Fogh Jensen koncist udtrykker det³⁰.

²⁹ Peter Hesseldahl og SNL: *Teknologidebat* nr.2/1999 (16 siders *Fokus* om ”Tid og teknologi”). Se også SNL: ”Altid på arbejde”, kronik i *Information*, foråret 1999, ”Tiden sner til”, *Information*, d.9.1.1999, ”Den betænkelige fleksibilitet”, i *Finans*, Fagblad for Finansforbundet nr.13, okt. 2000, s.29 og ”Livets mange tider” i Tele Danmark Erhverv (TDC): *1685 sekunder* – et tidsskrift om *Total Service*, Kbh. 2001. Se også interview med SNL, foretaget af Lisbet Lyngse: ”Hvem ejer vores tid og vores person?”, i *Teknologidebat* nr.4/2004.

³⁰ Se Anders Fogh Jensen: ”Kapitalisme og ånd”, www.turbulens.net (Forum for samfundsrefleksion, april 2006). For at fastholde sin ansættelse kan man eksempelvis opgradere sig – og nuformater sin arbejdskrafts valør - ved at

Den moderne Polis er et kludetæppe, bestående af myriader af aldrig-helt koagulerede projekter, og midlertidige sociale bånd mellem de arbejdende. De mange små *Polis*'er er dynamiske og nærmest selvfornyende. Vi er blevet så afhængige af lønarbejde, så vi ikke kan forestille os at leve uden. Marx bestemte i sin tid arbejdet som en konfliktuel enhed af et nødvendigt onde og et primært livsbehov. Inden for denne uundslipelige klemmelus lever vi stadigvæk. Men der er ingen tvivl om, at de mange kognitionsarbejdere, der ser arbejdet som deres hobby og egentlige livsmission, kan nikke genkendende til disse vise og næsten alt for smukke ord om det, Marx i 1857 kaldte for "det levende arbejdes vitalitet" og evne til "ny skabelse. Og vel at mærke ny værdiskabelse": "Arbejdet er den levende, gestaltgivende ild, tingenes forgængelighed, deres tidslighed, - som deres formning gennem den levende tid."³¹

§ 9. Humanpotentialismen.

Der sker pt. en kreativ totalmobilisering af arbejdsstyrken³² og en intens udfoldelse af konsumentstyrken i Danmark. Vi er

gå på et efteruddannelseskursus hos Dansk Magisterforening med overskriften: "Kreativitetens vilkår i videnarbejde" (*Magisterbladet* nr.13, sept. 2006, s.60). Organisations- og arbejdspsykolog Einar B. Baldursson fra AUC sælger kurset med *firstliner*en: "Kreativitet er en stærkt efterspurgt produktionsressource i det vidensbaserede arbejde". Det kunne Moulier-Boutang (se § 1) ikke have formuleret ret meget bedre.

³¹ Karl Marx: *Grundrids* b.1, Århus 1974, s.248, 246 + 247 (*Grundrisse*, Berlin 1953, S. 268, 264-265 + 266).

³² Se Innovationsrådet: *Innovative Danmark*, 2005, s.9: "Danskerne er blandt de mest selvstændige medarbejdere i verden, noget nær verdensmestre i samarbejde og stærkt opmærksomme på andres behov og situation. Samtidig

blevet forpligtet på at udfolde vor frie kreativitet - og på at forbruge al vor friværdis på at få hjulene til at køre i olie. Kun således kan vi nemlig klare os i globaliseringen og lære at matche de truende, konkurrencelystne kinesere og indere. Mennesket skal have selvledelseskompetence, og det skal evne at tage ansvar. Det skal være selvkontrolleret, omstillingsparat og målsøgende. "At være fri er at være fordømt til at være fri", skrev Jean-Paul Sartre i *L'être et le néant* i 1943. Med en vis affinitet til hans univers kan det proklameres, at mennesket ikke blot må finde, men snarere *opfinde* sin niche og sit human-kapitale selv på markedet³³. "Humanpotentialisme er blevet en integreret del af ledelsestænkning og organisationsteori, og medarbejderne er blevet humankapital eller aktieporteføljer for sig selv og virksomheden. Intelligens, intuition, indlæringssevne, motivation, social og kulturel dannelse. Følelser og affektive reaktionsmønstre kan måles og evalueres efter system", skriver antropolog Karen Lisa Goldschmidt Salamon³⁴. Idéhistoriker Jens Erik Kristensen følger trop, mens han påstår: "...at kapitalismen i sine nye ledelses- og organisationsformer er blevet nietzscheansk...". Det sker ikke mindst via en uhemmet "...dyrkelse af 'udviklingskulturen' og dens idealisering af

bruger knap 90 pct. af danskerne egne ideer og tager initiativ i arbejdet. Det er noget nær en kreativ totalmobilisering af arbejdsstyrken."

³³ Peter Thielst skildrer i *At realisere sig selv. Kritik af det omsiggribende selvbedrag*, Frederiksberg 2005, hvorledes Sartres eksistentiale frihedsbudskab realiseres på perverterende/-rede betingelser i konsumsamfundet. Nutidens selvbedrag er koblet til "fornuftens udvanding til kommerse og peptalk."

³⁴ "Et nyt verdensbillede? – om realisering af selvet som aktie" i Svend Brinkmann & Cecilie Eriksen (red.): *Selvrealisering – kritiske diskussioner af en grænseløs udviklingskultur*, Århus 2005, s.150 (anm. af SNL i *FILOSOFI* nr.3/2006).

forandrings- og omstillingsparathed på alle niveauer.³⁵ Kapitalen er principielt grænseløs – om end den selvfølgelig må nøjes med at udfolde sig på jorden som globaliseret verdensmarkedsudbredelseslogik og som almen udbytningsform. Hvis den vil, potenserer den livet, samtidig med at den ressourcificerer den humane arbejdskraftbesidder. Måske kan der ligefrem tales om en ny dominant kiasme, bestående af en vitalistisk kapitalisme og en kapitalistisk vitalisme. Biopolitikken strutter i hvert fald i alle retninger. Hvis arbejdskraften er sparsom og/eller vigtig nok for arbejdsgiverne, opdyrkes sundhed og levevis som intensive opmærksomhedszoner. For dagens markeds kapitalisme er direkte afhængig af sunde, idérige og fornuftigt levende ansatte. Der er mange modvirkende tendenser i dette felt, thi kapitalismen overflødiggør, udstøder, overudnytter, sygeliggør og fortærer også millioner af mennesker rundt om i verden.

Arbejdskraften individualiseres radikalt i disse år. Tidligere individualiseredes vi via lønformen, anciennitetstillæggene og de formelle forskelle i uddannelsesniveau. Men i dag vil ingen være som de andre og helst heller ikke sammenlignes ved hjælp af en almen målestok. Dannelseskravet kommer til at gøre sig gældende som selvdannelse.³⁶ En sær blanding af lydighed,

³⁵ Bjarne Vind Sørensen: "Nietzsche – tidssvarende, alt for tidssvarende. Samtale med Jens Erik Kristensen", i *Slagmark* nr.31, Århus 2001, s. 108. Se også Stefan Hermann: "Kreativität über alles. Kreativiteten har mistet 1970'ernes samfundskritiske klang, men er ikke blevet tømt for kultur og ideologi", i *Information*, d.6.10.2006.

³⁶ Jf. Lars-Henrik Schmidt: *Diagnosis I-III*, Kbh. 1999 og *Om respekten*, Kbh. 2005 samt Jonas Lieberkind og Bosse Bergstedt (red.): *Dannelse mellem subjektet og det almene – En antologi*, Kbh. 2005 (anm. af SNL i *Filosofi* nr.2/2006). Schmidt hævder, at samtidens bastante krav om unicitet

loyalitet og originalitet er efterspurgt. Morgendagens kapitalisme stiller strategiske krav. Al negativitet og gammel konflikt-tankegang exorceres³⁷.

Inden for en værdibaseret ledelsesstrategi prædikes der *corporate spirit*. Der tales om *belonging* og *commitment*, mens arbejdspladsen hjemliggøres. En computer behøver ingen pauser, byen er i bevægelse 24 timer i døgnet, og man står principielt altid til rådighed med alle sine talenter: "I dag sælger man ikke bare sin arbejdskraft for et aftalt tidsrum, man sælger sig selv med hud og hår og forventes at investere hele sin personlighed og identitet i sit arbejde."³⁸ Man kan i glimt drømme om "ikke at være på", og Rüdiger Safranski kan skrive oder til den, der formår og tør at koble sig fri af det altædende system (gennem "Abschaltung"³⁹).

Mens humanpotentialismen raser som noget, der til forveksling ligner lige dele ideologi og benhård virkelighed, checker den realistiske og pragmatiske vidensarbejder altid sine e-mails og plejer nænsomt sine netværk. Det gælder jo om ikke at ryge ud af fødekæden.

principielt gør os ens. At skulle ville være forskellig er blevet det samme, vi alle skal være. Se også § 32 nedenfor.

³⁷ Se også Jean Baudrillard: *PassWords. Løsenord*, Frederiksberg 2003 (2000), s.49-68 & spc. s.50.

³⁸ Charlotte Holst: "Kompetenceudvikling – en smittefarlig sygdom", interview med lektor Jens Erik Kristensen, i *Paraplyen* nr.1 (2001). Se også Claus Holm: "Idyllen som ideal" (interview med prof. Niels Åkerstrøm Andersen fra Handelshøjskolen i Kbh.) i *Asterisk* nr.8, dec. 2002.

³⁹ *Wieviel Globalisierung verträgt der Mensch?*, München 2003. Anm. af SNL i *Filosofi* nr.3/sept. 2003.

§ 10. Kreativiteten holder flyttedag.

Encyklopædiske og leksikalske dyk. Noter om kreativitet⁴⁰.

En lang historie kunne gøres kort: Kreativitet er med Robert Musils smukke ord “Möglichkeitssinn”, evnen til at transformere og virkeliggøre potentialer, at skabe det nye og at lade det uventede bryde igennem. Musil får de(t) første ord, men ikke det sidste ord; thi nu skal der foretages en række dyk ind i det idéhistoriske og encyklopædiske landskab, hvor inden for begrebet kreativitet har antaget og skiftet for.

Den franske filosof Henry Lefebvre beretter: “For Descartes and the Cartesians, God never rested. Creation was continuous....For the Cartesians, God embodies a sort of transcendent unity of labour and nature. Human activity imitates divine creativity...” (*The Production of Space*, Malden/Oxford 1974, p.283-284). Lefebvre forbinder kreativiteten med menneskets ontologisk-antropologiske konstitution, dets mulighed for at udfolde sig i et frihedens rige: “The joy of creation – the signifying process, the ‘reign of freedom’....the process of creating true works, meaning and pleasure begins....(åbnende for, SNL) sensual and sexual pleasure” (op.cit., p.137-138).

Bemærk det faste idéhistoriske arvesølv: Det er menneskets opgave og skæbne at måtte imitere Guds uophørlige skaberværk. Kreativiteten udfoldes altid i tid og rum og synes ikke blot at være forbeholdt bevidste væsener: “Nature creates and does not produce”...”nature does not labour”....”Humanity, which is to

⁴⁰ Et forarbejde til § 10: ”Notes on the concept Creativity” indgik i et foredrag afholdt af SNL i sept. 2003 ved indvielsen af *Center for Kunst og Lederskab* på Handelshøjskolen i Kbh. (*Centre for Art and Leadership*, CBS). Kan læses via www.cbs.dk/cal

say social practice, creates works, and produces things.” (op.cit., p.70-71). Antropologisk og arts-mæssigt betragtet er det et vilkår, at mennesket kan lære at lære. Denne fundamentale evne danner basis for at lære noget konkret; men ganske heldigt og (anstrengende!) for mennesket er det, at det principielt betragtet ikke behøver at lære at lære; thi det er jo bare noget, det kan, uden at det er nødvendigt, at det vokser op i en særlig sprudlende og smittende energibombe af en familie endelige behøver at visitere et amerikansk eliteuniversitet. Mennesket kan mere end det véd og tror, det kan. Kreativiteten kan komme til at indgå i et refleksivt forhold, som det enkelte menneske kan have til sig selv. På sin vis findes mennesket i en spænding mellem kreativitet som en uforudsigelig mulighed og kreativitet som noget, der principielt set kan læres. Man kan således lære at improvisere, træne sit skarpsind og øge sin modtagelighed (se også Ole Fogh Kirkeby: *Det nye lederskab*, Kbh 2004, s.211f).

Skabelsesmyten tilskriver ellers udelukkende kreativitet til Gud. Det kan bevidnes med blandt nærmest utallige citater: “The doctrine of the creation of the universe by God is common to the monotheistic religions of Judaism, Christianity and Islam; reflection on creation has been most extensively developed within the Christian tradition. Creation is by a single, supreme God, not a group of deities, and is an ‘absolute’ creation (creatio ex nihilo, ‘out of nothing’) rather than being either ‘making’ out of previously or an ‘emanation’ /outflow) from God’s own nature. Creation, furthermore, is a free act on God’s part; he has no ‘need’ to create but has done so out of love and generosity.” (*Routledge Encyclopedia of Philosophy*, London and New York

1998, p. 695) & “The words *creatio ex nihilo* are intended, then, to deny the existence of any other Being co-eternal with God, or any world identical with God.” (*Dictionary of The History of Ideas*, New York 1973, p.572). Gud blev tænkt som den første ubevægede bevæger. Han var både omnipotent og omniscient. Denne kristne metafysiske creatio-tankegang var helt utænkelig “To the ancient Indian and Greek thinker...” (op.cit., p.572).

Midt i udredningen af de metafysiske fortænktheder, bør det ikke glemmes, at kreativiteten primært er involveret i menneskets ganske pragmatiske og praktiske forsøg på at sikre sin eksistens på jorden. Det fastslår verdens bedste leksikon med emfase (se *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Vol. 4, S.1389). Det er ofte nødvendigt at hælde koldt vand i blodet, når man tager bad i de filosofiske encyklopædier. Men der hersker næppe heller tvivl om, at den menneskelige kreativitet også udspringer af undren (*thaumazein* på græsk) og af lysten til at spekulere over ‘ting’ fra vores fænomenologiske erfaringshorisont: Hvor kommer jeg fra? Hvor kommer jorden og stjernerne fra? Hvad er tid? Hvorfor skal vi dø? Hvor kommer mening fra? Hvordan og hvonår opstod sproget? Hvorfor er der noget og ikke blot intet?

Gennem historien kan det iagttages, hvorledes kreativiteten holder flyttedag fra den guddommelige skaberkraft til mennesket. De kreative attributter påhæftes mange forskellige ‘fænomener’. De dukker op så forskellige steder som i den autonome subjektivitet og den rationelle tanke, f.eks. i naturen, i viljen og i kroppen – ja, sågar som noget, der udfoldes i arbejdet, virkeliggøres af ånden, kognitionen, hjernen, kunsten, videnskaben, sproget, kommunikationen eller af organisationen

– eller som noget stats- og virksomhedslederne virkeliggør via en heldig og dygtig blanding af handlekraft og hittepåsomhed, eller som naturen ‘klarer’ via dynamiske og selvreferentielle evolutionære processer.

Henning Sejer Jakobsen og Simon Olling Rebsdorf giver i *Ideudvikling ved kreativ innovation*, Kbh. 2003, en populærvidenskabelig fremstilling af kreativitetsbegrebets historie og aktualitet. Bogen er sine steder ganske informativ; men den fuser ud med følgende ord: “Selvom det er svært, selvom det er hårdt arbejde, selvom der er mange faldgruber, og selvom det ikke altid (sjældent) er den mest populære vej – ER ideudvikling ved kreativ innovation ekstremt livsbekræftende, udfordrende, sjovt og spændende” (s.214). Disse fire klistrede, me(n)tal(t)(-)trætte PR-ord er ikke de eneste i den jubeloptimistiske bog. Jakobsen og Rebsdorf formår på ingen måde at fremstille modsætningerne i kreativitetsbegrebet og kampen om kreativiteten i samtiden.

* * *

Fra Sartre udgår en spidsformulering. For ham er mennesket alene, hvad det gør sig til i en “situation créatrice” (*L’existentialisme est une humanisme*, Paris 1946).

Kreativiteten er altid indfældet; den foregår aldrig i et vacuum. “The creative mind” er i stand til at omforme vore tankerammer og begreber. I 1964 skrev Arthur Koestler, at menneskelig kreativitet udspringer af “the sudden, interlocking of two previously unrelated skills or matrices of thought” (citeret fra Steven Mithen: *The Prehistory of The Mind*, London

1996, p.58). Koestler betvivler med rette den kristne skabelsesmystik. Kreativitet skabes ikke ud af intet, men ved at koble tidligere adskilte fænomener sammen på uventede måder.

Immanuel Kant skriver i § 49 af *Kritik der Urteilskraft* i 1790 (Frankfurt am Main, 1974, S.250): “Die Einbildungskraft (als produktive Erkenntnisvermögen) ist nämlich sehr mächtig in Schaffung gleichsam einer andern Natur, aus dem Stoffe, den ihr die wirkliche gibt“. I de følgende paragraffer definerer Kant begreberne talent og geni og slår fast, at mennesket ikke er forudbestemt til at kopiere. Mennesket er nemlig både autonomt og “schöpferisch”. I et tidligt værk skriver han: „Die Schöpfung ist nicht das Werk von einem Augenblicke. Es werden Millionen und ganze Gebürge von Millionen Jahrhunderte verfließen, binnen welchen immer neue Welten und Weltordnungen nach einander/.../. Die Schöpfung ist nie vollendet. Sie hat zweimal angefangen, aber sie wird niemals aufhören...“ (*Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels* (1755, S.334). Den jordiske skabelse nr.2 er et uendeligt og dynamisk forehavende, skriver den fremtidsanende oplysningsfilosof fra Königsberg, mens han bidrog til filosofiens kopernikanske vending, der satte den menneskelige erkendelse og den praktiske udfoldelse af det sociale i centrum.

Kongenialt med Kant skrev den tyske religionsfilosof Eckhard Nordhofen 251 år efter i artiklen „Vom Nutzen und Nachteil des Glaubens“ i *Die Zeit* (21.9.2006), at menneskets „Kreativität“ ikke mindst består i dets „fast göttlichen Fähigkeit zur Reflexion“, og at dets mulighed for at træffe uventede og gennemtænkte beslutninger er det afgørende „Qualitätssprung“,

der gør det til noget andet end et hvilket som helst dyr, subs. en menneskeabe.

Det skal dog ikke glemmes, at Kant fremholdt, at geniet er „naturens yndling“, et medium for naturens kreativitet. Både for Kant og for romantikken drejede det sig om at fastslå, at kunstneren ikke blot er skabende; men at han er „agent for selve det skabende, der ses som et træk ved virkeligheden selv“, som idéhistorikeren Jørgen Dehs formulerede det i sit foredrag „Kunsten og kreativiteten“ på DPU's konference om kreativitet og innovation på Gl. Carlsberg d.5.10.2006.

For Kant kunne kunsten kun kaldes skøn, når mennesket er sig bevidst, at den er kunst, og den dog tager sig ud som natur. Ifølge Dehs består kunstens metafysiske legitimitet for Kant i, at: „Det vellykkede kommer ikke i stand ved en villet konstruktion, men når den teknik, der anvendes svarer til naturens teknik. Gør den ikke det, bliver resultatet ‚kunstigt‘ og ikke ‚naturligt‘. Ved at gøre noget helt andet end naturen gør, men gøre det gennem efterligning af denne, hævder kunsten sin naturlighed“. Allerede Aristoteles fremhævede som bekendt, at mennesket efterligner og fuldender naturen, der tolkes som den kreative instans par excellence. Efter Kant skulle Hegel til gengæld i det 19. århundredes begyndelse komme til at hylde mennesket kunstighed og det artificielle, der ikke kunne reduceres til det naturskønne. For Hegel er det menneskets bevidste evner til via ånden at hæve sig op over og ud af naturen, der er det humanes egentlige kreative adelsmærke.

James Engels værk *The Creative Imagination. Enlightenment to Romanticism* (Harvard 1981) giver en fremragende oversigt

over forestillingskraftens („imagination“) historie i det 18.århundrede. Dengang var det almindelig visdom at forestille sig, at kreativiteten og originaliteten var produkter af „the shaping power of imagination“ (p.45), og at „The imagination, then, is essentially a potential energy in the mind...“ (p.200). Mennesket opfattedes som „the second maker“ og som en harmoniserende medspiller i den vedvarende skabelse af universet: „The creative artist participates in the divine shaping of cosmos, a joining of the world’s spirit and the world of matter“ (p.45). Med en forkærlighed for de stilistiske kiasmer skildrede Blake, at forestillingsevnen er Guds præsens i os: „God is Man & exists in us & we in him“ (p.247), og Coleridge og Akenside omtalte menneskets virke i verden som „humanizing nature“ (p.45). Coleridge kaldte i øvrigt „the imagination“ for „the greatest faculty of the human mind“ (p.337). Digteren Coleridge er ophavsmand til interpenetrationsbegrebet (se også § 35 og 42 neden for, og Engel anmærker: „In the mind the Dynamic of the imagination creates unity. The subjective pole of being and the objective pole of natural phenomena ’interpenetrate’ (a word Coleridge coined) through the imagination, which yields a language capable of communicating and being understood“ (p.339). Spekulative og helt forsonede lyder Coleridges filosofiske greb for det moderne øre, når det hører de følgende to sætninge: Den menneskelige fornuft og den guddommelige kraft korresponderer. Menneskeånden genfinder sig selv i stoffet, og den højeste form for natur er den menneskelige ånd. For romantikkens penneførere var Gud, naturen og mennesket simpelthen forenet i en fælles skabende kreativ triade. Coleridge var dog ikke i tvivl om, at Gud besad

den kreative førertrøje og den primære gavegivningskraft: „The Almighty thus condescended to communicate to man ... a portion of his own great attributes.“ Efter at have skildret denne markante og tidstypiske attributoverførselslogik, skriver Engel om Coleridge på den højeste analogi-akse: „In the individual, re-creating mind it is the same impulse of creation that occurs in external nature“ (p.341).

Vendes blikket fra litteraturen til hhv. maleriet og arkitekturen, kan der blandt mange mulige andre kandidater anføres to tankevækkende eksempler på omgangen med det kreative.

Om den tyske maler og grafiker Albrecht Dürer (1471-1528) skriver Erwin Panofsky, at han havde en “evne til at kalde det til live, der aldrig har været til. Han deler med Gud evnen til at ’skabe’. Og netop de ’ideer, som Platon skriver om’ optræder i Dürers tekst, ikke som det uforanderlige grundlag for viden, men som den udtømmelige kilde til nye innovationer, ’incognita prius’“ (*Albrecht Dürer*, Princeton, New Jersey 1948, p.281 (cit. fra Ole Fogh Kirkeby: *Colchodea. Skønheden sker*, 2006, værk i proces)). Det er næppe for meget sagt, at det, som Dürer kunne, er i høj kurs i dag: den kunstneriske evne til at skabe det hidtil usete og ukendte, samtidig med at denne kreative evne kobles direkte til innovationskraften. Panofskys elegante portræt af Dürer er nærmest paradigmatiske for den geniale kunstners “guddommelige” kreativitet.

I den første linie af Walter Gropius’ *Bauhaus-manifest* fra 1919 står der: “Das Endziel aller bildnerischen Tätigkeit ist der Bau!”. Den skabende evne angliciseres i den standardiserede oversættelse til: “The ultimate aim of all creative activity is a

building!”⁴¹ At al kreativitets endemål skal munde ud i den konkrete bygning, må da vist siges at være en særdeles viril arkitektonisk annektering af et omstridt og rigt konnoteret begreb. I *Idée und Aufbau des staatlichen Bauhauses* fra 1923 skriver Gropius en række storladne og hymneagtige strofer, der slår til lyd for en kreativ enhed mellem arkitekten (den skabende kunstner) og den industrialiserede masseproduktion. Alle kreative kræfter skal samles om at virkeliggøre nationens produktive liv i et *Gesamtwerk*, der som en levende og pulserende organisme forsoner ånd og stof, mens det “giver form til et rum”. I den engelske oversættelse hedder det: “Architecture unites in a collective task all creative workers from the simple artisan to the supreme artist” (*Theory and Organization of the Bauhaus*). Gropius pointerer, at mange bække små må gøre en stor å: “The creative possibilities of individuals vary”, og at arkitekten skal ophøre med blot at være dekoratør og en æstetisk sjæl “removed from life”.

Det er intet mindre end slående, at Gropius’ vision og sproglige figurer kan genfindes 82 år senere i innovations- og globaliseringsrådenes rapporter. I vor samtid tales der også om én storstilet national plan for en kreativ økonomi. Men hvor Bauhaus i sin tid handlede om forpligtelsen til at forbedre boligen og byen, handler det i vore (arbejds- og studie)huse om at styrke konkur-

⁴¹Den tyske reference er: http://www.bauhaus.de/bauhaus1919/manifest1919_http - og den engelske: <http://www.bauhaus.de/english/bauhaus1919/manifest1919.htm>). Og nu et lille elegant hop frem til vor samtid: En af Frankrigs rigeste mænd, Louis Vuitton, har netop bedt den internationalt kendte og ansete arkitekt Franck Gehry om at skabe et nyt stort kunstmuseum, der skal ligge i Boulogneskoven i Paris. Museet, der forventes færdigbygget i slutningen af 2009, skal selvfølgelig hedde: Fondation Louis Vuitton pour la Création.

renceevnen og om at slå nogle kreative slag i den globale bolledej (se også SNL: "Bauhaus byder på andet og mere end branding", i *LPF-Nyhedsbrev*, nr.1, Handelshøjskolen i Kbh., marts 2005).

I værket *Die Geniereligion. Ein kritischer Versuch über das moderne Persönlichkeitsideal, mit einer historischen Begründung* fra 1918 (Frankfurt am Main 1990), skildrer Edgar Zilsel, hvorledes begreberne originalitet, geni og kreativitet (de store mænd, deres tanker og gerninger) kan misbruges politisk. Forgudelsen af de jordiske genier som forbilleder er tæt forbundet med religiøse og metafysiske behov i samfundet (S.53-54). Zilsel pointerer, at "die Dogmatik der Genieverehrung" (S.59) påstår, at de allerfleste mennesker er uintelligente, og at de ganske savner "die schöpferische Veranlagung ganz und gar" (S.59). Der tegnes et billede af et broder- og fællesskab af skabende mennesker, der tilsyneladende er ganske anderledes end majoriteten. Der rejses sig en kløft mellem menneskene, og Zilsel viser, hvorledes den genireligiøse attributoverførsel af Guds skabende egenskaber til de få skabende undtagelsesmennesker kan anvendes til at retfærdiggøre menneskeforagt og umenneskelighed. Myten om den dybe og kreative personlighed er ingen uskyldig konstruktion. Zilsel raser imod geni-idealismens fuldstændige mangel på begrebslig objektivitet og almengyldighed (S.225). Der er ingen erkendelsesmæssig styrke i dens påstande, men desværre stor retorisk og politisk kraft, skriver Zilsel i 1918.

Næsten 100 år efter Zilsels verden optegnedes under den Første Verdenskrig med forfatterens uhyre og uhyggelig vished

om den Andens snarlige komme synes vi i dag nærmest at leve i en verden, hvor geni- og ikke mindst kreativitetsbegrebet er eksploderet og blevet generaliseret til det ukendeligste. Om kreativitet så er blevet en tom *signifiant*, en fix idé eller det eneste råstof, der er 'nosser' og konkurrencekapitalistisk fremdrift i, er det dette papirs hensigt at undersøge.

Jeg drister mig lige til at tage et lille hop fra enzyklopædiernes verden og de klassiske og kanoniske tekster om kreativitet til anno Domini 2006 for en stund; thi det virker næsten, som om samtidens kreativitetsforfatter *par excellence*, professor ved School of Public Policy ved George Mason University Richard Florida, der - som det vil være mange bekendt - ofte citeres med stor veneration af både Innovations- og Globaliseringsrådene samt regeringen, har skelet mere end et kort sekund til salig Edgar Zilsels advarsler. Forfatteren til *Den kreative klasse* taler nemlig på én gang advarende, altinkluderende og fremtidsbebudende: "Den eneste vej frem er at få den kreative økonomi til at fungere til vores fordel ved at gøre en regional, national og global indsats for at udnytte ethvert menneskes kreative potentiale, så udviklingen af menneskers evner kommer til at matche væksten og udviklingen i vores økonomier" (Richard Florida: "Gøgeunger. Truer den kreative klasse verdensfreden?", oversat artikel i *Politiken* Analyse, d.15.9.2006).

De næste 10 år vil der bliver skabt 10 millioner nye jobs i den kreative sektor, alene i USA, hævder han. Allerede nu tegner den kreative sektor sig for halvdelen af de lønninger, der udbetales *overthere*: ca. 2.000 milliarder dollar = 11.650 milli-

arder kroner. Florida ser en kolossal og anmassende udfordring i at søge at modvirke, at denne velsignelsesrige vækst i den kreative sektor ikke vil komme til at skævvride samfundet, skabe ulighed og ekskludere de lavere uddannede fra at få samfundsmæssig indflydelse og anerkendelse. Der er ingen vej tilbage til “den gamle industrimodel”, for vi lever i “en ny økonomisk virkelighed, hvor viden, innovation og kreativitet er nøglebegreber.” “Blot skal alle med og lære at trække på samme hammel.

* * *

Går vi til etymologien og dvæler en stund ved studier i ordenes oprindelses- og udviklingshistorie, kan det bivånes: “Philologists have attributed the more extensive meaning of ‘make’ and ‘grow’ to the hypothetical root of ‘create’, the Indo-European *ḱerdh-* or the Sanskrit *ḱer-* or *ḱre*....The proliferation of meanings of the word “create” in less hypothetical contexts have been extraordinary: ‘causing to grow’, ‘ability to produce’, ‘ability to call into existence, to construct, to give rise to, to constitute, to represent, to invest, to occasion, to form out of nothing.” (*Dictionary of The History of Ideas*, New York 1973, p.577). Det er værd at bemærke, at vore nutidige hovedsprog er latiniserede til overmål. *Creatio* er latin. På engelsk og fransk siger vi *creation* og på italiensk *creazione*. På tysk brugtes indtil 1950’erne *Schöpfung*, derefter *Kreativität*.

På dansk tales der som oftest kun om *skabelse* i teologiske sammenhænge. I 19.bind af *Ordbog over det Danske Sprog (ODS)* fra 1940 er der hele syv spalter om Skabelse, Skaberkraft,

Skaberord og Skaberkraft, og i såvel 11.bind fra 1929 som i *Salmonsens Konversations Leksikon* fra 1923 spejdes der forgæves efter Kreativitet mellem ord som Kravleseng, Kreatin og Kreatur. Først i 4. og sidste bind af *ODS Supplement* fra 2001(!) forefindes der opslag om Kreation og kreativ. Om sidstnævnte hedder det lakonisk i spalte 1182: “nyskabende; iderig”.

Det er værd at notere sig, at det lidt mere sekulariserede og internationalt klingende ord *kreativitet* så ganske har bemægtiget sig de store scener inden for den politiske sprogbrug, i institutionslivet, på arbejdsmarkedet og i uddannelsessystemet både her og hisset. Søgemaskinen Google talte d.18.9.2006 tydeligt på to sprog med følgende scores (hits): creation (359.000.000), creative (669.000.000), creativity (87.800.000) - og skabelse (290.000), kreativ (16.100.100), kreativitet (3.090.000).

Særdeles kongenialt med Innovationsrådets tankegang og tidens *buzzwords* kan anføres følgende opslag fra et autoriseret sociologisk leksikon: “Some will have more potential than others; not everyone can be Mozart of Einstein. Everyone can, however, fulfil his or her potential for original and creative expression...” (*International Encyclopedia of the Social & Behavioural Sciences*, Amsterdam etc. 2001, p.2900). Skulle det ikke være tilstrækkeligt, kan idealerne om kreativitet også få mæle således: “When original thinking is desired, assumptions should be questioned and routines broken.” & “Originality is, after all, the most widely accepted dimension of creativity. Creative things are always original.” (*International Encyclo-*

pedia of the Social & Behavioural Sciences, Amsterdam etc. 2001, p.2893 + 2894). Eller udtrykt på komprimeret germansk: ”**Kreativität** (lat.), ”Schöpferkraft”, Fähigkeit zu originärer schöpfer. Analyse u. Gestaltung der materiellen u. soz. Umwelt.“ (Karl-Heinz Hillmann: *Wörterbuch der Soziologie*, Kröner, Stuttgart 1994, S.451-452).

Fra International Thomson Business Press foreligger der en bogserie kaldet *Smart Strategies Series*. Heri forefindes Neil Coades definition af kreativitet i skriftet *Be Creative. The Toolkit for Business Success*, London/Boston 1997, p.1: „My definition of creativity is the bringing into existence of a product or service which is the outcome of imaginative thinking.“ Også her placeres kreativiteten i det mentale menneskelige dyb, langt inde i tænkningens forunderlige og initierende *black-box*. Herefter lanceres en ganske simpel model med to typiske årsags-pile: „Creativity (idea generation) → Innovation (new product/process development) → Market (product launch)“. Det sker på p.2, der kondenserer den logik, som regeringen og alle de håbefulde råd i Danmark er med til at kanonisere. De håbefulde medførs-pile er med usvigelig sikkerhed altid til stede i samtidens strategiske embeds medfør.

I to omfattende forskerbidrag til *Det Nationale Kompetence-regnskab* (udgivet af Undervisningsministeriet i 2002, s.181-212) skriver Henrik Herlau og Leif Bloch Rasmussen fra Handelshøjskolen i København under overskrifterne „Kreativ og innovativ kompetence I og II“. De anfører følgende definition: „Kreativ og innovativ kompetence er en persons evne til, hvis ressourcerne og situationen tillader det, at gennemføre synlige fornyelser inden for et givent videns- og praksisdomæne“

(s.189). D'herrer bestemmer de to anførte kompetenceformer som både et „overskudsfænomen“ og som en „livsnødvendighed“, hvorfor artiklen på sin vis elegant og multidimensionelt – men også ganske modsætningsforglemmende og borgfredsagtigt - kan binde dimensionerne leg/læring/fantasi/følelser/instinkt direkte sammen med produktinnovation/selvledelse/strategisk organisation og kommunikation/forstand/vilje. Der hersker en stemning af forsoning og servil opbyggelighed. Markante citater fra Howard Gardner, Feiwei Kupferberg og Ole Fogh Kirkeby gives i al venskabelighed direkte med arbejdslivets krav, statens uddannelsespolitiske styringsintentioner og OECD's kompetencesprog.

Filosoffen Ole Thyssen skriver: „Kreative mennesker er folk, der kan levere ydelser, der ikke kan programmeres eller præciseres i en manual“ (i Peter Andersen og Peter Frederiksen (red.): *Innovation, kompetence, læring. Det 21. århundredes udfordring*, DAFOLO Forlag, 2000, s.30). Kreative mennesker ejer principielt deres eget arbejde, og det er særdeles svært at fastholde dem på et fleksibelt arbejdsmarked. De er nemlig langt mere loyale over for deres kreative talenter, deres ambitioner og deres økonomiske vindingsmuligheder, end de var i 'gamle dage'. Derfor søger virksomhederne at binde de særligt kreative menneskers talenter ved hjælp af særlige aftaler (kontrakter med klausuler, copy-right, patentering, eneret etc.).

* * *

Koldt vand i blodet kan man få ved at konsultere den tyske professor i pædagogik Hartmut von Hentig, der ikke blot taler

om det betænkelige i at have alt for store forventninger til det uldne og flertydige begreb kreativitet; men som bestemt ikke holder sig tilbage for at give de omsiggribende politiske og økonomiske krav om en styrkelse af kreativiteten følgende ord med på vejen: „Jeg kalder det hårdt og brutalt for den politiske instrumentalisering. Den foregår åbent og i vores navn“ (*Kreativitet. Høje forventninger til et svagt begreb*, Kbh. 1999, s.51).

Hentig fortæller i øvrigt, at den nyere anvendelse af ordet kreativitet stammer fra Amerika, hvor man i januar 1918 foretog en intelligenstag på 1,7 millioner rekrutter (op.cit., s.12f & Steen Achton og Sten Krog Clausen: *Kreativitet. Arbejdstekster til Psykologi og Pædagogik*, Kbh. 1973, s.11f). Herefter begyndte man at tegne IQ-modeller over normalfordelingen af intelligens i befolkningen. Disse videnskabelige konstruktioner og data kunne bruges til meget. I den ene ende af spektret begyndte man således at tale om den humane kapital som en ressource; thi kreativitet viste sig ikke kun at være forbeholdt kunstnere og videnskabelige genier. I den anden ende bevægede begrebet intelligens sig ind i efterkrigstidens humanistiske psykologi⁴².

En gruppe amerikanske psykologer samledes under ledelse af Abraham H. Maslow i 1962 og grundlagde et selskab for „hu-

⁴² Se også Jens Erik Kristensen: „Kreativitetens tidsalder? – en idéhistorisk og samtidsdiagnostisk indkredsning“, i *Dansk pædagogisk Tidsskrift* nr.1, 2006, s.15-16 samt *Bilag 1: Projektbeskrivelse og forskningsansøgning for Programmet i Socialanalytisk Samtidsdiagnose*: „Kreativitet, vidensøkonomi og humanisering af produktion og arbejdsliv“, DPU foråret 2005, s.6-7; se også www.dpu.dk/sa).

manistisk psykologi“. Et af foreningens fire programpunkter lød: „Fremhævelse af så udprægede menneskelige egenskaber som valg, kreativitet, vurdering og selvudfoldelse i modsætningen til en mekanisk og indskrænket anskuelse af mennesker“ (se Charlotte Bühler og Melanie Allen: *Introduktion til humanistisk psykologi*, Kbh. 1974, s.9). Disse psykologer distancerede sig eksplicit fra hhv. psykoanalyse og behaviorisme og slog fast, at „kreativitet i tænkning og kreativ tænkning i leg og arbejde“ kan ses som „prototypen på den dynamiske motiverende faktor“, og at „det levende væsen (og især den menneskelige hjerne repræsenterer et åbent system med visse funktionsfriheder og muligheder for forandring“ (op.cit., s.68).

Maslow *himself* skrev allerede i 1954, at kreativitet er „en grundlæggende egenskab af almen menneskelig natur – en mulighed givet alle mennesker i vuggegave“ (i *Motivation and Personality*, New York, p.223, cit. fra Bühler og Allen, op.cit., s.67). Maslow præciserede, at de fleste mister den kreative egenskab, når de ’overkultiveres’. Med en normativ og implikationsrig psykologisk formulering proklamerede Maslow, at kreativiteten var en indre og medfødt egenskab, en del af selvets sande essens og originalitet. Maslow er også ophavsmand til et udvidet kreativitetsbegreb: „Af en ung idrætsmand har jeg lært, at en perfekt tackling kan være lige så æstetisk produktiv som en sonet og lade sig udføre i samme kreative ånd“ (i *På vej mod en eksistenspsykologi*, Kbh. 1970, i kapitel 10: „Kreativitet hos selvaktualiserende mennesker“, s.151; oversat fra *Towards A Psychology of Being* fra 2.udgaven fra 1968 (førsteudg. udkom i 1962)). For Maslow er kreativitet ikke et „privilegium udelukkende for visse professionelle“ (do, s.151).

De kreative mennesker er „mere selv-accepterende end gennemsnittet“, og de spilder mindre af deres tid og energi på at beskytte sig mod sig selv (do, s.157). Fra det selvaktualiserende og kreative menneske udgår en stor og smittende emission: „Udstrålingen er som solskin; den spredes over alt; den får nogle ting til at vokse (hvis de har vækstmuligheder) og ødes på klippegrund og hvor der ikke er vækstmuligheder“ (do, s.161). Maslow fastslår, at det er svært at definere, hvad selvaktualiserende kreativitet (kaldet SA-kreativitet) er, da den „næsten var synonym med eller et sine qua non aspekt af eller et definerende karakteristikum ved, essentiel menneskelighed“ (do, s.161). I 1998 udkom Maslows *Maslow on Management* (i New York/Toronto - for i 37 år havde den originale udgave: *Eupsychian Management* været udsolgt). Heri findes „Notes on Creativeness“ og „Addition to the Notes on the Creative Person“. Maslow fremholder, at det kreative menneske er fleksibelt; det kan forholde sig til ændringer uden angst eller irritation, og det har ikke brug for „a fixed and unchanging future“ (p.229). De kreative mennesker har en evne til „to be *all there*, to be totally here and now...“, til at være „totally immersed in the here and now“ (p.230). Ifølge Maslow lever det kreative menneske i et fyldt og fuldt nu.

J.P. Guilford skriver i *Intelligence, Creativity, and their Educational Implications*, San Diego 1968: „Creativity became an object of scientific study primarily because of the general interest in individual differences“ (p.98). Han klandrer psykologien for ikke tidligere at have interesseret sig tilstrækkeligt seriøst for fænomenet kreativitet. Det pudsige subs. paradoksale

forekommer at være, at interessen for det individuelt forskellige eller afvigende i dag er blevet transformeret til, at vi alle sammen i vor tvang subs. lyst til at profilere os som ganske forskellige (unikke) netop forekommer ret gemene (ens). Et nyt imperativ fødes i disse år: Vær kreativ på din helt egen måde, men husk altid på, at du skal bidrage til at styrke firmaets, statens eller nationens samlede konkurrenceevne!

I A.J. Cropleys meget læste lille værk *Kreativitet* (Kbh. 1970; opr. *Creativity*, 1967) slås det fast, at det er højst forskelligt fra den ene tidsperiode til den anden, fra den ene kultur til den anden og fra den ene forfatter til den anden, hvad man har anset for at være kreativt. ”Der er altså ikke enighed om, hvad kreativitet er for noget” (s.16-17). Men i Cropleys univers er kreativitet forbundet med divergent og åben tænkning og med evnen at udvikle nye idéer. Kreativitet drejer sig om uventede spørgsmål og uventede svar. Divergent tænkning ”involverer lethed (’fluency’), fleksibilitet og originalitet” (s.12). Kreativitet ytrer sig ofte som udfordrende non-konformitet, og autoritære og angste mennesker (lærere, forældre og ledere) har ofte svært ved at forstå eller at acceptere denne side af menneskelivets udtryk. Det finder Cropley meget beklageligt. Cropley ser således kreativitet som et vigtigt samfundsfornyende modstandspotentiale, der bør fri- og værdsættes. Cropley viser, at samtidsintelligenstests ofte tænker og spørger alt for lukket (efter konvergent reproduktion af allerede kendt stof; efter en éntydig logisk sans), og at den ignorerer kreativiteten. Det er Cropleys udtalte ambition at udvikle bedre metoder til at teste befolkningen (i skolen, på arbejdsmarkedet, i hæren m.v.).

Kreativitet skal først og fremmest udvikles for sin egen skyld; men Crolepy fastslår også, at kreativitet må forstås som ”en vital side ved en nations ressourcer” (s.25), og ”at det presserende behov for mere og mere viden i den moderne verden og de krav, der i dag stilles til nationerne om at udnytte borgernes intellektuelle potentiale i den højst mulige grad...” (s.72) gør kreativitetsforskningen til et *must*.

Set i bagklogskabens skærende lys er det svært at undlade at bemærke, at disse nationalstrategiske overvejelser og begrundelser ligner vor samtids selvfølgeligheder en hel del mere end Crolepys heroiske kamp mod de autoritære stop-klodser og for det frie, divergent-kreative menneskes ret i 1960’ernes USA; thi i dag er det jo næsten blevet *mainstream* at gå ind for åben og overraskende tænkning.

* * *

Prisværdigt ærligt hedder det i det største danske leksikon: “**Kreativitet**,..., i daglig tale en løs betegnelse for menneskets evne til at skabe noget nyt, overraskende, hidtil uset.” (*Den Store Danske Encyklopædi*, vol.11, Kbh. 1998). Længere nede i opslaget står der: “Kendetegnende for dem (kunstnere og kreative forskere, SNL) er sædvanligvis, at de er åbne for indtryk af enhver art, fleksible, nysgerrige, engagerede, højt motiverede, udholdende og målbevidste. Dertil kommer en høj grad af selvstændighed og jeg-styrke.” Det løsagtige begreb er både rummeligt og efterstræbelsesværdigt – og nogle mennesker er tilsyneladende bedre til at være kreative end andre; men vi har det alle i os som en slags demokratisk vuggegave.

Ordet kreativitet har i det hele taget gyldne dage i den psykologiske og sociologiske verden.. Udbredt er her den konventionelle konsensus om, at der kan kobles direkte mellem et indre mentalt under og en efterfølgende handlings- og realiseringsproces. Stort set enslydende er derfor de følgende ni opslag på tre forskellige sprog:

”**Creativity** (*psychology*) that aspect of *intelligence* characterized by originality in thinking and problem solving. Creative ability involves the use of divergent thinking, with thoughts diverging towards solutions in a number of directions.” (*Collins Dictionary Sociology*, Glasgow 2000)

”**Kreativitet** evne til skabelse af noget nyt og originalt samt til at realisere det; ...” (*Psykologisk Pædagogisk ordbog*, Kbh. 1998)

”Cognitive theories of creativity focus on the intellectual structures and processes that leads to insights, solutions, and ideas that are original and useful.” (*International Encyclopedia of the Social & Behavioural Sciences*, Amsterdam etc. 2001, p.2892)

”**Creativity**, the ability to make or otherwise bring into existence something new, whether a new solution to a problem a new method or device, or a new artistic object or form.” (*The New Encyclopedia Britannica*, Chicago et al., 15th ed., p.721)

”Creativity is the result of the convergence of basic cognitive processes, core domain knowledge, and environmental, personal, and motivational factors which allow an individual to produce an object or behaviour that is considered both novel and appropriate in a particular context.” (*Encyclopedia of Cognitive Science*, London 2003, p.862)

“Studies indicate that the creative person is nonetheless an intellectual leader with a great sensitivity to problems. He exhibits a high degree of self-assurance and autonomy. He is dominant and relatively free of internal restraints and inhibitions. He has a great range of intellectual interests and shows a strong preference for complexity and challenge.” (*The New Encyclopedia Britannica*, Chicago et al., 15th ed., p.721)

“Der kreative Mensch zeichnet sich durch weitgehende Selbstständigkeit und Weltoffenheit aus, desgleichen durch geistige Flexibilität, unkonventionellen Denkstil und hohe Frustrationstoleranz.“ (*Meyers Grosses Universal Lexikon*, Mannheim 1983)

„The characteristics that have been identified as important to creativity are tolerance for ambiguity, openness, independence, positive sense of self, high energy, general curiosity, wide interest, as well as introversion, attraction to complexity, need for recognition, and a variety of others.“ (*Encyclopedia of Cognitive Science*, London et al. 2003, p.867)

”...(I en meta-kognitiv horisont, SNL) we can exert a degree of control over our own thinking and direct our cognition to the generation of original and useful ideas, insights, and solutions. We can think creatively.” (*International Encyclopedia of the Social & Behavioural Sciences*, Amsterdam etc. 2001, p.2895)

* * *

Historisches Wörterbuch der Philosophie forsøger at indfange begrebet kreativitet ved hjælp af en kølig, analytisk og formal-logisk hær af seks uomgængelige forkortelser samlet i én formel: “Kreativität (H,I,P,B,S); das Handlung H des Individuums I wird zum Produkt P führende Handlung H des Individu-

ums I wird vom Beurteiler B im Hinblick auf ein System S von Erwartungen und Zwecken als kreativ eingestuft“ (S.1200).

Det vækker en vis *moro*, når man læser videre og ser, at der lige efter denne imponerende universalnøgle til skandering af kreativitetens trindelte logik sættes fokus på tre forhold:

* 1): Begrebet kreativitet er ikke et præcist videnskabeligt begreb; det kan både referere til personer, handlinger (processer) og resultater (produkter),

* 2) Der er stor forskel på at løse problemer kreativt og at undersøge (og forske i) problemer kreativt

* 3). Der er ingen direkte eller nødvendig identitet mellem intelligens og kreativitet.

Det er netop den førstnævnte pointe, der gør, at kreativitet kan mobiliseres som et begreb og som et ord med en positiv valør langt fra de videnskabelige offentlighedens krav om definatorisk begrebskonsistens og nøgtern testabilitet. Manglen på éntydighed og fraværet af almene anvendelsesforpligtede sprogpilsregler gør alverdens subjektive projektioner, erhvervsøkonomiske strategier og vidtløftige politiske projekter mulige i kølvandet på det multifacetterede fænomen kreativitets vidtfor-grenede historie.

* * *

Med tankerne fyldt til randen af leksikalske opslag og med denne omfattende oversigt over markante stationer på kreativtetsbegebets vej skænkes man mulighed for bedre at forstå samtidens kreativitetstale og -hang. Det viser sig nemlig, at gamle tale- og forståelsesformer går usamtidigt igen. Fortidens figurale træk er ikke klinget af. Der tales stadigvæk om at skabe alt ud af intet, om at det frie menneske er kreativt, om at vor antropologiske værensbestemmelse er at være kreativ, om at kreativitet skal føre til innovation og rationel markedsadfærd etc. Idéhistorien er en nærværende understrøm af pulserende sprogspil, der med jævne mellemrum vækkes til live og går igen. Kreativitet er ikke en død zombie, men et levende ord med en omfattende, næsten alt for omfattende betydningsvidde (se også § 40).

§ 11. Styling ved hjælp af pseudofrihed.

Vi lever i en paradoksal tid, hvori viden både personliggøres og vareliggøres, mens toneangivende magter i samfundet samtidig på bedste ny- eller – måske mere præcist – post-post-positivistiske facon kræver – og kun anerkender – objektiv(érbar) viden, der bygger på såkaldt ”evidens”⁴³, og som kan doku-

⁴³ Jf. Karen Borgnakke, Finn Hauberg Mortensen, Palle Rasmussen og Henning Salling Olesen: ”Evidens – hvad kan det bruges til?”, i *FORSKERforum* Nr.192, marts 2006, s.18-19, der leverer en ætsende kritik af begrebet evidens, der ”primært er et top-down styringsredskab”, der vil simplificere viden til det, der kan måles og kvantificeres. Den såkaldte evidensbasering vil bombe den pædagogiske forskning tilbage til den positivistiske stenalder og bidrage til at topstyre forskningen og de offentlige institutioner, hævder de fire forfattere.

menteres på kontekst- og subjektløs⁴⁴, éntydig transparent og idealiseret naturvidenskabelig facon. På den ene side kan Lars von Trier skabe den meget samtidskritiske og teateragtige film *Dogville* og lave røre om sin person (det sælger alt sammen) – på den anden side punkes den, der ikke leverer varen inden for det spil, hvor der måles éntydigt (skoletests, stramme evalueringsformer etc.). På den ene side resubjektivises og resituering viden – på den anden side dyrkes den afpolitiserede viden ("evidens", facts, tal), mens mange elsker at bekende sig til værdier, der langt fra er neutrale. Idealerne er forvirre(n)de og langt fra enslydende⁴⁵.

⁴⁴ Jf. J.E.Kristensen & Lars-Henrik Schmidt: "De rene formers klarhed", i *UNDR (Nyt Nordisk forum)* nr.59/1990.

⁴⁵ Der skelnes pt. mellem *Modus 1* og *Modus 2* vidensproduktion i den internationale debat i kølvandet på værkerne *The New Production of Knowledge*, 1994 & *Re-Thinking Science*, 2001, skrevet af bl.a. Michael Gibbons og Helga Nowotny. *Modus 1* betegner den klassiske vidensproduktion, der stræber efter en ny erkendelse af verden. Her hyldes grundforskningen, og nytteaspektet af viden spiller ikke umiddelbart den privilegerede eller styrende rolle. *Modus 2* interesserer sig mere for at lede og organisere viden, der ofte allerede er for hånden. Sammenfletningen af praksis og anvendelsen af viden ses som den centrale ydelse. Gibbons, Nowotny m.fl. kobler ligefrem de to typer vidensproduktion direkte til to forskellige typer kreativitet: "In Mode 1 individual creativity is emphasised as the driving force of development....In Mode 2 creativity is mainly manifest as a group phenomenon, with the individual's contribution seemingly subsumed as a part of the process..." (op.cit., p.9). Se også Mette-Line Thorup: "Videnskampen raser", i *Information*, d.3.4.2006, s.10-11.

Forskningsprogrammet i Socialanalytisk Samtidsdiagnose taler i *Forskningsplan 2006*, v. programleder Jens Erik Kristensen om at "en af de udtalte konfliktakser [...] går mellem tendensen til at personliggøre, subjektivere og situationalisere viden pdes, og en ny politisk betoning af objektivitet, entydighed, gentagelighed og standardisering pdas" (DPU, d.21.4.2006, s.2; se dokumentet via www.dpu.dk/sa).

Hvor det tidligere vidensregime primært gik efter at af-sujektivere, af-kontekstualisere og af-substantialisere viden i formaliseringsprincippet og renselsesprocessens navn, er der pr. nærværende frit slag for, at alt muligt kan ske, når forhåndenværende viden anskues, (mis)bruges eller ligefrem fortrænges af agenter uden for videnssystemet selv (i den hverdagslige, økonomiske eller politiske sfære). Fixe, ofte såre private idéer får frit løb (de kendtes hverdagsliv eksponeres som varer og *brands*), producenter af grøn energi skriger på miljøpolitiske og økonomiske initiativer (der aldrig kommer), og den nationale, politiske magtudøvelse går sin skæve gang uden det mindste gran af videnskabelig rygdækning inden for uddannelsessystemet (fusionsplanen for universiteterne, elev-planen som selvstyringsteknik, kontraktstyringsteknikker inden for den offentlige sektor, kostbare kompetenceprofilindsamlinger & -kørsler, allehånde evalueringsfebrile øvelser, den nationale kanonpleje, PISA-hysteriet etc.) og i social- og sundhedssektoren. Evidensbaseret viden bliver et bastant ideologisk krav, samtidig med at de kravartikulerende excellerer i at gennemføre langt fra evidente politikker.

Angående liberalisternes sans for frihed kan et gammel russisk ordsprog nydes:

”Når du på et bur med bøffel ser skiltet ’elefant’ skal du ikke tro dine egne øjne.”⁴⁶

⁴⁶ Citeret fra Ivan Malinowski: ”Kritik af sproget I-XIX”, *Kritik af tavsheden*, Kbh. 1974, s.39. Man må dog sige, at undervisningsminister Bertel Haarder ikke helt savner selvindsigt, når han i et interview med Mette Klingsey og Mikael Børsting under overskriften ””Fri mig fra lænestolsliberalisme”” (*Information*, d.3.11.2006) medgiver, at der med de centralt udstukne planer

Vi lever også i en sær tid, hvori en liberal(?) regering tror, den kan detailstyre uddannelsessektoren, som var den indehaver og selve inkarnationen af en DDR-lignende stat med et stramt top-down-management-program og en forudsigelig planøkonomisk ambition. Der nedsættes råd, bestående af udvalgte smagsdommere, og der holdes strategiske skåltaler om nødvendigheden og velsignelsen af kreativitet og innovation, samtidig med at der prædikes kontrol, nytte, forudsigelighed, billighed og effektivitet. I hænderne på de aktuelle politiske magter arter staten sig ikke just som en tålmodig, gødende og nysgerrig stat med et stort og venligt udsyn.

Hold fingrene væk, "Laß das sein!", burde være den kloge stats bud på den kreative og innovative videns nødvendighed, dens mulighedsbetingelser for vækst og udfoldelse og dens almene tilgængelighed for offentlig anvendelse, nysgerrighed og glæde. Som 'udressérbare' fænomener burde kreativitet og innovation nemlig snarere lære af og være kongeniale med *l'art pour l'art* end med kontant afregning ved kasse 1⁴⁷. Men denne

for landets folkeskoler om test og elevplaner: "...at der kan være tale om en form for 'resultatcentralisme'",

⁴⁷ Jf. Kupferberg (op.cit.), s.213 og et hav af aktuelle kritikere af regeringens forsknings- og udviklingspolitik. Selv Jesper Langballe fra støttepartiet Dansk Folkeparti og store dele af oppositionen er just vågnet op til dåd, ultimo marts a. D. 2006. I et omfattende *Dossier* med den sigende titel "Humboldt, adieu!" i *Die Zeit* (skrevet af Adam Soboczynski, d.4.maj 2006) karakteriseres transformationen af det tyske universitet på følgende vis: "Die Universität als letzter gesellschaftlicher Zufluchtsort, der sich von ökonomischen Zwängen weitestgehend befreit sah, gehört der Vergangenheit an." Det, der vinkes farvel til, er det humboldtske dannelsesideal og den form for kreativitet, der primært havde individets egen udfoldelse, karaktermodning og indsigt som mål og ikke blot som middel: "Bildung, so der Traum des deutschen Idealismus, sollte kreative Fähigkeiten, Charaktereife,

min modtale er nok i egentligste forstand utopisk (både *a-topisk* og *eu-topisk*): For hvordan forestille sig – under de nuværende konditioner – at viden ikke skal legitimeres og ikke skal degenerere til blot at være en strategisk ressource?

§ 12. Vær operativ og performativ!

"The more creative and adaptable the workers are - the more self-valorizing - the more surplus of knowledge they can bring to the community at large....Everything has become 'performative'...", Sylvere Lotringers forord til Paulo Virnos *The Grammar of the Multitude*, Semiotexte 2004, p.6⁴⁸. For 27 år siden skrev Jean-François Lyotard ganske tankevækkende i *Viden og det postmoderne samfund*, at selvom "de store fortællinger" om frihed, frigørelse og fremskridt ville afblomstre og de teleologiske forhåbninger ville fordufte, ville et metasprogspil tiltage sig definitionsmagt: "Vær operative, det vil sige kommensurable, eller forsvind" (Århus 1996, s.8). Det stod allerede at læse på den – alt for oversete – anden side i begyndelse af den lille pamflet, der i sin tid blev skrevet på bestilling til nogle

eine organische Entfaltung des Individuums bewirken, sie soll nicht vorrangig Mittel zum Zweck sein, sondern Zweck in sich selbst. Dieses ästhetische Bildungsideal ist in weite ferne gerückt." I et noget mere afdæmpet toneleje anfører Niklas Luhmann blot "den ikke-logiske kreativitet i kunsten" (*Kunstsystemets evolution*, Kbh. 1994, s.28). Kort pointeret: Kunstnerisk kreativitet kan hverken reduceres til økonomi eller logik. Der er andet og mere på og i spil.

⁴⁸ Kender man den manierede og håbefulde romantisk-revolutionære retorik i Michael Hardt og Toni Negris *Empire*, Harvard 2000 til hudløshed, er det en ren lise at læse den kongeniale, men noget mere nøgterne Virno. For en kritik af *Empire*, se SNL: "Filosofiske betæneligheder" i *Dansk Sociologi* nr.4/2002.

myndige canadiske uddannelsesfolk, men som skulle vise sig at få en kolossal betydning som pejlemærke og som *breakthrough* i den intellektuelle verden i både Europa og USA.

Det står lysende klart, at Lyotards analyser af de multiple sprogspil, paralogien og striden må give inspiration til konkrete og dugfriske analyser af, hvordan viden, tænkning og idémageri legitimeres, teleologiseres, kalibreres og kapitaliseres inden for en række distinkte narrative diskurser. Det universelle meta-sprog er afgang ved døden; det samme er det selvsættende suveræne subjekt (a priori) og myten om at kunne iagttage samfundet fra ét privilegeret *omniscient* sted (Luhmanns pointe). Men det betyder langt fra, at performativitetskravene og legitimeringsspillene er lagt i graven sammen med de store fortællinger om frihed, frigørelse og fremskridt.

Jürgen Habermas blotlagde tre rationalitetstyper i *Theorie des kommunikativen Handelns* i 1981: den kognitivt-instrumentelle, den moralsk-praktiske og den æstetisk-ekspressive. Til de tre former for intersubjektivt udfoldede kommunikative bånd svarede hhv. den objektive, den sociale og den subjektive verden.

Det er fristende at opstille en tese: Den æstetisk-ekspressive rationalitetstype har fået en omfattende betydning inden for den ”nye” præstations- og performativitetsdyrkende immaterielle økonomi (der er også en stor og voksende interesse for selv-fremstilling og retorik, for strategisk ledelse, højprofilerede forbilleder og coachende personligheder etc.). Den nærmest allestedsnærværende immanente fordring om at præsentere og sælge sig selv på bedste vis gør jo, at det, der før – for Habermas – drejede sig om selvpræsentation og autenticitet, nu drejer sig

om at tale det æstetisk-ekspressive langt ind i den kognitiv-instrumentelle verden samtidig med, at det også gerne vil gøre sig selv til noget normativt, hvorfor den æstetisk-ekspressive rationalitetstype også søger at ”mod-kolonisere” det moralsk-praktiske felt. Hvor Habermas nok ville foretrække, at denne ’snak’ blev bragt til orden, kan det måske ligefrem hævdes, at livsverdenen kan ”kolonisere” systemet (økonomien og institutionerne) i små bidder. Arbejdspladsen bliver omskabt til et hjem, man dyrker sundhed og motion i arbejdstiden, og cheferne bliver fædre og mødre. Skole-hjem-samarbejdet bliver til en privat strategi for at få direkte indflydelse på ens barns skolegang.

Paradoksalt nok udsættes de offentligt ansatte, der skal bære en lang række opgaver igennem på ”gulvniveau”, for en kolossal mistillid, der udgår fra regeringen af dette land i denne tid (se også Rune Lykkebergs bagsideleder ”Mistillid” i *Information* d.30.9.-1.10.2006), samtidig med at de belastes af en lang række nye ressourcekrævende styringsopgaver. Der tales højstomt om frihed, mens der i praksis bureaukratiseres som aldrig før. ”Det politikerne kalder for innovation, er (...) at levere noget nyt for færre penge, siger lektor Dorthe Petersen fra Handelshøjskolen i Kbh. (til Mette Line Thorup i *Information*, d.29.9.2006 under overskriften: ”Vi har fladskærme nok”). Den neoliberale tvang til evaluering og kontrol foregår som oftest inden for nogle rammer, som de offentligt ansatte (ledere) selv har haft ansvar for at beskrive sig selv inden for, og ”...hvis du ikke lever op til de rammer, så er det din egen skyld”, siger Dorthe Petersen.

Tiden og energien bruges på dokumentation. Kolde administrative hænder erstatter varme omsorgsfulde hænder.

§ 13. Forgylt snak

”Capitalists are interested in the life of the worker, in the body of the worker, only for an indirect reason: this life, this body, are what contains the faculty, the potential, the *dynamis*” (Virno, op. cit., p.82). Jagten er indledt på at lokalisere arbejdskraftens ”unrealized potential”. Der synes at ske en overgang fra tidligere tiders ideal: ”Silence, men at work!” til nutidens mantra: ”Men at work. Talk!” (p.91). Det skyldes, at de kommunikative udvekslinger er idégenererende *par excellence*, og at selvfordoblingsteknikker bliver nødvendige i det omsiggribende evalueringsfebrile spil. Alle presses til at spille et spil, der må kunne kaldes for Subjektiv(t) Stratego⁴⁹. Hvor man før i tiden kunne bøje nakken og tænke (sit): Alt hvad jeg siger, kan blive brugt imod mig – kaster man sig nu velvilligt ud på *the corporate dance floor* efter devisen: Alt hvad jeg siger, kan vise sig at være ’interessant’.

Anders Bordum skriver, at ”...the manager has to manage people who in the respective field know much more than the manager. It makes the company dependent on the individual knowledge worker, changing the premise of classical

⁴⁹ Jf. SNL: ”Evalueringsfeber” i *Dansk Sociologi* nr.1/2004 & ”Uddannelsespolitikens to tunger” i *Dansk pædagogisk Tidsskrift* nr.3/2005. Se også SNL: ”Det indsovsede menneske”, kronik i *Information*, d.25.9.2001 & ”Mimetisk begær i den offentlige sektor”, kronik i *Information*, d.1.6.2004 samt Stefan Herman og Jens Erik Kristensen: ”Kompetenceudvikling – psykologisk inderliggørelse på dåseform?”, i *Psyke og Logos* nr.2, 2004.

management that everybody is substitutable”⁵⁰. Hvor man under den industrielle revolution, under kapitalismens gennembruds-fase, blot kunne ansætte nogle flere ”hands”, hvis man havde brug for det, er vores dages ”hands” små omvandrende, stærkt individualiserede narrationer gjort af alenlange CVs, tilsat en

⁵⁰ Anders Bordum fra Handelshøjskolen (CBS) i Kbh. : ”From tacit knowing to tacit knowledge – emancipation or ideology?”, i *Critical Quarterly* Vol. 44, no.3, 2004, p. 52. Begrebet ’tacit knowing’ (stiltiende viden) defineres af dets ophavsmand ’Michael Polanyi som ’the fact, that *we can know more than we can tell*’ (*The Tacit Dimension*, London 1966 – cit. fra Nico Stehr & Reinard Grundmann (ed.): *Knowledge. Critical Concepts*, London 2005, p.103). Polanyi fremhæver begrebets forunderlige før-bevidste status på følgende vis: ”Tacit knowing is seen to operate (...) on an internal action that we are quite incapable of controlling or even feeling in itself” (op.cit., p.107). Transformationen af ’tacit’ til ’explicit’ knowledge synes at være et markant rationale både for nutidens videnspolitik og vidensøkonomi. Det drejer sig bl.a. om at facilitere adgangen til - og ikke mindst om at yderliggøre - de vidensformer, der befinder sig slumrende i de uudgrundelige skatkamre. Eksempelvis skal sygeplejersker oprette såkaldte videnscentre, hvor deres patienthåndlag, kropslige kunnen og empatiske kompetencer skal blotlægges som rationaliserbare, evalueringsduelige og målbare, praktiske vidensformer. Denne proces er særdeles tvetydig: Samtidig med at *Florence Nightingalerne* på denne vis sikres højere prestige og erhverver sig samfundsmæssig anerkendelse som vidensproducenter og –besiddere – uden at de dog af den grund får klækkelige lønforhøjelser, om nogen overhovedet - bliver de underlagt nye, finmaskede kontrolregimer (jf. diskussion i kølvandet på upubl. foredrag af SNL: ”Perspektiver på viden”, afholdt på Fuglsøcentret d.24.8.2004 for sygeplejersker på og ledelserne af de tre sygeplejeskoler i hhv. Randers, Silkeborg og Århus).

Det er i øvrigt Anders Bordums vigtige pointe, at det langt snarere er den entreprenørielle konfiguration af fagviden, der kan omsættes til værdi på markedet, der belønnes monetært end den egentlige fagviden og den transparensliggjorte tavse viden. Når innovation snævert lærebogsagtigt defineres som det, der har en værdi på et marked, må det betænkes kritisk, at den viden, man tjener penge på, slet ikke behøver at være en egentlig viden, endside at den er innovativ. Det kan blot fastslås, at den har en prisværdi, men ingen egentlig samfundsmæssig eller menneskelig værdi. Bordum præciserer i en mail til mig d.18.4.2006, at markedet i sig selv skjuler ideologi og ulighed. Markedet er aldrig frit.

profileret og (arbejds)markedsrettet *personal branding*. Ingen ønsker at være udskiftelig og gennemsnitlig i dag; men er det vel alligevelsom oftest.

Det synes endvidere at være således, at tavshed (forstået som endnu-ikke expliciterhed) ofte bliver til magt. Det, der endnu skjules eller endnu ikke italesættes, konceptualiseres som det slumrende potentiale og som den strategiske ressource, der kan tjene til, at magten kan mægtiggøre sig.

Axel Honneth fra Johan Wolfgang Goethe-Universität i Frankfurt am Main og leder af Institut für Sozialforschung advarede i foredraget "Self-reification: Contours of a failed form of self-relationship" (afholdt d.22.sept. 2006 på konferencen "Subjectivity, Intersubjectivity, Objectivity", arr. af Dan Zahavi på Københavns Universitet Amager) imod to forføjlede ideologier for selv-reifikation. Man kommer til at behandle sig selv som en ting, hvis man enten forfalder til på en selvobjektiverende og detektivisk vis at lede efter sin egne "mental stages", som var de givne og fixerede størrelser inde i én selv – eller hvis man med strategiske motiver blot mener, at man kan iscenesætte de følelser og behov, man måtte have, som var de rene konstruktioner. Honneth pointerer, at følelser hverken er objektivérbare eller rene konstruktioner.

Oversat til dette papirs kontekst: Hvis man enten tvinges til – eller selv tvinger sig til – at objektivere (fiksure) eller subjektivere (voluntært-konstruktivistisk) sine kreative ydelser og potentialer, så kommer man til at tingsliggøre sig selv. Man risikerer at være ude af stand til at kunne forstå de ekspressioner, der artikuleres gennem én selv, og man kan komme til at

glemme at anerkende de sociale processer, hvorindenfor kreativiteten må(tte) udspille sig.

Tredje generations Frankfurterskole-inkarnationen Honneths betragtninger formår at slå hovederne på mange søm med ét slag; thi kreativitetsfordringen af i dag ytrer sig jo netop som en udbredt beredvillighed til at kaste eksempelvis uddannelses-søgende og arbejdende "sjæle" ud i uendelige, tingsliggende selv-objektiverings- og selv-subjektiveringsprocesser. Ikke mange har *the Guts to say no* til disse to typer af sprogspil, der også kan antage formen af hhv. evaluering (ydre kontrol, måling, standardisering) og selvevaluering (idégenererende former for indre selvkontrol).

§ 14. At være ufattelig mange penge værd

"Post-Fordism is the communism of capital" (Virno, op. cit., p.111), hedder det hos en drømmerisk, neo-futuristisk-nomadisk tænker. Men at der ikke er tale om noget rent fortænkt, bevidner de følgende små historier fra det virkelige liv. Da *Navision* for nogle år siden blev solgt for 9 milliarder kroner, må de 90 ansatte *hver og én* have inkarneret og repræsenteret det for humanister-ansat-på-et-hjemligt-universitet nærmest ufattelige beløb af 100 millioner kroner. Lars Kolind fra *Oticon* anslog nogenlunde samtidig sin virksomheds værdi til ca. 16 milliarder kroner, og deraf skulle de ca. 15,5 milliarder kroner sidde mellem ørerne på de ansatte. Derfor handler mange af tidens konflikter om den intellektuelle copyright, d.v.s. om ejendomsretten til tanker. Patenteringskampen er benhård. Det er ikke just overraskende eller særligt forunderligt; thi parthavere med "vested material interests" (J.M. Keynes) har altid forsøgt at

privatisere og konservere produktivkræfterne. Bag om ryggen på vidensarbejderne og den offentlige be vågenhed kan virksomhederne også finde på at indgå hemmelige, stavnsbåndslignende aftaler om ikke at ansætte hinandens medarbejdere. At disse aftaler er ulovlige, synes ikke gå ud over deres antal.

Men der er også modvirkende faktorer til patenterings- og annekteringsprocesserne. Det fremadpegende synes at bestå i, at den potentielle, kommende og kooperative *Gesamtarbeiter* ("general intellect", som Marx skriver i *Grundrisse*, op. cit. S.594; "det almene intellekt" lyder oversættelsen i den danske udgave, s.548) vil blive sammensat af højtuddannede og dygtige mennesker, der måske i det lange løb ikke kan undgå, at andre end kapitalen i bestemte og restringerede enkeltkapitalforklædninger får glæde af deres fælles virke. Patenter er beskyttede for en tid; men de bliver som oftest også offentligt tilgængelige. Kapitalen virkeliggør ikke-intentionalt og uden overordnet plan meget mere liv, end den forstår og vil være ved (se også § 36 nedenfor).

§ 15. En filosofisk antropologi trænger sig på

Det må pointeres, at kapitalen kan foretage et nærmest gratis ådselsgnaveri på krop, kommunikation og sprog. Vor "soma-tiske medgift" (Peter Sloterdijk) er koloniseringsduelig. Det er særdeles heldigt for producenterne af både materielle og immaterielle varer, at mennesket har et kognitivt behov for at blive udfordret og et kropsligt behov for at blive "rørt" og lutret. Vi har talens brug, deltager i en række sprogspil og bindes til hinanden af sociale og sproglige bånd. Med Roland Barthes'

vide ord: Et princip "...som er særligt vigtigt, hvad angår litteraturen, er, at sproget ikke kan betragtes som et rent, nyttebetonet eller dekorativt instrument for tanken. Mennesket eksisterer hverken fylogenetisk eller ontogenetisk før sproget. Vi når aldrig en tilstand, hvor mennesket skulle være adskilt fra sproget, som det så skulle udforme for at 'udtrykke', hvad der sker: Det er sproget, der giver definitionen på mennesket, og ikke omvendt."⁵¹ Mennesket er således altid-allerede i sproget og i den kommunikation, hvori der skal interageres af både tænkere, strateger, konsumenter og producenter.

De nøgne kroppe skal klædes på, de mange anlæg skal udfoldes. Vi har øjne, der vil i biografen og øren, der kan lytte til musik og få lyst til at købe lyd i form af CD-optagelser. Vi har ikke vinger, men vil gerne kunne flyve; vi har ben, men vil gerne køre komfortabelt i en Citroën og/eller hurtigt i en Ferrari. Vi får brug for proteser og teknikker af alle arter, der kan produceres, sælges og bruges intenst. En række varer og teknologier forlænger og potenserer vort kropslige og intellektuelle råderum. Tid og rum kobles fra hinanden, det samme gør det abstrakte og det konkrete, det sanselige og det (for)tænkte.

Nature kalder på *nurture*. Vi socialiseres og civiliseres. Vi er både henvist til noget og nogen. Kapitalen knytter an til det talende og lyttende menneskes hverdagslige og virtuose omgang med sproget. Vi kommer til at leve i fletformer af oplevelses-økonomi, livsøkonomi og biopolitik.

Den "gamle" kapitalisme forgreb sig på de fælles områder (fælledeerne) og fordrev deres indbyggere for at spille golf eller

⁵¹ Roland Barthes: *Forfatterens død og andre essays*, Kbh. 2005, s.203 (anm. af SNL i *Filosofi* nr.3/2006 (*in print*)).

indhegnede dem for at holde får og få adgang til uld, et vigtigt råmateriale til klædeproduktion (jf. Karl Marx: *Das Kapital*, første bind, 24. kapitel om de såkaldte *enclosures*). Valoriseringen gik igennem udnyttelsen af så forskellige 'fænomener' som korn, bomuld, dyrekroppe, kul, guld, diamanter, elfenben, fisk, hvaler, vand (transformeret til damp), børnearbejdere og de arbejdende masser (i rigeligt antal foreliggende, nærmest forskelsløse og udskiftelige mennesker, *the working poor*).

Den "nye" kapitalisme bryder ikke radikalt med den gamles principper eller bevægelsesformer gennem allehånde typer stof og kroppe, og den nyder også godt af, at skolerne og familierne disciplinerer børnene til at virke som produktive og fleksible hjul i de industrielle og virtuelle maskiner, og at de enkelte mennesker er uhyre effektive til at disciplinere sig selv til lønarbejde og til at være kreative af egen drift, subs. på kommando. Kapitalen forefinder allerede-altid tilgængelige arbejds kræfter, der gerne vil hjælpe den med at komme i hug, og kapitalen formår som oftest at tale til menneskenes kognitive, produktive og forbrugsmæssige lidenskaber. Det er simpelthen sexet at være med på en vogn, der giver afkast. Men det bør nu heller ikke glemmes, at kapitalismen også antager udtryk som: børneprostitution, handel med kvinder, narkoafhængighed, magt-fulde olieoligarkier, intense krige om olie og andre råstoffer, produktionen og anvendelsen af dødbringende våben, usund mad i tonsvis og underbetalt frugtplukning året rundt i drivhuse under store hvide sydeuropæiske plastiktag (på Spaniens sydkyst betitles de særprægede 'landskaber': "plasticcultura").

Hvis vi har honnerte ambitioner om at søge at komme til at forstå lidt af det, der sker i samtiden, må vi med en lille vridning af Peter Sloterdijks rammende ord gøre os til tidsåndens sensitive klaviatur, samtidig med at det ihukommes, at fortiden aldrig er færdig med sig selv. Det betyder dog ikke, at den falsk spillende tidsånd skal elskes eller accepteres; men den skal kendes og tilegnes i detaljen.

Den filosofiske antropologi med et evolutionsteoretisk flair må gentænkes inden for rammerne af en videnspolitik og en samtidsdiagnostik. Det drejer sig ikke om at frede en naturalistisk, normativ kritikbase; men derimod om det lokkende i at tænke menneskets natur som en foranderlig, men langt fra betydningsløs eller fuldstændig diskursivérbar størrelse⁵². Men derfor kan det jo alligevel godt være tilfældet, at der er visse grænser for, hvordan økonomien overhovedet kan forgribe sig på det ikke-økonomiske. Det er således svært at gøre skolen til en kapitaladækvat institution. Hvis det udelukkende drejede sig om at tjene penge, at billiggøre og at undgå spildtid – hvorfor så læse et digt af Søren Ulrik Thomsen, lære om Guldhornene (og måske endda læse dem....) og hvorfor kigge på Picassos store

⁵² Jf. Jesper Hoffmeyer: *Biosemiotik. En afhandling om livets tegn og tegnenes liv*, Charlottenlund 2005 (anm. af SNL i *Dansk Sociologi* nr. 3/2005) & SNL: "Ingen let genvej" (anmeldelse af Finn Collin: *Konstruktivisme*, Frederiksberg & RUC 2004) i *Social KRITIK* nr.98/2005, s.66-67. Af natur synes vi at være upassende, som Johannes Sløk udtrykte det. Som både Rousseau, Hegel og Marx påpegede skaber vi en 2.natur gennem vort livtag med den 1.natur. Vi træder ud af 'naturvangen' (og lægger den 'rene' 1.natur bag os). Men det betyder 'vel bare', at menneskenaturen og naturhistorien til stadighed historiseres, forandres og antager nye former. Villy Sørensen yndede at sige, at vi er den art, der ikke alene er, hvad vi er, i kraft af naturen (se Claus Bohms film *Filosof. En Film om fire danske filosoffer*, SFC 1996).

maleri *Guernica*? Og hvorfor overhovedet have venner, man ikke tjener penge på at være sammen med? Hvorfor smile til sine børn, og låne en anden racercyklist sin cykelpumpe vederlagsfrit? Den kortåndede nyttemaksimering burde delegitimere sig selv på det skammeligste, når tidsånden totaliserer og instrumentaliserer den for åbent tæppe.

I en trykfrisk antologi, redigeret af Mark Turner: *The Artful Mind. Cognitive Science and the Riddle of Human Creativity* (Oxford/New York 2006), forefindes redaktørens bidrag til at belyse gåden om den menneskelige kreativitet som kapitel 5 med overskriften "The Art of Compression". Turner fastslår, at det er menneskets artsevolutionære særtræk og fordel "to confuse things that should be kept distinct like plucking forbidden fruit: we should not do it...". Men på trods af forbud, trusler om skærsild, død, helvede og evig fortabelse for slet ikke at tale om vanvid og sindsyge...gør vi det alligevel, og det mærkelige er, at vi ikke bare gør det i enrum eller på en afvigende, ensom blindgyde; men at andre mennesker ofte forstår, hvad det er vi blander sammen og såmænd også hvorfor. Inden for denne *blending theory* tales der derfor malende om *forbidden-fruit-integration*. Turner forstår den menneskelige hjerne som "a kind of vast bubble chamber", rede til at kaste sig ud i uventede eksperimenter og parat til at lade sig drage af nybrydende æstetiske satsninger. Den centrale sentens for denne – i Danmark nærmest ukendte - lovende kognitive forskning udi kreativitetens evolutionære dynamik lyder: "We put together what should be distinct". Mennesket er en uforudsigelig art, en kreativ kategori- og stofblander med både modige, nysgerrige og

sociale følehorn. Så der er absolut ikke noget at sige til, at *Das Kapital* i alle dens konkrete konkurrerende gestaltninger gerne vil mæske sig i og sætte sig på kreative menneskers ydelser.

I september 2006 holdt den amerikanske sprogfilosof John R. Searle et foredrag på en konference i Berlin med titlen: "What is language: Some Preliminary Remarks" (et upubl. papir, 30 sider). Searle ønsker at naturalisere det menneskelige sprog, som han griber an som et evolutionært og humanbiologisk fænomen. Det er blevet til *step-by-step*, og det er hverken kommet i et hug, blevet opfundet af vore fjerne forfædre i ét suverænt-rationelt øjeblik (vi savner et sprog: lad os derfor straks opfinde det) eller blevet skænket os af en fjern og venlig gud.

Direkte vendt imod den rene logik og den analytiske sprogfilosofi slår han fast: "...human biology existed for tens of thousands of years before logic in this sense (formal systems, developed by Frege and his successors, SNL) was ever invented" (p.2). Sproget besidder en formidabel kraft: "...the power to create a reality by declaring it to exist" (p.11). Når man via en performativ talehandling erklærer to mennesker for rette ægtefolk at være (igennem bryllupsritualet), når man taler om rejser af sted til fremmede lande i fantasien midt i det danske novembersøle, når man åbner et nyt universitet via en højtidelig tale, eller når man skaber en eller anden form for institutionel eller imaginær realitet, så må det hævdes, at sproget ikke blot beskriver en allerede foreliggende realitet, men at det også bidrager til skabelsen af den sociale og institutionelle realitet:

”The language doesn’t just describe; it creates, and partly constitutes what it describes” (p.26).

Det er ikke mindst sprogets ’evne’ til til at skabe (”create”), det i dag tilsyneladende handler om at kapitalisere og kolonisere i konkurrencens navn. Med sproget kan der skabes mulige verdener, foretages uventede kast, formgives nye varer og skabes nye behov. Sprogets dynamiske potentialer er vor arts privilegium og den kognitive kapitalismes mulighedsbetingelse.

Menneskets særlige status, dets biologiske excellence, fortættes i dets væren i sproget: ”Notice that with the addition of linguistic syntax to animal intentionality we enable speakers to do something no animal can do. The speaker can intentionally construct arbitrarily many different representations of actual, possible and even impossible states of affairs in the world. The speaker can now think and say not only the man is coming toward me now, but the man will come toward me next week, or the mountain will come toward me, and so on endlessly” (p.22). Vi forestiller os ikke, at vandmænd, blåmejser eller for den sags skyld antiloper kan differentiere mellem forskellige sprogspilstyper og anvende arbitrære sætninger som: ’Lad de små børn komme til mig’ (en kristen standardfrase), ’Bjerget gik en tur ned ad gaden, hvor det mødte min indre bowlerhat på orlov (surrealistisk poesi) - og ’Min mormor kommer på fredag’ (hverdagskommunikation og al mulig anden form for socialt klister).

Sprogets særtræk og dets kreative potentialer har igennem de sidste 125 år interesseret sprogfilosofien fra Frege over Russell til Wittgenstein, Quine, Austin, Searle, Rorty, Apel og Habermas, for slet ikke at tale om Saussure, Nietzsche,

Heidegger, Adorno, Merleau-Ponty, Lipps, Løgstrup, Lacan, Barthes, Derrida, Deleuze og Ricoeur og en række kognitionsforskere (se § 40) og evolutionært-nysgerrige antro-po-biologer; men sprogets evne til 'creatio' ligger også den kognitive kapitalisme på sinde i en tid, hvor viden og dens sprogliggørelse manifesterer sig som den vigtigste produktivkraft, og den kreative tanke bliver en skattet vare, noget meget efterspurgt og i stadig højere grad en 'simpel' konkurrencebetinget nødvendighed.

§ 16. Kritisk tænkning som benzin

Maurizio Lazzarato citerer den tyske kunstner Joseph Beuys⁵³ for følgende: "The most important element for anyone who looks at my objects is my fundamental thesis: each human being is an artist...there is some latent creativity within each domain of human work...Therefore culture and economy are one and the same thing and within our society, the most important factories that create capital are schools and universities. This is why they are in the hands of the state, and this is why we have to free them." Det er tankevækkende, at denne samfundskritiske avantgardekunstner for ca. 30-35 år siden lyder som en moderne fremsynet erhvervsmand, som flow-teoretikeren Mihaly Csikszentmihalyi⁵⁴ eller som de 400 medlemmer af Innovationsrådet⁵⁵ af i dag.

⁵³ I artiklen "From Capital-Labour to Capital-Life" i *ephemera*, volume 4(3), www.ephemeraweb.org 2004, p.187.

⁵⁴ *Flow. The Psychology of Happiness*, London 1992. Se også Hans Henrik Knoop: "Kreativitet" i *Dansk pædagogisk Tidsskrift* nr.1/2006 for definitionen: "Kreativitet er betegnelsen for skabende processer og skabte

Hvor kreativitetstankegangen *back then* blev konciperet som et modstandspotentiale, der måtte fravristes staten, tænkes kreativitet *heute* som noget, vi har en intens og livslang forpligtelse til at dyrke og udfolde, ikke mindst med hjælp fra - og tilsat utallige former for kvalitetssikring, evaluering, kontraktliggørelse og kontrol gennem statens økonomisk motiverede uddannelsespolitik. Denne sære uskelnelighed mellem gårsdagens – i hvert fald i selvforståelsen – venstreorienterede overskudsdrømme og nutidens systemimmanente, ofte

produkter, skabt af autonome agenter, i omverdener, som befordre og begrænser kreativitet”, s.27. Se ligeledes den visionære, engelske geograf, Nigel Thrifts forsøg på at fremskrive ”a body of work which values *creative praxis*” i ”Afterwords”, i *Environment and Planning. Society and Space*, Volume 18, April 2000, p.213-255. Thrift kobler kreativitetens mulighed til begivenhedens overraskende kræfter, der ikke kan planlægges, endsige forudses. Thrift afsøger dansens og teatrets rum for kreative processer. Han fokuserer på kroppenes intense udvekslinger, mens han søger inspiration i en kobling af Wittgensteins ikke-repræsentationsorienterede sprogpragmatik til/med Deleuzes intensitetsfilosofi.

⁵⁵ SNL: ”Innovation som total forløsning i den neoliberale stat”, i *Ingeniøren* d.17.2.2006. Andre magtfulde spillere på denne scene kan også bivånes i det politiske landskab for tiden. Fire af disse agenter, der tager affære i foråret 2006 er: 1) Globaliseringsrådet; 2) Det Strategiske Forskningsråds nye opfindelse: *Programkomiteen for Kreativitet, Innovation, Nye produktionsformer og Oplevelsesøkonomi (KINO)*. I 2006 skal KINO uddele en pulje på i alt 26 millioner kr. til kvalificerede ansøgere, der kan bidrage til at kortlægge og opdyrke ”hotspots inkl. nye produktionsformer” (www.forsk.dk/dsf); 3). Videnskabsministeriets ”*Det innovative humaniora og samfundsvidenskab, august 2005*” (www.vtu.dk) - og 4) Det Strategiske Forskningsråds ”innovationsaccelererende forskningsplatforme” (som de kaldes i daglig, selvygklappende system-tale – og forkortet til IAFP’ere): ”*Brugerdreven innovation og forretningsudvikling i videnøkonomien*” og ”*Globale design-drevne produktionsplatforme*” (www.forsk.dk).

Navnet KINO tyder på, at der synes at eksistere en lille rest af selvironi i verden. Ellers virker det nu mest, som om de magtfulde råd og ministerier – med Per Højholts ord - er gået i biograferne inde i sig selv.

pervertere(n)de virkeliggørelsesformer må nærstudies⁵⁶. I dag er der heller ikke noget anstødeligt, farligt eller samfundsudfordrende ved eksistensen af selvstyrende grupper, projektarbejde, tværvidevidenskab og ”videndeling”⁵⁷.

Det var fantastisk at høre rektor for Kaospiloterne og medlem af Århus Byråd for De Radikale, Uffe Elbæk, sige, at han var helt enig med Globaliseringsrådet om, at vidensskabelse og vidensøkonomi er vejen frem for Danmark. ”Vi må højere op i produktionens fødekæde”, sagde han ordret og umisforståeligt (i DR P1-Morgen, d.17.maj 2006, kl. 8.36 i min bilradio). Kaospiloterne er fuldstændig ligesom Burger King og McDonalds begyndt at sælge sit navn, gode rygter og *brand* (inkl. sine pædagogiske metoder) til en række internationale interessenter. Når gårsdagens udfordrende og alternative kræfter aktivt taler om, at *brande* kreative tanker som internationale produkter, så er den kognitive kapitalisme ikke blot en fiks idé og et universitært

⁵⁶ Se også Gilles Deleuze: ”Kontrol og tilbliven. Samtale med Toni Negri”, i *Slagmark* nr.26, Århus 1997, s.134, om livet i de altid-foreløbige projektarbejdssamfund: ”Vi går ind i kontrolsamfundene, som ikke længere fungerer ved hjælp af indespærring, men ved hjælp af uafbrudt kontrol og øjeblikkelig kommunikation” & ”I et kontrolregime kan man aldrig gøre noget helt færdigt.” (Interviewet stod oprindeligt at læse i *Futur antérieur* nr.1, forår 1990).

⁵⁷ Bemærk at når genitiv-s’et ikke optræder i ord som disse, er der altid dømt uforstand og positiverings-konsensus. Kupferberg (op. cit., s.189) hævder med rette, at projektarbejdet er blevet afpolitiseret – bl.a. på RUC og AUC. Det drejer sig ikke længere om via læringsformer at berede en kongevej fra overfladiske oplevelser af kapitalismens fremtrædelser til en videnskabelig, erfaringsbaseret indsigt i dens logik, der kunne bidrage til at berede ”folk” (in casu: de studerende masser) til revolutionær handling. I dag er projektarbejdet - der bestemt ikke er den ringeste form for lærdoms- og erfaringsorganisering - blevet en pædagogisk teknik, en institution og noget, som regeringen elsker at hade. Som bekendt er den i færd med at afskaffe gruppeeksaminationerne på universitetet og i folkeskolen.

buzzword, men en alment udbredt virkelighed. Også på universiteterne er man begyndt at logre med halen og at tale nysprog *sans phrase*. Her kan der analogiseres og metaforiseres, og der naturaliseres uden reservationer direkte til dyreverdenens fødekæde med begrebet: ”Den globale værdikæde”. Værdikæden beskrives indgående af litteraten Henrik Stampe Lund fra KUA under overskriften ”Fremtiden tegner lys for humaniora” i *Politiken* (d.23.9.2006): ”Formuleret meget simpelt siger globaliseringens første lov, at jo mere ny viden, der er repræsenteret i en vare eller tjenesteydelse, jo større er værdien, den kan afsættes for. Uddannelse, forskning og innovation samt evnen til at omsætte denne viden til produkter og ydelser, er en forudsætning for at kunne overleve på det globale marked. Øverst i værdikæden befinder sig de varer, som indeholder unik viden”. Lidet overraskende bliver det nu humanioras opgave at fremskaffe og at omsætte denne unikke viden, og efter kongenialt-begejstret at have citeret landets statsminister for ordene: ”Når de andre er billigere, skal vi være bedre”, falder Stampe Lund ind i det potentiale-besyngende kor med det kendte budskab: ”Den skærpede konkurrencesituation nødvendiggør en afdækning af hidtil uudnyttede potentialer, hvad enten det gælder organiseringen af arbejdet, kompetenceudvikling hos medarbejderne eller nye partnerskaber mellem private virksomheder og offentlige institutioner.”

Steinar Kvale har lanceret begrebet ”regnbuekoalitionen” i et forsøg på at indfange, hvorledes hele spektret fra højre til venstre synes at forsone næsten alle uddannelsespolitiske aktører i vor tid. Socialdemokraterne taler således med én fælles mund

og uden blusel - og som ekko af regeringen og dens støtteparti - om nødvendigheden af en styrket test- og evalueringskultur. I den ene ende af regnbuen hersker mistillidens tale (kontrol, tests og målinger må der til). I den anden ende tales der om selv-motivation, selvledelse og selvevalueringskompetence. Og midt i regnbuen tales der alvorligt om kanoniserede nationale kerneværdier og værker, som alle bør kende. Disse tre positioner boksas der rundt imellem af næsten alle involverede uddannelsespolitiske agenter og interessenter i samtiden. ”Alt er på det nærmeste sagt”, synger C.V. Jørgensen, mens jeg tilføjer: Det gælder om at træde ud af dén dødlæggende djævlekreds, der spændes ud mellem disse tre positioner.

Det er næsten alt for snublende let at forestille sig, at den virile franske post-nietzscheanske idé om en ikke-fikseret og intensiveret tilblivelsesfilosofi (P. Klossowski, G. Deleuze) kan bringes til at blive kapitaladækvat superbenzin. Der skal kun en lille bitte accentforskydning til, i form af et kast eller et lille vrid. Hvor Sartre umærkeligt klinger med og mister i flyvehøjde, når der står ”Just do it!” (Nike) og ”Be yourself!” (Adidas) på reklamestandere og på sko og beklædningsgenstande i byens udstillingsvinduer, kan så forskellige ’retninger’ som hhv. den fænomenologiske og den poststrukturalistiske affirmative vitalistiske begivenhedstænkning helt sikkert også give anledning til nye slogans og overraskende branding-strategier. PR-laget evner altid at tappe tænkningen for inspiration til sit merkantile virke. Der kan altid bivånes nærmest uundgåelige, kontraintentionelle serviceringer, som var de skæbneagtigt træk ved de udvekslingslogikker og overførsler, der altid pågår

mellem kritisk tænkning og den kommercielle fornyelse. Begæret efter at pirre vort begær lever altid på markedet.

Kritikken tages ved vingeбенet og mister pusten, når dens gamle ord virkeliggøres som farce, og ingen burde juble. Glæden breder sig ej heller i mit sind, når hele tre rektorer fra kulturinstitutionerne Kunstakademiets Konservatorskole, Danmarks Biblioteksskole og Den Danske Filmskole sammen med direktøren fra Danfoss besynger kreativitetens lyksaligheder i en fælles kronik med titlen "Dansen med det globale" (i *Information*, d.30.9.-1.10.2006). "Tillid stimulerer kreativitet og ansvarsfølelse", forlyder det, og "grundlæggende danner (det danske skolesystem, SNL) kreative, analytiske, selvstændigt reflekterede, ansvarlige og demokratiske borgere". De fire kan næsten ikke få hænderne ned, mens de skriver videre: "Her har vi i Danmark et solidt grundlag for at klare os i den globale konkurrence." Erhvervslivet møder kunsten. Der er tilsyneladende ingen modsætninger mellem det, de ellers så forskellige parter ønsker. Fra Danfoss' Jørgen Mads Clausen til Film skolens Poul Nesgaard vil de alle bidrage til en frugtbar vekselvirkning mellem forskelligheder, stimulere kreativitetens udfoldelse og sætte fuld tryk på deltagelsen i den skærpede globale konkurrencekamp. Det står der faktisk, jeg karikerer ikke.

Horisonterne fusionerer, skelneevnen tørrer ind til ukendelighed. Alt sovses ind i ren positivitet. Som forfatteren Carsten Jensen engang så smagfyldt udtrykte sig, mens han læste tekster op på Café Krasnapolsky engang i '80'erne: "Jeg brækker mig i lårtykke stråler".

§ 17. Kreativitet og Kommerz

Den menneskelige kreativitet har mange udtryk: hittepåsomhed, skabende talent, uplanlagt handlekraft, social og teknologisk snilde, æstetisk overskud og intensiveret virkelighed. Denne antropologiske medgift skyldes bl.a., at vi fødes som instinktsvage dyr, der har intens brug for familial og social omsorg - og "livslang læring". Til gengæld har vi uforholdsmæssigt store hjerner og frisatte hænder til mangfoldige sysler⁵⁸. Vi finder intens glæde ved hinandens ansigter og ord – og har tendens til at dyrke en front- og retvendt seksualitet⁵⁹. At mennesket med Nietzsches ord er det endnu-ikke-fastlagt-dyr, der til stadighed ændrer på og udfolder sin natur, har alle hidtidige samfunds- og produktionssystemer nydt godt af. Den højtudviklede kapitalisme leder i dag med lys og lygte efter den kreative talentmasse. "Det afgørende konkurrenceparameter er...ikke at lære, men nytænkning og kreativitet", skriver Feiwei Kupferberg⁶⁰. Og

⁵⁸ Se Jesper Hoffmeyer: *Biosemiotik. En afhandling om livets tegn og tegnenes liv*, Charlottenlund 2005.

⁵⁹ Se Peter Sloterdijk: *Sphären I-III*, Frankfurt am Main, 1998, 1999 & 2004. Han taler om noget så flot som en "inter-facialen Gesichten-Dynamik". Mellem retvendte ansigters nysgerrige dynamik tager det sociale langsomt form mellem menneskene igennem den humane evolutionshistorie.

⁶⁰ Feiwei Kupferberg: op.cit., s. 16. På side 37 pointerer han med rette: "Kreativitet er et brud med tidligere tænkning, en radikalt ny måde at tænke på som skaber nye muligheder, der tidligere lå uden for den forestillede mulighedshorison." & "Hvor kreativitet står for en radikal innovation, er læring snarere en forbedring af noget bestående." Med en vis veneration citerer Kupferberg dog også Arthur Koestler for den opfattelse, "...at en kreativ tanke repræsenterer en ny kombination af gamle elementer. Inspirationens øjeblik er det, hvor denne nye og unikke kombination opstår" (s.72). Hermed tydes kreativitet som en heldig og snedig form for *bricolage*. Måske vi simpelthen må leve med en rodet definition: Kreativitet kan både tage form af radikale brud og kombinationer af kendte elementer. Udtrykt

som Lazzarato kan berette: "Contemporary capitalism does not arrive with factories, these follow, if they follow at all. It arrives with words, signs and images" (Lazzarato, op. cit., p. 190). Den moderne tegnkapitalisme modulerer os og skaber verdener og liv, der ikke var der i forvejen, og i den højtudviklede del af globalkapitalismen ender vi med "companies without factories" (p.188). Måske finder den rene potentialitet (i kroppen, sproget og det kognitive) ligefrem sin analogi og pendant i pengene, der åbner for "the existence of the possible 'as such'" (p. 196). Pengene som almen ækvivalent og tilgængeligt substans-disinteresseret cirkulationsmiddel kobles stadig mere direkte og intimt til sprogets og tankens potentialiteter 'as such'. Virtuelle knopskydende og ofte såre overraskende giftermål mellem penge og tanke, mellem salg og snak, mellem begreber og forbrug, mellem oplevelser og økonomi, mellem design og *Kommerz*, mellem sag og *branding*⁶¹ ser dagens lys i disse år,

med en dobbelt oxymoron: Kreativitet er 'nygammel' 'brudkontinuitet'. Se også § 10 (ovenfor) for mere stof desangående.

⁶¹ Ganske uventet sagde Roland Barthes i sin tid, at "Forfatterens tale er handelsvare...."; den har varenatur – men han hævder også, at hvad skribenten angår, så "koster tanken ikke noget, men derfor lader den sig heller ikke sælge, den gives gavmildt bort" (*Forfatterens død og andre essays*, s.100 + 101). For i dag er det ikke blot ganske udbredt, at kunstens tanker er til salg. Tendensen er, at tanker i det hele taget vareliggøres. At oplevelsesøkonomien *boomer* i denne tid, bevidner Rasmus Bo Sørensen i artiklen: "Der er penge i dansk kunst og viden", *Information* d.26.4.2006, hvori det hedder, "at de kreative brancher ikke kun har stor kulturel betydning, men også skaber arbejdspladser og økonomisk værdi til samfundet." I artiklen fremhæves det, at ophavsretsbranchen (Copy-Dan, KODA, Gramex) "oplever dobbelt så stor værditilvækst som det resterende erhvervsliv." Vi står midt i en benhård kamp om at synliggøre firmaer, organisationer, kunstnere og enkeltindivider. Læs f.eks. den tidstypiske bog *Synlighed er eksistens. Kunstens og kulturens PR og Kommunikation*, Kbh. 2004, skrevet

mens den kritiske tanke risikerer at abdicere uden at nå at begribe noget som helst af sin samtid endsige at vide, hvordan diagnosen skal stilles. Eller også kører den kritiske tanke sig selv op i et orgie af visionære overbud. Se således Toni Negris og Michael Hardts fortælling om "the creative life force..." (p. 92). Kreativitetseventyret udtrykkes simpelthen som et Empire-udfordrende politisk projekt: "The creative force of the multitude that sustain Empire are also capable of autonomously constructing a counter-Empire, an alternative political organization of global flows and exchanges" (*Empire*, Harvard 2000, p.xv).

Hinsides defaitismens kolde afvaskninger og megalomaniens blændende båltaler må der søges efter de konkrete sprækker, hvori livet og tænkningen ikke blot foregår på trods; men hvor hånlatteren runger, og munterheden breder sig. Kritikken tager form; der ventileres nye begreber; nye møder indtræffer, og et overskud af energi begynder langsomt at presse sig på.

af en af Danmarks største kommunikationsrådgivere inden for promotion og salg af kunst og kultur, Christian Have, direktør i *Have PR*.

Om *branding*, se i øvrigt SNL: "Kælen kommerialisme", kronik i *Information*, d.1.2.2005. Snart begynder mit ellers så tavse og bundsolide *Campagnolo*-udstyr på min racercykel velsagtens at tale til mig, mens jeg bevæger mig igennem landskabet. "Nyder De at køre på den store klinge?". *Branding* er mange "ting", men ikke mindst immateriel støj, snakkesalig befamling og anmassende selvkommenterende produkt-fordobling. Allerede for 16 år siden skrev Gilles Deleuze i "Postscriptum om kontrolsamfundet", en lille artikel til *L'autre Journal* nr.1, maj 1990: "Det hævdes, at virksomhederne har en sjæl, hvilket virkeligt er den mest skræmmende nyhed i verden. Marketing er i dag blevet et socialt kontrolinstrument og udgør vor tids skamløse herrerrace." (oversat til dansk: *Forhandlinger 1972-1990*, Frederiksberg 2006, s.217).

§ 18. Quasi-teologi og quasi-teleologi

I min herlige tyske ugeavis *Die Zeit* besynges medio marts 2006 den moderne kapitalismes ”idéfabrikker”, og på en universitetsrundsendt mail i samme måned inviteres der til et foredrag på fransk med en anglofon manchete:

L’Europe face à la révolution de l’intelligence

Europe and the Intelligence Revolution

*Conférence Palais Thott en français du 3 avril 2006 à 17h00**

par

André-Yves Portnoff

Directeur de l’Observatoire de la révolution de l’intelligence, Groupe Futuribles

** Invitation and adress in attached file*

Abstract:

Confronted with the global challenge, Europe is playing a losing game in finding false excuses for its economical, technical, political failures.

The causes of these failures are cultural in nature.

Competition is now based on both people and technology. The intelligence and skills of all personnel can not be really efficient without confidence in a new system of shared responsibility based on trust. The Taylorian organisation, but also the despotism, the corruption, the intolerance must be rejected because they reduce creativity and value production.

Freedom is a value that generates other values! We have in Europe all what we need for a brilliant Renaissance: culture and people! But there is a lack of will. No alternative for us: bet on Intelligence!

Ambassade de France
Service de Coopération et d'Action Culturelle
Ny Østergade 3, 4.
DK - 1101 København K

Læg mærke til at den kommende europæiske tænkningsrevolution, der højlydt advokeres for, vil komme til at befri os for intet mindre end taylorisme, despotisme, korruption og intolerance, og at den vil frisætte en sekulær treenighed af folket, kulturen og teknologien. Friheden, kreativiteten og produktionen af værdier vil virkeliggøres og komme til at se dagens lys, hvis vi formår at mobilisere en fælles vilje og at have tillid til egne kræfter. Vi vil selv være skyld i vor europæiske elendighed, hvis vi ikke rykker nu.

Det er næppe for meget sagt, at denne fremskridts-optimistiske, quasi-teologiske forløsningstanke og retoriske stil ikke bare præger, men faktisk er både ideal- og arketypisk for samtidens højrøstede og håbefulde skriveri om den kreative tankes potentialer stillet over for den globale konkurrences udfordringer.

De hjemlige fremtidsforskere kalder ganske rigtigt kreativitet og innovation for "modeord, som bruges ukritisk i en mængde sammenhænge", hvorefter de søger at skaffe klarhed med to både enkle og 'ny-klassiske' definitioner. Den første tangerer flere af de allerede i § 10 omtalte internationale bud (f.eks. Neil Codes): "Kreativitet forstår vi som evnen til at bryde vanetænkning og få ideer til noget nyt. /.../ Innovation handler i vores definition ikke så meget om at få nye, originale ideer som

at føre dem ud i praksis./.../Innovation er en målrettet proces, hvad enten det handler om at virkeliggøre en opfindelse, udvikle et nyt produkt eller skabe et nyt kunstværk./.../Innovation er en mere håndværksmæssig proces end kreativitet, men kreativitet er en forudsætning for innovation.”⁶²

Hvor Immanuel Kant i 1784 skrev de berømte ord: ”Umyndighed er den manglende evne til at betjene sig af sin egen forstand uden en andens ledelse”, må vore dages mindst lige så normative leveregel lyde: ”Umyndighed er den manglende vilje og evne til at benytte sig af sin egen innovationsskabende kreativitet uden andres ledelse.”

§ 19. Ikke absurd humor, men benhård alvor

Ungdomsårgangen manglende vilje eller evne til at blive hurtigt færdigt med uddannelserne og til at få jobs beklages højlydt, og mens der bestilles og udformes statistikker over

⁶² Klaus Æ. Mogensen (red.): *Creative Man*, Kbh. 2005, s.27-28. Mogensen med flere hævder: ”Ny teknologi og den øgede velstand frigør i stigende grad vores inderste kompetence som menneske: evnen til at tænke og arbejde kreativt” (cit. fra bogens forside). Denne overraskende materialistisk-historie-filosofiske tankeform lader menneskets antropologiske værensbestemmelse følge direkte af samfundsudviklingen. Scenariemagerne synes således snarere at være skabs-marxister end skabs-hegelianere, om end bogen ellers er ét langt glædesbringende budskab til hin enkeltes individuelle – selvkonstitutionelle og nærmest altkonstituerende - muligheder for både frihed og valg af fremtid.

Fremtidsforskningsinstituttet sælger (konstrueret og iscenesat) viden som ”inspiration” til en medlemskreds bestående af 166 virksomheder. De nytænkende produkter (scenarier, forudsigelser, nye begreber etc.) cirkulerer således inden for en lukket cirkel af aftagere/forbrugere, omend en særdeles effektiv offentlighedsstrategi og et anmassende *brand* også sikrer, at Institut for Fremtidsforskning ofte omtales i medierne, og at deres analyser søges gjort gældende i politiske, videnspolitiske og arbejdsmarkedsmæssige spil.

”spildtid”⁶³, lægges de såkaldte ”fjumreår” for had. For kommende akademikere er det eksempelvis decideret spildtid og aldeles illegitimt at have haft ufaglært arbejde, at have udøvet ulønnet forenings- eller organisationsarbejde og at have aftjent militærtjeneste. Økonomerne har underligt nok ikke dristet sig selv til at skrive, at graviditeter og børnefødsler er ren spildtid. De har heller ikke regnet på, om det mon ikke ville være bedst for alle og ikke mindst for samfundsøkonomien, hvis potentielle

⁶³ Jf. følgende grufulde og sindsoprivende link fra Undervisningsministeriets hjemmeside (marts 2006): <http://www.uvm.dk/statistik/spildtiduddannelsesystemet.htm?menuid=551040>

I Uwe Jean Heuser & Sacha Heuser: ”Studiert., was ihr wollt!” (*Die Zeit*, d.27.4.2006, S.75-76) forefindes behørig modtale. På baggrund af nyere historiske uddannelsesdata skriver de: ”Immer wieder erweist es sich für Schüler und Studenten als riskant, einer vagen Mehrheitsmeinung zu folgen.” Tankevækkende er også deres påpegning af samtidens uddannelsespolitiske skred, der i en krise- og arbejdsløshedstid (i Tyskland) synes at sætte en stadig større lid og stille stadig større krav til personligheds(ud)formningen end til selve vidensproduktionen: ”Gerade in härteren, uneuphorischen Zeiten richten sich die Ansprüche nicht nur an das Wissen, sondern auch an die Persönlichkeit. Die Tätigkeiten werden anspruchsvoller, und der Wettbewerb um die Stellen wird härter.” Den italienske forfatter Claudio Magris siger ganske kongenialt med forfatteren til dette arbejdspapir, at: ”Det er vores pligt at polemisere mod nutiden” (i interviewet ”Har du nogensinde kysset en pige forgæves?”, foretaget af Marc-Christoph Wagner i *Information*, d.18.8.2006). Magris pointerer, at den neoliberale idé om, at de studerende skal blive færdige med at studere så hurtigt som muligt ikke bare ”eliminerer enhver form for nysgerrighed”; men at den stik imod sine intentioner også vil komme til at ødelægge muligheden for at skabe en mere fremtidsorienteret gedigen ”entreprenøragtig ånd”, der ikke er så kortåndet. Leder af Center for Undervisningsudvikling på Aarhus Universitet, Hanne Leth Andersen skriver sylespidst og med rette under over- og underoverskriften ”Kreativitet, innovation og målementalitet. Politisk kontrol og overdreven regulering kører målsætningen om mere kreativitet og kvalitet i universitetssektoren i sænk” i *Information* (d.11.10.2006): ”Man ønsker kvalitet, men det er tempo, der belønnes.” & ”Man ønsker kreativitet, men man ansætter inspektører og

underperformere in spe af begge køn allerede i en tidlig alder - og i hvert fald i god tid inden de kunne finde på at belaste det videregående uddannelsessystem med deres mistrøstige og udsigtsløse tilstedevær – kom i gang med at dele gratisaviser på stationerne subs. begik selvmord.

Der stilles stadig skrappe krav om direkte nyttiggørelse, konkurrencedygtighed og omsættelighed af viden. Skatteyderne og staten vil have noget for pengene. De har nemlig ”ejerskab” til deres børn og til alle samfundets institutioner. De er varebesiddere og serviceefterspørgende forbrugere lang tid før, de muligvis også er borgere. De har således krav på at få det, de vil have. Staten skal køre efter forbrugerpræferencer og frit valg. Kunderne gøres til guder. Vi har fået ”ejerskab” til os selv. ”Empowerment” hedder det på nærmest af sig selv og hastigt overalt sig udbredende nydansk. Ejerskerne forefindes i øvrigt i sammenhængende kæder i det omsiggribende markeds-samfund⁶⁴, hvor forældrene efter sigende ”ej” børnene, der ”ej” (deres egne og dyrebare) innovative og kreative mentale evner; hvor kommunalbestyrelserne ”ej” skolerne, der servicerer forældrene og børnene – og hvor staten i sidste ende ”ej” kommunerne, der kan fusioneres og ydelseskompaktiviseres efter gældende finansministerielle og produktivistiske behov og logikker. Således trues samtidens kommunalbestyrelser med statsindgreb, hvis de misrøgter deres lokale skolekontrol eller deres skoler scorer for lavt i de nationale, mistillidsinducerende, bekostelige og helt unødvendige PISA-tests.

bogholdere. Kvalitetssikring truer med at erstatte kvalitetsudvikling, men evaluering og monitorering må ikke være mål i sig selv.”

”En af neo-liberalismens farer er, at den forestiller sig, at alle aktiviteter kan blive effektive i kraft af forbrugervalg”, skriver sociologen Mitchel Dean ganske rammende. Samfundssind bliver erstattet af forsøg på at maksimere egen vinding på bekostning af det fælles. Hegels ord blegner eftertrykkeligt; thi han skrev: Sansen for det almene forudsætter, at der ses bort fra det blot private.

§ 20. Generationernes rumlen

Uden at det skal ligne en banal sammensværgelsesteori, ser det ud til, at der pågår en kamp mellem generationerne i samtiden. Dens rumlen har været næsten uhørlig; men på det seneste er der kommet mere lyd på den. Den gerontologiske strid drejer sig bl.a. om, at krigsbørnene & ’68’erne i alle afskygninger snart går på pension subs. efterløn med astronomiske friværdier, et godt helbred og en masse intakte drømme i behold, der bl.a. involverer rejser, golfspil og forventninger om en høj levestandard⁶⁴, hvorfor de stresser alle efterkommere og diverse små ungdomsårgange med en hær af smagfulde budskaber som: vær selvledelseskompetente og dyrk iværksættertalentet; find jer I at blive gennemtestet, vejjet og målt og ikke mindst sammenlignet fra skolen over arbejdslivet til alderdomshjemmet; bliv længere på arbejdsmarkedet og kom hurtigere ud på det; vær effektive, konkurrencedygtige og omstillingsparate; væn jer til at I altid

⁶⁴ Mitchell Dean: *Governmentality. Magt og styring i det moderne samfund*, Kbh., 2006, s.321.

⁶⁵ De tre ord aftægt, hensygnen og livsafvikling må vel snart komme til at støve til i *Ordbog over det Dansk Sprog (ODS)*.

kan lære mere, og at der altid er et kursus, I endnu ikke har taget!

Således kan kreativitets- og innovationsideologien også siges at have et konfliktende og generationelt aspekt, der næppe skal underkendes.

§ 21. Iværksætteri på gul stue

Imens breder iværksætteriet sig som en veritabel, forvaltningspolitiseret steppebrand i institutionerne, befolket af de juvenile samfundsborgere. I Innovationsrådets nye papir ”A, B, C. Innovation – et projekt for fremtidens skole” (2006, s.1) fremhæves det eksplicit med henvisning til Undervisningsminister Bertel Haarder, at ”hele undervisningssektoren (bør) omstille sig, så den ikke kun uddanner lønmodtagere.” Ideelt set bør det således umulig- subs. besværliggøres at blive offentligt ansat. Prægningen til den nye *spirit* må lære at kende sin besøgstid og tage hårdt fat allerede fra de små år. Således skal børnehaven og folkeskolen arbejde langt mere målrettet med kreativitet og innovation. Attraktive modeller for snarlig og massiv innovationsimplementering skal udvikles og testes. Den innovative skole kaldes ligefrem for ”fremtidens mia. industri” (s.5), og innovation skal gøres til et egentligt skolefag (s.2). Det vigtigste bliver dog, at ”den nye læringstilgang” (s.1) – den innovative satsning – sikres udbredelse i alle fag i fremtidens basale lærdomsinstitution; thi innovation er ikke kun en begrænset og snæver størrelse på skoleskemaet.

Hedengangne skåltaler om at det er skolens mission at løfte eleverne ind i åndens og kulturens nationale fællesskab viger for

nutidens brøl om, at det er skolens opgave at transformere dansk kultur og skoleelevernes kreativitet til innovative ydelser i den globale konkurrenceevnes uhellige navn.

§ 22. Markedets hypostasering

Det er uomgængeligt nødvendigt at se nærmere på nogle af tidens herskende og særdeles magtfulde på én gang strategiske og glemsomme definitioner.

Der etableres snart et forum for uddannelsesforskning og et såkaldt *Clearinghouse*⁶⁶, der skal servicere det politiske system og landets uddannelsespraktikere. Viden defineres ”som evidensbaseret og som knyttet til kontrollerede forsøg”. Der tales fra alle sider om evidensbaseret viden og *best practice*. Men med ovennævnte vidensbegreb bliver store dele af den ikke-empiriske og ikke-kvantificérbare viden i samfundet ugyldiggjort og/eller bragt ud i et større legitimationsgymnastisk selvforsvar.

Innovationsrådet definerer innovation som det, der har en værdi på et marked. Richard Floridas definition er endnu snævrere og sigende, for han forstår innovation som det, der, der kan patenteres⁶⁷. I forordet til den danske udgave af bogen står der:

⁶⁶ DPU, Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling og Undervisningsministeriet: ”Forum for uddannelsesforskning og Clearinghouse”. Et notat på 10 sider, 2006. Se også Nadia Claudis tre artikler i *Politiken* om det kommende DPU-Center: ”Clearinghouse skal give bedre undervisning”, ”Forskningsverdenens nye trend er videnscentre” og ”Nyt center skal være forskningsorakel” (d.25.9.2006).

⁶⁷ Richard Florida: *The Rise of The Creative Class*, 2001. Der er en del mere tankekraft at hente i Ole Fogh Kirkebys univers, som det viser sig i værket *Ledelsesfilosofi. Et radikalt normativt perspektiv*, Frederiksberg 1998.

”Menneskelig kreativitet er den ultimative økonomiske ressource”⁶⁸. Man skal være mere end godt søvrig for ikke at bemærke, at disse reduktive definitioner alene opfatter innovation via pekuniære markedstermer.

§ 23. At flytte og at skabe tegn

I det 20. århundrede blev sprogfilosofi og kommunikationsteori hotte forskningsfelter. Kapitalen, markedet, staten, videnskaberne, institutionerne og offentligheden blev interesseret i, hvad sproget er og kan formå. Det var der næppe udelukkende interne filosofiske og enkeltvidenskabelige grunde til. Snarere var det livet i den sociologiske virkelighed, hvori stadig flere kom til at leve af at producere og flytte rundt på tegn og ord, der tilskyndede til disse studier, hvad enten disse nu end var formalanalytiske, pragmatiske, hermeneutiske, strukturalistiske, fænomenologiske, dekonstruktivistiske eller semiotiske. En lidt forkortet og generaliseret historie kan fortælles: Hvor der tidligere blev gravet efter roer med håndkraft på Lollands marker, arbejdet i tekstilindustrien i Herning og båret tunge bananklaser i Frihavnen, bliver der nu lavet styresystemer, tilrettelagt web-sider, givet spindoktorråd, udbudt efteruddannelseskurser, skrevet filmmanuskripter og skabt *brands*. Stadig flere er blevet

“Innovation handler [...] om, at noget indfinder sig i det rette øjeblik, **kairos**” (s.75). Innovation gør den eksisterende viden aktuel, og det menneskelige arbejdes potentiale består, ifølge Kirkeby ikke mindst i, at den enkeltes frihed i Kooperationen muliggør, at der kan skabes mere end den enkelte formår på egen hånd, *in splendid isolation*. Opmærksomheden må derfor rettes mod “den tilfældighed, der skaber” (s.76) – og ikke blot centreret om drømmen om markedsmammon.

⁶⁸ Richard Florida: *Den kreative klasse*, KLIM 2005, s.15.

sprogarbejdere. De har både sproget som arbejds-genstand, ressource, redskab og produkt.

Daniel Bell berettede i *The Coming of the Post-Industrial Society* (1973), at der i årene 1945-1973 blev katalogiseret og akkumuleret flere informationer (tekster) i samfundet end i alle årtusinder forud for 1945. Informationernes eksponentielle vækst kalder ikke mindst på begavet videnskabsmæssig kompleksitetsreduktionsbevidsthed. Med immanent nødvendighed må stadig flere af os derfor komme til at arbejde med at lagre, sortere og kvalitetsdifferentiere imellem de mange sproglige udtryk. Der er utallige muligheder for at drukne i erfaringsløse og videnssvage informationer.

§ 24. Fra Wittgenstein til Anders Fogh Rasmussen

I paragraf 23 af *Philosophical Investigations* (udg. i 1953) skriver Ludwig Wittgenstein: "Ordet 'sprogspil' skal her fremhæve, at det at *tale* et sprog er en del af en aktivitet eller livsform./Dan dig en forestilling om sprogs pillenes mangfoldighed ved disse og andre eksempler". Herefter gives der 15 vidt forskellige eksempler, hvoraf jeg blot kan nævne nr. 1, 8, 10, 12 og 15: "At befale og handle efter befalinger-/At opdigte en historie; og læse den -/At synge i runddans-/At lave en vittighed; fortælle den-/At bede om noget, takke, forbande, hilse, bede en bøn."

Tilsvarende kunne skrives: Ordet 'tankevaren' skal her fremhæve, at det at *producere og sælge* sprog er en del af en intelligentsiaens aktivitet eller livsform./Dan dig en forestilling

om tankevarernes mangfoldighed ved disse og andre eksempler: At genskabe Danmarks internationale image pr. regeringsbefaling ovenpå Muhammedkrisen-/At lyve befolkningen ind i Irak-krigen på falske præmisser og at slippe godt fra det-/At søge at lave *pre-damage control* af og for Anja Andersen før næste medie-udfald-/At sælge Gasolin-filmen i en tid, hvor kun ganske få tør komme helt derud, hvor de ikke kan bunde-/At give Socialdemokratiet en vision om noget helt andet (meget svært)-/At lade Lars von Trier og Jørgen Leth spænde ben for hinanden på celluloid og i tale-/At markedsføre *Sudoku* og formå at gøre det til en international landeplage-/At lave netop dén sundhedskampagne, der får de usunde til at blive sunde-/At bestille sin virksomheds historie hos en anerkendt historiker (...).

§ 25. Kapitalistisk humanisme & humanistisk kapitalisme – en stærk kiasme

Grundfoss-direktør Niels Due Jensen og direktør Lars Kolind skriver: ”Danmark støtter åbenbart indvandrerfjendske holdninger og hermed bliver nu også almindelige danskere i udlandet fejlagtigt taget til indtægt for en indvandrerfjendsk holdning. Det er skadeligt for vort ellers gode renommé som danskere, og det er i høj grad skadeligt for dansk erhvervsliv på de internationale markeder. Hvis integrationsprojektet kører af sporet, falder også grundlaget for vores fælles velstand. Mislykkes integrationen, får det også den konsekvens, at de 33 mia. kr., som den hidtidige manglende indvandrerintegration koster det dan-

ske samfund, ikke kan frigøres til velfærdsformål.”⁶⁹ Avisen *Information* citerede hele dette stykke fremsynede direktør-prosa i sin leder ”Et undertrykt befolkning”⁷⁰ to dage efter og pointerede: ”Den ædle humanisme forsvares med økonomiske argumenter. Vi har ikke råd til at være så fremmedfjendske. Kapitalismen gør op med nationalismen.”

I artiklen ”Danskhed i verdensklasse. Om kulturaliseringen af dansk konkurrenceevne”, i tidsskriftet *Kritik (in print, efteråret 2006)* fremstiller Søren Christensen fra Forskningsprogrammet i Socialanalytisk Samtidsdiagnose, hvorledes regeringen under Anders Fogh Rasmussens ledelse har held og dygtighed til – intet mindre end – at koble både populisme, konkurrencedygtighed og viljen til globalisering & kulturalisme,

⁶⁹ *Politiken*, d.22.3.2006. Se også nettidsskriftet www.turbulens.dk (april 2006) for en række artikler om sammenhængen mellem humanisme og kapitalisme.

⁷⁰ *Information*, d.24.3.2006, v. rl (Rune Lykkeberg). Emeritus ved Institut for Antropologi, KU, Jonathan Schwartz, misforstår fuldstændig samtidens mudrede træk, når han i kronikken ”Turen gik til Krogerup” (*Information*, d.17.5.2006) hævder, at systemet (kravet om effektivitet og globaliseringsstrategier; ’skolen for stress’) og livsverdenen (’Frirum og fritid til personlig kreativitet’, ’skolen for livet’) er på absolut kollisionskurs. Pointen er jo netop, at ”systemet” af i dag ikke bare efterspørger og tilskynder til kreativitet; men at det også er direkte afhængig af den nyskabende, menneskelige skaberkraft. Antropologen Schwartz overser, at ”systemet” er i stand til at integrere kreative kræfter i sin egen fornyelses- og vækstproces; og at det ikke ønsker at bekæmpe disse potentialer. Direktør for Forskerpark Aarhus A/S, Arne Vesterdal skriver i en kritisk Kommentar til Fagbladet *Folkeskolen*: ”Er folkeskolen ved at udvikle sig til en færdighedsfabrik?” (d.8.12.2006): ”Faglige færdigheder er nemme at måle, hvorimod egenskaber som kreativitet, selvstændighed og ansvar er svære at måle.” I den meget korte artikel lykkes det den folkeskoleglade og særdeles lærer-anerkendende direktør at gradbøje ordene ”kreativ” og ”kreativitet” hele fem gange. Kolind, Lindholm og Vesterdal er alle bannerførere for en kreativ og konkurrencedygtig kapitalisme med et menneskeligt ansigt.

humanisme og økonomisme tæt til hinanden som et politisk, integrativt og alment opdragende projekt. Formuleret særdeles prægnant og tankevækkende af Christensen: ”Danske værdier bliver formlen for en humanistisk kapitalisme, der sætter menneskets behov i centrum, og som derfor kan videreføre en dansk tradition for progressiv og verdensforbedrende humanisme, som nu blot går restløst op i innovationskapitalismens markedslogikker”.

Søren Christensen fremhæver, at både sam- og fremtidens innovationsøkonomi tegner sig som en faretruende og udfordrende *forældelsesøkonomi*; thi ”det er den lynsnare *kopiering*, der bliver normen”. Det drejer sig derfor mere om at ”anvendeliggøre viden – dvs. omsætte den i økonomisk værdi”, end om at være egentlig nyskabende og kreativ. I modsætning til Christensen lægges der i nærværende arbejdsrapport vægt på, at kreativitet også kan forstås som evnen til kombinatorik, konnektivitet og *bricolage* og ikke blot som originalitet (i form af snedige og geniale lyn fra en klar himmel uden forvarsel). Kreativitetsbegrebet har en stor betydningsvidde. Det er et rummeligt og hyperpositiveret *buzz-word*. Det er sikkert derfor, det er blevet én af samtidens mest markante selvfølgeligheder og fixe idéer.

Det er diskussionsbehøvende og intellektuelt anmassende at søge at svare på følgende spørgsmål: Er der ren kontinuitet fra Marx’ ca. 150 år gamle analyser af den revolutionerende og grænsenedbrydende verdensmarkedskonstituerende kapitalisme til vore dages ”humanistiske”, globaliseringslystne kapitalisme? En forsigtig tese kunne være, at det altid har været kapitalens

dynamik, der har skubbet og tilskyndet til de forandringer, som befolkningens (bornert, konservativ, fremmedhadende og angst som den er) og politikken dumme flertal (protektionistisk, national, defensiv og ekskluderende som den er) aldrig har haft lyst til at se blive til virkelighed. Det er da tankevækkende, at det ikke er folkeskolelærerne⁷¹, fagforeningerne eller partierne, der tager tæten i vor tid, men en overraskende blanding af erhvervsfolk, kunstnere, intellektuelle og rejsende af åbent internationalt sindelag, der kræver en anden udvikling.

Danmark er blevet til et land under belejring, der ikke formår at befri sig selv uden skånselsløse, person- og nations-indifferente kapitallogiske krykker og kølig økonomisk rationalitet.

Var det mon den samme rationalitet, der i sin tid sendte kvinderne ud på arbejdsmarkedet, gjorde os glade for gymnasiet og den livslange pædagogisering, afskaffede de nedarvede stands- og høflighedsformer, betvivlede de autoritære systemer, fik os til at elske vort andet modersmål: ”denglish”, og som gjorde befolkningens flertal til urbane ikke-bønder?

⁷¹ Skræmmende var det at læse de dyre og nærmest allestedsnærværende annoncer ultimo marts 2006, der med store typer og bare fødder over hele avissider slog fast: ”Det kan godt være, at folkeskolelærere er lidt fodformede....men regeringen går altså i for små sko.” Ikke med ét ord, med én sætning står der noget om, hvad Danmarks Lærerforening vil med skolen, og hvad de går ind for. De kan gå på deres fødder, men er efterhånden ikke noget. Det må ikke glemmes, at fagbevægelsen allerede nogle år tidligere (ud)døde i symbolsk forstand, da der overalt på de hvide vægge under jorden på Nørreport Station stod: ”Vær solidarisk med dig selv” (afsenderen var HK).

§ 26. Horisontalnivellering - *Nowhere to hide*

”Den enkelte medarbejders faglige og personlige udvikling er et fælles ansvar for ledere og medarbejdere.”

Kompetencestrategi for Frederiksborg Amt

19.august 2003, s.6

Vi kigger nysgerrigt på de lillarøde numseaber, der forefindes i mange størrelser på de kolde sekskantede søjler i Zoologisk Have. Numserne synes nærmest at være spændte til bristepunktet. Med jævne mellemrum bliver bavianerne sikkert pustet op med højtrykspumper. Der er ingen træer og buske, ingen steder at søge dækning for de behårede masser. Selv om de skifter rastløst mellem forskellige vertikale positioner, er de alle sammen horisontalnivellerede⁷² eksemplarer af en særlig anmassende og skamløs art, selvom de faktisk slet ikke kan skamme sig. Døgnet rundt er de ivrigt i færd med at pille i sig selv og hinanden. De ligner mennesker i åbne, transparente kontorhuse af stål og glas. Her er man også eksponeret med hele sin personlighed og derudover altid til eksamen. Alle kompetencer må blotlægges, evalueres og udfoldes. For både ’små’ og ’store’

⁷² ”Differens som ikke gør nogen forskel, det er den logiske titel på massen”, skriver Peter Sloterdijk i *Masse og foragt. Essay om kulturkampe i det moderne samfund*, Kbh. 2002 (opr. fra 2000), 82. Se også min indledning, s.13-18. Lars-Henrik Schmidt beskriver vilkåret således: ”Du er tættest på dig selv i en verden, hvor det handler om din kompetenceudvikling på et uddannelsesmarked styret af markedets usynlige hånd. Det er den moderne liberalisme” (i artiklen ”Videnspolitik for den rastløse elite” i *Information*, d.12.4.2006, s.12).

nøgne aber gælder det, at det ikke er legitimt at skjule sine aktiver,

Når den personlige udvikling bliver et fælles ansvar for ledere og medarbejdere, er arbejdskraftens udlevering blevet total; men det var nu næppe på grund af disse anmassende overgreb, at amtet blev nedlagt.

§ 27. *Vogliamo tutti*

Det må diskuteres, om et kritisk intellektuelt modspil til tidens fixe idéer primært skal bestå i (1) at dekonstruere, omkalfatre og ”frahinandenpille” magtens elendigheder (det være sig de reduktive definitioner af viden, kreativitet, innovation og selvdannelse) – eller (2) om det snarere drejer sig om at redde de immanente og historisk velkendte begrebslige og praktiske former for viden, innovation, kreativitet og selvdannelse – eller (3) om der savnes et mod til at skabe nye begreber, der kan tilføre samfundet og de levende en stærkere og smukkere tanke- og handlekraft.

Den første strategi må udforskes sammen med Foucault, Derrida og Wittgenstein, den anden inspireres af Benjamin, Adorno⁷³ og Habermas, og den tredje involverer en intens

⁷³ Jf. det smukkeste og mest fordringsfulde filosofiske citat, jeg kender: ”Die Utopie der Erkenntnis wäre, das Begriffslose mit Begriffen aufzutun, ohne es ihnen gleichzumachen”, fra Th. W. Adorno: *Negative Dialektik*, i *Gesammelte Schriften (GS)*, Band 6, Darmstadt 1998 (opr. fra 1969), S.21. Ikke-identiteterne mellem kreativitetens plurale former og dens monologiske begreb kunne holdes flydende. *No fixation of the flux*, som John D. Caputo elegant, metafysikkritisk og anti-sikkerhedsgivende udtrykker det i *Radical Hermeneutics, Repetition, Deconstruction and the Hermeneutic Project*, Bloomington and Indianapolis, 1987, p.3 (se også p.11, 61 og 272). Det bør bemærkes, at Jens Erik Kristensen, der ellers synes at hylde strategi 1 (det

fortolkning og anvendelse af teoretiske greb fra Deleuze & Guattari, Adorno, Ole Fogh Kirkeby og Barthes. Sproget skal ikke kopiere virkeligheden, men på én gang formå at intensivere og genere den. Skriften skal ikke oversætte (d)et indre liv til en ydre retorisk klædedragt, men bringes til at flyde over af uoprindelig betydning. Med Roland Barthes' smukke ord: "Teksten er et væv af citater hentet fra kulturens utallige arnesteder..." & "...enhver tekst er et nyt væv af slumrende citater."⁷⁴ Barthes hævder næsten kongenialt med Adorno, at genstandens mening altid skælver; det gør begrebet ikke. Jeg iler med at præcisere: En kritiske videnspolitik bør gå i skole hos denne franskmand og annamme hans epistemologiske *esprit*.

videnspolitiske projekt) holder en dør på klem for strategi 2 (den reddende kritik); når han skriver: "Kreative processer forudsætter tilsyneladende et moment af kontingens, frihed og ikke mindst fri tid, der uvægerligt vil komme i konflikt med den økonomiske innovationslogik og tidslighed...", i artiklen "Kreativitetens tidsalder – en idéhistorisk og samtidshistorisk indkredsning", i *Dansk pædagogisk Tidsskrift* nr.1/2006, s.21. Han er dog ikke meget for at sige det lige ud af posen og vælger derfor at garnere sin tale med det neutraliserende og forsigtige ord "tilsyneladende". I dagspressen ser man talrige forsøg på at mobilisere talen om kreativitet som en reddende positivitet. Se således skoleleder Britt Bolving Hansens opråb til Bertel Haarder, hvis intensiverede kontrol- og testkultur i kaldes for "kreativitetsdræbende" for folkeskolen (i et indlæg betitlet "Haarder kvæler skolen i bureaukrati", *Politiken*, 13.8.2006) - og Poul Erik Pedersen, formand for Dansk Handel og Service og medlem af Globaliseringsrådet, der i kroniken "Integration ved en korsvej" i *Politiken*, d.16.8.2006 slår et gevaldigt slag til fordel for en effektiv integrationspolitik, mens han pointerer, at den "kreative klasse" og den højtuddannede internationale arbejdskraft hverken tilstrækkes af et opsplittet samfund eller af et samfund, der kun har mod på at føre en lunken og uambitiøs integrationspolitik.

⁷⁴ Roland Barthes: *Forfatterens død og andre essays*, Kbh. 2004 (opr. fra 1942-1980), s.180 og 284. Se også s.123. Anmeldelse af SNL i *FILOSOFI* nr.3, 2006 (*in print*).

Men 'middelbart' forekommer det mig, at der ikke kan renonceres på én eneste af de tre tanke- og praksisformer – uden at de dog kan forsones som et simpelt 3-i-1-værktøj. Det samtidsdiagnostiske forehavende må veksle mellem at ville forny og revitalisere kritikbegrebet og forsøge at komme på højde med samtiden⁷⁵. Det drejer sig både om at intervenere og om at tænke tidssvarende og utidssvarende. Hvor Hegel søgte at sammenfatte sin tid i tanker og at bringe den på begreb, og hvor Marx søgte på én gang at fremstille og kritisere kapitalens logiske væsen, dér gik Nietzsche på banen med sine seismografiske og utidssvarende betragtninger. Ligesom intet menneskeligt var Marquis de Sade fremmedt, så er der ingen inspiration fra de her nævnte tænkere, der på forhånd kan være det her fremførte projekt fremmed.

Tænke sig hvis innovation – og kreativitet i øvrigt – også kunne befatte sig med noget ikke-markedsorienteret, såsom skabelse af viden, teknologiske gennembrud, forundring, skønhed, erfaring, nysgerrighed, kosmopolitiske muligheder og menneskelig glæde. Men det synes hverken Innovationsrådet, regeringen, de hjemlige kapitalister eller de store *transnational corporations* at have blik, endsige interesse for. Så hér må vi vide at skærpe opmærksomhedsevnen og at slibe vore begrebslige sværd i fuld offentlighed.

En 'reddende kritik' af fænomenet kreativitet i teori og praksis kan passende alliere sig med alt fra nyere kognitionsforskning udi kreative intelligensudfoldende processer til mulig inspiration fra 'gamle' positioner i kreativitetstænkningens idé-

⁷⁵ Jf. Florian Rötzer (Hrsg.): *Denken, das an der Zeit ist*, Frankfurt am Main 1987.

historie; den må også søge at positivere al den (uforløste) kreativitet, der ikke får lov til at blomstre i skolerne, på kurserne, blandt de udsatte og socialt ekskluderede samt i vore hverdagssproglige rituelle udvekslinger; endelig må den studere, hvad kreative kunstnere og kulturelle aktører kan. En 'reddende' kritik råber vakt i gevær, når kreativitet regimeres, kontrolleres, iscenesættes, befamles og/eller besnakkes.

"Toben macht schlau" (overskriften på Renate Zimmers artikel i *Die Zeit*, 4.4.2002; S.55), som man siger på tysk. At fumle og tumle rundt gør én klog og vidende. Kropslig kreativitet har en positiv og dokumenteret *spin-off*-effekt på intellektuel ditto. Man bliver så at sige klogere af at hænge med hovedet nedad på et højt klatrestativ, og når man leger med andre, erobrer kropslige territorier og manøvrerer rundt mellem de sociale regler i livets mikrokosmos (se også mine interviews med hhv. den tyske sportspædagogik-professor Knut Dietrich: "I begyndelsen var bevægelsen...", med den amerikanske psykologiprofessor Howard Gardner: "Lyst til at gøre, hvad man skal" og den ungarsk fødte flow-teoretiker Mihaly Csikszentmihalyi: "At flyde ud af sig selv for at blive en del af noget større" i DPU's tidsskrift *Asterisk*, hhv. nr.5, juni 2002, nr.4, april 2002 og nr.16, april 2004).

Noget af det helt særegne ved den menneskelige kreativitet er, at vi fødes meget tidligt sammenlignet med andre dyr, og at vi er ganske hjælpeløse og ikke evner at skaffe os vor egen ernæring uden andres venlige hjælp. Vi må så at sige lære alting og gennemløbe en livslang anden fødsel med Knut Dietrichs og Peter Sloterdijks ord. Til gengæld har vi kolossalt store hjerner i

forhold til vore små kroppe, og vi bebor et sprog, der bærer på meget mere, end vi kan besidde, og vi har smag for at være sammen med andre og for at forundres. Sproget er alles og ingens, og vore kroppe er ikke bare noget, vi har, men nogen vi er.

En reddende kritik af fænomenet kreativitet må søge at koble mellem menneskets antropologiske særtræk og de uforudsigelige, socialt-dannende dynamikker, vi indgår i og holder ved lige. Kreativitet er meget andet end en indre mental ressource, et ydre strategisk trumfkort, et objekt for den nationale uddannelsespolitik og en løftestang for den økonomiske konkurrenceevne.

§ 28. Familiebeslægtethed mellem kritik og diagnostik

Ordet *kritik* har græske rødder. To dimensioner af det forkætrede begreb kan fremhæves: *Krinein* er et verbum, der drejer sig om menneskets skelneevne, dets udfoldelse af praktisk bedømmelseskunst og dømmekraft. *Krisis* er et substantiv, der navngiver det afgørende vendepunkt (tænk på den etablerede vending, at patientens tilstand er kritisk, når der indtræffer en dramatisk temperaturstigning). *Krisis* handler om domsafgørelse i en vanskelig situation⁷⁶. Selvom *kritik* i hverdagssproget er kommet til at betyde, at noget er forandringsbehovende, og at der må angives gode grunde for, at noget er kritisabelt (mange vil således hævde, at det kritiske ståsted og kritikkens normative grundlag må afklares, før en kritik kan udslynges med rette), er

⁷⁶ Jf. SNL: "Filosofi som sprogkritisk praksis" i Cort Ross Dinesen m.fl. (red.): *Hydra IV*, Kunstakademiets arkitektskole 2007.

begreberne *kritik* og *diagnose* åndsbeslægtede. De synes både at dele landskab og at ville gribe ind.

Diagnosis er også et græsk ord, sammensat af *dia* (gennem) og *gnosis* (erkendelse). *Diagnosis* betyder skelnen eller afgørelse, erhvervet gennem erkendelse. I det kliniske sprog og i hverdags sproget bestemmes en sygdoms art og patientens tilstand, når der foretages en diagnose.

En samtidsdiagnostik hævder ikke, at hele samfundet er sygt. Det skyldes ikke blot, at samfundet er alt for stort og for komplekst til at ligge på én briks; men at det er forfejlet at hævde, at samfundet alene via en mistankens suveræne hermeneutik kan begribes som patologisk uden omsvøb og *an sich*. Ligesom subjektet i den lacanianske psykoanalyse med Kirsten Hyldgaards ord er det, der ikke kan identificeres som det, det bliver gjort til i og af den andens tale, og som derfor må sige *Nej* – kan samfundet ej heller karakteriseres via én identificerende repræsentation eller begribes via én *transcendental signifiant*.

Der kan således bestemt læres en del af den gode diagnostiker, der formår at lytte til patientens selvfremsstilling uden at være forhippet på at rubricere ham eller hende inden for en allerede etableret og anerkendt sygdomstypologi. Diagnostikken etablerer et mellemværende for udveksling mellem mindst to instanser. Der er tale om en legitim distance og om en mulig konfliktualitet mellem de to. Normalt stilles en klinisk eller en psykoanalytisk diagnose, når en patient subs. en analysand har klaget sin nød eller udvist en eksplicit interesse i at møde en lindrende, helbredende eller frisættende ekspert. Her er det vigtigt at pointere, at den kognitive kapitalisme ikke har bedt om at blive diagnosticeret på kritisk eller helbredende vis. Så meget

desto mere afgørende er det at turde fordomsfrit og nysgerrigt at prøve på at bestemme dens tilstand og væsen, selvom man må tage med i betragtning, at den ikke selv opfatter sig som syg, men snarere som stærk og sprudlende.

Mindst af alt er der brug for opbyggelige amnestuehistorier om dens tilstand og for overskruede varsler om dens snarlige død. Diagnoserne skal være mere elegante, og kritikken må dy sig for ikke gå i selvsving.

§ 29. Velsagtens mere end blot forskelle i temperament

Tvivlrådigheder mellem forsøg på at begrunde en kritisk normativitet og en ubegrundelig aksiomatisk filosofi.

”Kritik er bevidstheden om den situation, man selv står i.”

Jørgen Bukdahl: *Kritiske Tolkninger – Videnskabsteoretiske essays*, Kbh. 1980, s.54

Kravene om at være i stand til at kunne begrunde en samfunds-kritiks ståsted og gyldighed er ikke blot anmassende, de er også brandvarme arvestykker rækkende fra Marx over den Kritiske Teori til nutidens forsøg på at lancere træfsikre diagnostiske udkast. For Marx var og implicerede fremstillingen af kapitalens logik også kritikken af den. Kritik bestod ikke i en ekstern tilsætning af eksempelvis moral udefra. Karl Marx var ingen reduktiv tænker, endsige én, der troede, at hans begreber kunne universaliseres eller at han kunne tænke totaliteten af det værende. Men for Marx’ mange efterkommere har det vist sig

særdeles vanskeligt at fastholde og indløse hans metodisk-stærke selvoverbevisning og tankeform uden at komme til at risikere at reducere alt til kapital-, vare-, værdi- og pengestrømme. Hverken livet, sproget, naturen, kulturen, kunsten, fornuften, psyken eller tanken lader sig deducere fra eller blive begrebet af kapitalens nok så overgribende logik.

Kritisk normative positioner optræder som oftest i tre udgaver. Man kan forsøge at mobilisere naturen, historien eller kommunikationen som sikkerhedsgivende og legitimerende bastioner for domsudsagn og dømmekraftsudfoldelse. Naturalistiske kritikfigurer hævder, at samfundet ødelægger den oprindelige subs. ægte natur (såvel den ydre – de økologiske balancers - som den indre – menneskets). Historien kan både mobiliseres som fortids- og fremtidsnormativitet (i gamle dage var det bedre – nu er tiderne gået i forfald; eller i fremtiden bliver det bedre – fremskridt- og forløsningsscenarier). Kommunikativ normativitet i Karl-Otto Apels og Jürgen Habermas' udgaver fastholder, at vi altid er forpligtet på at søge at gyldiggøre kritiske forpligtende normer inden for den offentlige, intersubjektive og principielt uendelige og åbne udveksling af talehandlinger. Hvis en kritik ikke lader sig begrunde med anerkendt kraft og transparent gyldighed, må den falde (fallibilismen og foreløbigheden overtrumfer i d'herrers selvforståelse fristelserne til at hylde klassiske filosofiske absolutismer og mono-subjektivt-funderede transcendentalismer). Kongenialt med sidstnævnte kommunikative projekt skriver Seyla Benhabib fortættet og koncist: "Philosophy cannot establish a priori eternal standards, but it cannot give up the

search for criteria of valid knowledge and action altogether”⁷⁷ – og Herbert Schnädelbach følger trop med den trukne revolver og den virile fordring: ”Eine kritische Theorie verdiente diese Namen nicht, wenn sie nicht Rechenschaft zu geben versuchte über die Dimensionen und Maßstäbe ihrer Beurteilungen”⁷⁸.

Over for disse ultimative krav om at angive gode og gyldige grunde til at fælde domme og dermed udøve kritik hævder Kirsten Hyldgaard, at den lacanianske psykoanalyse, der så absolut ikke ønsker at udtale sig om alt i verden, da den hverken er en livsanskuelse, en almen humanpsykologi eller en sociologisk teori, bygger på en aksiomatisk filosofi⁷⁹. Filosofien er med nødvendighed en mesterdiskurs, og der må altid tales med afsæt i ubegrundede trossætninger, pointerer hun.

Hyldgaard synes at hylde følgende fire aksiomer: 1) det ubevidste subjektbegreb er afsættet, og det kan aldrig repræsenteres, identificeres eller rummes i én signifiant; subjektet er det, der siger *nej* til det, man bliver gjort til; 2) det sociale sted

⁷⁷ *Critique, Norm, and Utopia – a Study of the Foundations of Critical Theory*, New York 1986, p. 281.

⁷⁸ Det sker i ”Rationalitätstypologien” i et foredrag på Hamburg Universität, 5. juni 1986 (upubl. papir). Se også SNL: *En fortolkende opdagelses rejse i Mnchhausens sumpe. Tre essays om kritisk normativitet. Jrgen Habermas, Friedrich W. Nietzsche & Theodor W. Adorno som anledning*, Skriftserie nr. XV; Institut for Historie og Samfundsforhold, RUC 1987 (speciale) for en omfattende undersøgelse af delikate spørgsmål om kritisk normativitet. For et omfattende studie i Habermas’ diskursteoretiske betydning for en afklaring af det normative indhold i videnskommunikationsformerne, se Anders Bordum: *Diskursetik og den positive selvreference*, Frederiksberg 2001.

⁷⁹ I et upubl. foredrag ”Socialanalytikkens begreb om diagnose versus psykoanalysen”, afholdt i Forskningsprogrammet i Socialanalytisk Samtidsdiagnose, DPU, d. 6. april 2006.

er i talen; 3) ”I begyndelsen var den Anden”⁸⁰ (eksempelvis forældrenes tale; det at vi er født ind i en matrice); 4) En lacaniansk psykoanalyse kan stille tre og kun tre adjektivistiske forhåndsskelnende, men ikke identifikatorisk-udtømmende diagnoser: neurotisk, psykotisk, pervers.

Disse fire aksiomer står tilsyneladende ikke til diskussion. Der er simpelthen ikke noget at snakke om, intet at være i tvivl om, hævder hun. Filosofien er ikke teologi; men filosofisk kritik bygger på et *credo*. Den bygger på, at noget tages for givet og stilles uden for tvivlens felt.

Spørgsmålet er jo blot, med hvilken ret det sker? Jeg kunne da i al fredsommelighed finde på at hævde – hvis det endelig skal være – at i begyndelsen er *det Andet*⁸¹ (kosmos, naturen, bios, evolutionen, sproget, kroppen, meningsfordringen, døden, kunsten, begivenheden....) , eller endnu mere radikalt: Vi skal slet ikke tænke i absolutte begyndelser, men langt snarere begyndelsesløst. Kættersk kunne jeg også fremføre på følgende vis: Jeg siger nej til det, som psykoanalysen tilbyder mig; jeg har ikke brug for den; thi jeg har eller erfarer ingen (psykisk-martrende) mangler i mit liv. Jeg kunne også proklamere, at de tre diagnostiske, ikke-fallibilistiske greb er fængselsagtige og overgrebsagtige – og at det ubevidste ikke eksisterer som andet end en magnetiserende, hypnotiserende og selvimmuniserede tro for dens professionelle humane inkarnationer.

⁸⁰ Identiske med titlen på Kirsten Hyldgaaards bidrag til Jonas Lieberkind og Bosse Bergstedt (red.): *Dannelse mellem subjektet og det almene – En antologi*, Kbh. 2006. Antologien anm. af SNL i *Filosofi* nr.2/2006 .

⁸¹ Inspiration kunne her bl.a. hentes i Francis Ponges smukke værk: *At tage tingenes parti*, Gylling 2005 (opr. fra 1942). Anm. af SNL i *Filosofi* nr. 2/2006.

Jeg har hermed ikke sagt, at det er let at leve op til de krav, der udgår fra det stærke kor af stemmer fra Habermas, Apel, Benhabib og Schnädelbach, at det er uproblematisk at gøre filosofi til rethaverisk retssalsanliggende (som Lars-Henrik Schmidt engang udtrykte det med pejorativ adresse til Kants tre kritikker), eller at inspirationsstrømmene fra Nietzsche, Adorno, Foucault, Lyotard og Derrida kan lade én være en uanfægtet kritiker stående på et solidt og tørt normativt fundament. Den hyperrationalistiske forestilling og fordring om en argumentatorisk selvtransparens er blevet afsløret som en kimære i det 20. århundrede. Med afsæt i de fem herrers sprogkritiske tænkningstilbud forekommer det eksempelvis ikke blot umuligt at sondre i absolut forstand mellem herredømmefri kommunikation på den ene side og magt og retorik på den anden side; men det er også særdeles problematisk, at pragmatiske talehandlingsteorier og den kommunikative etik så at sige aldrig interesserer sig for sprogets indholdsmæssige⁸² og æstetiske dimensioner.

Jeg hævder blot hermed, at afklaringen af, hvad kritik er og kan, ikke er gjort med at annamme Bukdahls ovennævnte manen til bevidst besindelse, endsige med Hyldgaards stærke filosofisk-aksiomatiske trostilkendegivelse. Med en barthesk vending kan det hævdes, at en kritisk videnskab om den kognitive kapitalismes udtryksformer også drister sig til at stille drillende

⁸² Navngivning er magtudfoldelse skrev Nietzsche, der smerteligt vidste, at vi aldrig blev fri for Gud, hvis vi blev ved med at tro på grammatikken. Navngivningens problem handler ikke mindst om identitetstvangen – men også om tilblivelsen af nye friske og klartskuende begreber. Betydning er brug, som Wittgenstein aldrig bliver træt af at hævde i sit senværk – men der skal jo også være noget at bruge.

og martrende spørgsmålstegn ved sin egen diskurs, hvis den tenderer mod at blive for vigtig og selvretfærdig.

§ 30. Socialanalytikkens første blinde plet

”Gældighed” som videnskabsteoretisk afværge- og afvigemanøvre?⁸³

Igennem de sidste ca. 15 år og senest i den andennyeste bog *Om respekten* fra 2005 har rektor for DPU Lars-Henrik Schmidt med messende og nærmest rituel gentagelighed hævdet, at det, der interesserer ham *ikke* er, om noget er gyldigt; men derimod om noget gør sig gældende. Jeg finder, at noget af det mest forvirrende ved hans tænkning er, at det hævdes, at en lang række forhold rent faktisk gør sig gældende – men at det samtidig påstås, at de kun kan forstås således, hvis forfatteren vel at mærke selv aktivt interpreterer og dermed beskriver dem således.

Filosofisk og videnskabsteoretisk set ligner dette *credo* om ”gældighed” en afværge- og afvigemanøvre, for gives tænkningen ikke dermed *carte blanche* til at hævde lige præcis, hvad den vil - samtidig med at den kan generalisere alverdens sager og ordne dem i nærmest utallige fire-felts-kort, hvor pengene altid viser sig at passe (næsten) alt for godt? Kan en samtidsdiagnostiks ”gældighed” stå og falde med en forfatters evne og vilje til at skrive og tænke – kort sagt med en rektors talent for at ”volde verden” på smagfuld vis?

⁸³ § 30 er et redigeret ran (genbrug) fra SNL: ”Om respekten. Anmelderartikel om Lars-Henrik Schmidt: *Om respekten*, Kbh. 2005” i *Filosofi* nr.4/2005, s.15-16. Se også note 109 i § 41 nedenfor for yderligere henvisninger til litteratur om og til Schmidt.

Formuleret på en anden måde og med en sprogbrug, der klinger en smule, som man talte på det hedengangne Institut for Idéhistorie på Aarhus Universitet primo 1970'erne, da Marx' realabstraktionskategorier blev blot- og udlagt: Hvordan afgøres *omfangslogikken* af socialanalytikkens figurale greb og neologismer? Eller formuleret ganske anderledes og både præ- og post-poppersk: Kan og skal en figur som "personskabet" verifiseres eller falsificeres empirisk? Og endelig med salig Ernst Blochs sporsans for historisk flertydighed: Kan det eksempelvis hævdes med emfase, at undervisning *once and for all* har tabt til læring (hvad Schmidt påstår) - eller øjnes der ikke snarere "blot" en trend, der sætter sig aldeles *usamtidigt* og ujævnt igennem.

Da Schmidt i sin tid (omkring 1987-1989) sammen med Jens Erik Kristensen hævdede, at eksempelvis Menneskerettighederne gjorde sig gældende i den vestlige verden uden nødvendigvis at være gyldige (i absolut filosofisk forstand)⁸⁴, serverede de en stærk pointe; men i dag skamrides denne pointe indenfor allehånde felter, hvor(i) det empiriske belæg (ofte) er meget svagt.

§ 31. Ingen nostalgisk drøm om totalitarisme

Kunsten har ofte blomstret og vist sig at besidde et kolossalt kreativt potentiale under totalitære og autoritære systemer. Tænk

⁸⁴ Jens Erik Kristensen (red.): *Menneske Rettigheder – filosofisk, juridisk, historisk, politisk*, Kbh. 1989, s.7 + s.61f. En radikal anden påstand ville derimod fremhæve, at menneskerettighederne er (fundamentalt og filosofisk) gyldige: men at de ikke bliver gjort gældende i tilstrækkeligt omfang (på grund af så smagfulde forhold som totalitarisme, teokratisk vanvid, vold, uforstand, diskrimination....og verdenssamfundets passivitet), hvorfor de indeholder et endnu-ikke realiseret utopisk og attråværdigt potentiale.

på den absurde teaterhumor og litterære kraft, der udgik fra Tjekkoslaviet før Fløjlsrevolutionen i 1989, og tænk på den kritik, der ofte med livet som indsats blev leveret af nazismen, fascismen og stalinismen. Tænk også på de kulturradikales kritik af de forsnævrede normer for menneskelivet og ungdomskulturens kraft i 1960'erne. Endnu længere tilbage måtte oplysningstænkerne gå i kamp mod kirkens (eksempelvis katolicismens) magtpositioner og teologiske dogmer.

Det er ikke just, fordi vi skal drømme os tilbage til den scene, hvor ven var ven – og fjende fjende; men det er da påfaldende, at der tilsyneladende også kan være en utilsigtet og frugtbar relation mellem vold/meningsmonopol/magt/grimhed på den ene side og kreativitet/eksistentiel alvor/modmagt/tankefrihed på den anden. I dagens rige danske samfund er fjenden og magten ikke på samme tydelige facon direkte lokalisérbare. Paradoksalt nok synes det at gøre en række kreative processer både forvirrede og alt for selvforvisse(n)de. På en gang synes tiden retningsløs og hyperstrategisk. Navigationsproblemerne parres åbenlyst med tendenser til det sødladne og indfølede. Det ligger uden for dette papirs rammer at undersøge, hvordan de gensidige og/eller hinanden udelukkende *loops* mellem samfundsmodi og kreativitetsmodi kan og må tænkes i et civilisationshistorisk perspektiv; men det kunne være et oplagt forskningsfelt.

Noget helt andet er, at samtiden også giver eksplosive muligheder for uventet og subversiv kulturel innovation. På amerikansk udnytter de intelligente normbrydende hackere og post-situationistiske kunstnere ikke mindst de teknologiske potentialer i det samfund, der muliggør en form for 'post-

scarcity anarchism'. *Cultural Hacking - Kunst des Strategischen Handelns* (Wien/New York 2005) hedder en engelsk-tysk antologi udg. af Thomas Dülle & Franz Liebl m.fl. *The Hacker Ethic and the Spirit of the Information Age* (London 2001) betitles finnen Pekka Himanens værk⁸⁵ (med forord af koryfæerne Linus Torvalds og Manuel Castells). I netværkets kollektive og åbne processer kan tegnene løsgøres fra ejendomsrettens og pengenes eksklusive verden, og de etablerede tegn-hierarkier kan udfordres og drilles i højlydt modoffentlighed. Det kan her dreje sig om at videreudvikle Walter Benjamins begreb "Umfunktionieren"⁸⁶ og om at kaste sig ud i eksperi-

⁸⁵ Se også Manuel Castells og Pekka Himanen: *The Information Society and The Welfare State. The Finnish Model*, Oxford 2002; spc. kapitel 3: "Innovation about Innovating. The Unlikely Innovation System: The State, Corporate Business, Universities, and Hackers".

⁸⁶ Dülle & Liebl (Hrsg.): op.cit., S.115; se også S.25-26. Senere hen skulle den situationistiske teoretiker Guy Debord tale om "Detournement". For et forsøg på at gøre begæret ("desire") til en produktivkraft vendt direkte imod kapitalismens falske immanens - og for modet til at kaste sig ud i "a possible counteractualization" i håbet om at angive flugtlinier på bedste deleuzianske manér - se Bent Meier Sørensen: "Immaculate defecation: Gilles Deleuze and Félix Guattari in organization theory" i Campbell Jones & Roland Munro (eds.): *Contemporary Organization Theory, Sociological Review*, Oxford 2005, p.120 + 128-130.

Gilles Deleuze holdt i øvrigt i 1987 et foredrag på 46 minutter med titlen "Hvad er den kreative handling?" for en flok filmfolk i Paris. Det kan genhøres og bivånes i journalisten Claire Parnets *L'Abécédaire* (5 timers DVD-optagelser). I foredraget cirkler Deleuze om spørgsmålet: Hvad vil det sige at få en idé? Han siger: Det sker sjældent, at vi får en idé; men enhver véd, hvad det vil sige. Ideer er potentielle, men allerede engageret i udtrykket, i et konkret domæne, i et felt. En idé er altid en idé i noget. Der findes ikke ideer i almindelighed. Filosofien må skabe begreber, men hverken filmen eller maleriet skaber begreber. Filmen opfinder blokke af bevægelse (varen, *durée*), og maleriet opfinder blokke af linier og farver. Og ingen af kunstværkerne er kommunikation. De må snarere forstås som modstands-handlinger (*actes de resistance*).

menter med anvendelse af *fake*, camouflage og ironi – og om at byde på overraskende immaterielle opfindelser, og om montager og collager af skrift, lyd og billeder.

Da Himanens værk blev anmeldt i *Financial Times* fik den følgende ord med på vejen: ”A bold manifesto for a new theory of work in the digital age...A thoroughly spirited and commendable framework for human creativity.”

Selvom disse eksklusive bevægelser og denne uortodokse værdiskabelse ikke skal overvurderes i betydning, skal de heller ikke overses. Det kan ikke på forhånd afvises, at hackerne og kunstnerne kan bidrage til at højne samfundets læreprocesser i mødet med de virtuelle teknologier; men der findes også

Det forekommer mig at være ganske fornuftigt – som Deleuze gjorde det - med koldt vand i blodet og et varmt, indtrængende, sygdomsmærket blik at påpege, at kreativitet og idérigdom ikke forefindes som abstrakte størrelser. Hvis kreativiteten overhovedet er noget, er den i noget, materialebundet og engageret. Den er ikke ét identisk endsige et enhedsligt potentiale, der kan aktiveres på kommando, endsige gøres til en kommunikativ genstand eller en håndtérlig vare. I Deleuze & Guattari: *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia*, London 2002 (opr. fra 1980), p.329 beskrives den arkitektoniske kreativitet således som en konsolidering, der altid-allerede er i gang: ”Consolidation is not content to come after; it is creative. The fact is that the beginning always begins in-between, intermezzo.” Se også Malene Busk: ”Gilles Deleuze. Møder, vendinger og antændelser mellem arkitektur og filosofi” i Carsten Thau (red.): *Filosofi & Arkitektur i det 20.århundrede*, Kbh. s.226-227. Konsistens, konsolidering og kreativitet virker sammen, og de trickes ikke af en simpel og indre mental første-filosofisk generator. I *Forhandlinger 1972-1990*, Kbh. 2006 (Paris 1990), skriver Gilles Deleuze: ”Filosoffen er skaber, han er ikke én, der reflekterer” (s.148). For Deleuze gælder det om at være filosofisk kreativ midt i verdens vrimmel og ikke om at søge første-begyndelser, endsige om at opdyrke abstraktioner (se også s.147 og 150).

hengivne ”Capitalist Hackers”⁸⁷ og folk, der kun deltager på disse viltre scener for pengenes skyld.

Dagens digitale dissidenter gemmer ikke deres manuskripter i hule træer, som Vaclav Havel og folkene fra *Charta 77* gjorde det i sin tid, og hackerne ængstes ikke for det hemmelige politi. Til gengæld står de ikke direkte over for én éntydig totalitær fjende, og de har også meget svært ved at agere som noget så højstemt som nationens – eller for den sags skyld globens – eneste legitime samvittighed og kritiske historiske vidne *par excellence*. For datidens forfattere og intellektuelle var der meget på spil, for nutidens aktivister er der meget i spil.

§ 32. Socialanalytikkens anden blinde plet

At tænke subjektivitet som andet end selvdannelse og selvforhold.

Manfred Frank skrev engang en lille tynd Suhrkamp-bog med titlen *Die Unhintergebarkeit von Individu-alität*⁸⁸. Det er af afgørende eksistentiel vigtighed at holde sig for øje, at kampen om kreativitetens og innovationens former skærer lige ned igennem det egne liv. Der er ikke tale om et neutralt forskningsfelt, som vi i ophøjet og uengageret ro kan analysere som objektive kvækkende frøer i en sump eller som

⁸⁷ Himanen; op.cit, p.53. Himanen angiver sikkert ganske realistisk, uden det mindre snert af ubehag og ganske uden dikkedarer det pekuniært-emancipatoriske minimum således: ”...if one is the empowered capitalist, one can make one’s own life decisions”, p.54.

⁸⁸ Med den meget sigende undertitel *Reflexionen über Subjekt, Person und Individuum aus Anlaß ihrer ’postmodernen’ Totenerklärung*, Frankfurt am Main, 1986.

udeltagende, deltagerobservationsivrige, neutrale fluer på en væg. Vi sætter værdier, mens vi lever, og vi kastes ind i begivenheder, som vi ikke selv har intenderet endsige kan løsgøre os fra. Lige meget hvor heftigt postmodernismen, post-strukturalismen eller dekonstruktivismen har slået subjektet ihjel, vil 'uombaggåeligheden' alligevel vide at melde sig i og for enhver af os (moderne vidensarbejdere). Der er kun én mig, kun ét liv og én død....for mig. Den enkelte er altid i færd med at skabe og omskabe sit liv. Lige så rigtigt det er at sige: *No man is an island*, lige så lidt forkert er det at sige, at det enkelte menneske ikke søger at holde hus med sig selv.

Vi må tvinge os selv og hinanden til at spørge radikalt til værdien af værdierne kreativitet og innovation, ikke blot på den samfundsmæssige makro-akse, men også på det nære meso-sfæriske sociale niveau (på arbejdspladsen, på universitetet, i instituttet, i institutionen, i projektet, i den kollegiale, venskabelige, kulturelle og familiale samtale....) og uden at glemme eller fortrænge det individuelle mikro-sfæriske perspektiv. Inden for sidstnævnte ramme må det fremhæves, at der altid vil være en individuel brugsværdi af viden, og at viden aldrig afhændes lige så 'rent' som penge for et optaget lån eller betaling for en øl. Det må bemærkes, at det gamle ord afhændelse ("Enteignung" på tysk) måske burde have en moderne følgesvend; thi vidensøkonomien handler jo som oftest om avancerede og gedulgte former for permanent "afåndelse" ("Entgeistung" kunne være den tyske neologisme).

Hvis den videnspolitiske analytik og det samtidsdiagnostiske felt koagulerer og bliver en kende for hvidkitlet, lidenskabsløst og abstraktionslystent, forspildes chancerne for også at tale det

tænkende, handlende, følede og levende menneske frem i fokus. Det drejer sig bestemt stadigvæk om at undgå faldgruberne objektivisme (tenderende mod en neutralitetsdyrkende og selvforsikrende positivisme) og relativisme (tenderende mod en ren subjektivistisk og privat position)⁸⁹.

Digteren Søren Ulrik Thomsen skriver: ”Det er kun det middelmådige, der er lige godt hver gang’, som Per Højholt med vanlig slagfærdig præcision har formuleret et grundvilkår for skabelsen af kunst, nemlig at man ikke på forhånd kender resultatet.”⁹⁰ Det må ihukommes, at det ikke er ganske futilt at ville gøre sit skabende liv til noget, der ikke bliver for grimt endsige alt for forventeligt inden for sin endelige ramme. Det er ikke blot et kunstnerisk vilkår, men et anmassende og lokkende eksistensæstetisk anliggende for hin enkelte ufortrødne. Til det kræves der en sans for nysgerrighed, en decentreringskunst⁹¹ og en evne til at se bort fra det blot private og kortsigtet-strategiske.

⁸⁹ Jf. Richard J. Bernstein: *Beyond Objectivism and Relativism: Science, Hermeneutics, and Praxis*, Philadelphia 1983.

⁹⁰ I kroniken ”Til fortsat kunstnerisk virksomhed”, i *Politiken* 28.marts 2006.

⁹¹ Jf. mit interview med Thomas Ziehe i *Asterisk* nr.10/2003: ”Dannelse og refleksivitet”. Det er også optrykt i Thomas Ziehe: *Øer af intensitet i et hav af rutine. Nye tekster om ungdom, skole og kultur*, Kbh. 2004 (& 2005). Resten af denne § 32 genanvender ligesom § 30 stof fra SNL: ”Om respekten. Anmelderartikel om Lars-Henrik Schmidt: *Om respekten*, Kbh. 2005” i *Filosofi* nr.4/2005, s.15-16. For en udfoldelse af tankerne om ”det tredje steds magi”, se SNL: ”Uddannelsespolitikens to tunger – et essay” i *Dansk pædagogisk Tidsskrift* nr.3/2005 samt SNL: ”Mellem evalueringsfeber og faglighed” i Per Kjeldsen & Erik Schmidt (red.): *Terrængående visioner for folkeskolen*, Forlaget LM – Adapta Forlag 2006.

For en kritisk anmeldelse af én af Schmidts elever, der vedholdende forsøger at positivere selvdannelsens mulighed i teori og praksis (Lars Geer Hammershøjs: *Selvdannelse og socialitet. Forsøg på en socialanalytisk samtidssdiagnose* (Ph.d.-afhandling, DPU 2003), se SNL i tidsskriftet *Dansk Sociologi* nr.4/2004. Se evt. også Lars Geer Hammershøjs nyeste artikel

I *Om respekten* skriver Schmidt: "Vi forholder os ikke til den anden, men til den andens selvforhold" (s.137). For socialanalytikkens fader drejer det sig frem for alt om at komme til at stå i forhold til den andens selvforhold i det sociale træf på rette, men altid åbne og kontingente vis. Dét udgør nemlig det idé-historiske og socialanalytiske kardinalsted. Det undrer mig såre, at relationerne mellem forholds-du'et og forholdsjeg'et tænkes *før* verden som genstand (s.133). Det drejer sig tydeligvis primært om at træffe den anden (s.318) - men ikke - så at sige aldrig - om at stå i forhold til den andens eller ens eget forhold - eller begges ydmyge forhold - til sagen, til "die Sache" (dvs. til faglige og saglige spørgsmål, udspringende af relativitetsteorien, fotosyntesen, kosmologiernes historie, de uregelmæssige tyske verber, den sitrende glæde ved Per Højholts ord, differential-ligningerne, Versaillesfreden eller Descartes' tænkning). Respekten for sagen & faget synes således at blegne lidt.

Underspillet bliver dermed alt det, der sammen må studeres og udforskes, når der undervises og læres. På den måde risikerer Schmidt at komme til uforvarent at psyko- og mikrosociologisere det pædagogiske felt. Dragende og nødvendige spørgsmål om at udvise ydmyghed og respekt over for viden og tænkning fortøner sig, mens de duale socialanalytiske spil tager den gule førertrøje. Måske kunne differentieringer mellem fag, sag, viden, tænkning og begreb have bidraget til at sprænge den over-sociale, potenserende skævvridning af det pædagogiske felt. Der er for meget "nogen" og for lidt "noget" på spil - efter min smag.

desangående: "Det lille selvdannende menneske" i *Dansk pædagogisk Tidsskrift* nr.3/2006.

Det er fint, at Schmidt lægger vægt på evnen til decen-treringskunst og midtpunktsforskydning i dannelsens tjeneste; men det er overraskende, at han ikke ser nærmere på det, jeg vælger at kalde for *det tredje steds magi*. Det gælder jo ellers netop om at forsøge at vende den overophedede opmærksomhed mellem lærer og elev udad mod mødet og spillet med selve den kraft, der ligger i at lære at tænke og komme til at vide noget, der ikke kan opstå i overførselsdjævlekredsen mellem lærer og elev (studerende, kursist...kært forvoksede barn har mange navne).

På en måde er endnu flere gradbøjninger over den klaustrofobiske post-kierkegaardske tale om forhold-der-forholder-sig-til-sig-selv-forholdende-sig-til-forhold-der-forholder-sig-til.....& bla-bla-bla. og så videre i et langt refleksivt vanvids-spejlkabinet næsten ikke til at bære længere. Der er dømt kliché & manglende flyvehøjde. Ekkoekkoekkoekkoouooooooooooooooooo.

Selvforhold og selvdannelse indgår som vigtige elementer i subjektets udfoldelse; men de hverken kan eller skal erobre hele scenen. Der må også investeres i andre begreber.

En selvcentreret nedsmeltning truer. Går der for meget smagsscenesættelse og bindestregsselv i den, får tanken ånde-nød.

§ 33. Hinsides mentalisme og håbefuld inderlighed

Noget af det mest irriterende og filosofisk forfejlede ved samtiden's propaganda for makkerparret kreativitet og innovation er, at de tænkes som rene mobiliseringsfåhige, mentalistiske, essentialistiske, privative og voluntære størrelser. Så selvom det

individuelle menneskeliv altid må værdsættes som 'uombag-gæligt' og enestående, og det enkelte menneske altid er dømt til mening, lige meget hvor meget kaos, uorden og tvang, der end måtte florere, så bør begreberne kreativitet og innovation gen-socialiseres, hvis de overhovedet skal reddes i praksis subs.revitaliseres tænkningsmæssigt. Den amerikanske sociolog George Herbert Mead vendte sig allerede for over 70 år siden imod den psykologiserende humanpotentialisme, da han skrev: "Psykologien har været tilbøjelig til at beskæftige sig med selvet som et mere eller mindre isoleret og uafhængigt element: en slags enhed, der antoges at kunne eksistere i og ved sig selv"⁹². Det var Meads smittende kongstanke, at selvet konstitueres gennem den sociale proces, hvor man påvirker andre gennem social handling og derefter, aktiveret af sin egen stimulus, overtager den andens attitude og reagerer på denne med et gensvar⁹³.

Kreativitet og innovation kommer lige så lidt indefra som sprog og vilje. Livet er nemlig ikke et rent rationelt, suverænt 'bestyrligt' eller bevidst valgt fænomen. Kreativitet og innovation er processuelle toninger af det sociale samspil mellem mennesker, hvis de overhovedet "er" noget. Det filosofiske problem med den mistrøstige rækkevidde er, at vi med Nietzsches, Deleuzes og Vattimos ord, altid kommer til at

⁹² George Herbert Mead: *Sindet, selvet og samfundet – fra et socialbe-havioristisk standpunkt*, Kbh. 2005, s.192 (oversættelse fra amerikansk: *Mind, Self, and Society*, Chicago 1934).

⁹³ Mead, op.cit., s.198. Så forskellige tænkere som Luhmann, Habermas, Joas og Ziehe samt en mindre hær af sociologer, socialpsykologer og pædagogik-teoretikere har kigget dybt i den meadske honningkrukke.

transformere tilblivelse til væren, og i stedet for gøren⁹⁴ kun har øjne for gerningsmændene på løjpesporet. Den tyske pædagogik-professor og socialpsykolog Thomas Ziehe ville sikkert sige, at det kreative menneske tør at decentrere sig; det evner at midtpunktsforskyde sig selv, at indgå i relationelle spil uden én dominant strategisk-utilitær interesse. Det kan formå at fortabe sig i sagen uden angst og at suspendere den triste, dominante og perverse/perverterende ”noget-for-noget”-ideologi. Ole Fogh Kirkeby og Deleuze ville sikkert sige, at kreativitet ikke mindst er koblet til evnen til at lade sig gribe af begivenheden og dermed at gøre sig værdig til at møde den.

Udfordringen for en kritisk udforskning af begreberne kreativitet og innovation kunne være at hylde en programmatik opbygget af to korte advarsler og et forvokset ”og”: Tænk hverken økonomistisk-reduktivt eller mentalistisk-voluntært! Og glem aldrig, at der også altid er et element af personlig interesse, frivillig aktivitet og en tilbøjelighed til at blive pirret, draget og

⁹⁴ Der spilles her på allusioner til det tyske sprog: *Tun, Täter, Tat, Tatsache*. Og selvom den store ånd Goethe som bekendt i *Faust* skrev: ”...im Anfang war die Tat”, skulle han nok rettere have skrevet: ”Es gibt immer Tun ohne Anfang”. For oder til nødvendigheden af en begyndelsesløshedens filosofi, se SNL: ”Identitet som mellemværende”, i *Filosofi* nr.1/2002 & ”Ikke-transparente tanker. Otte refleksioner over Adornos aforisme ’Huller’”, i *Kritik* nr. 165/2003, samt Emil Angehrn: ”Die endlose Streit der Vernunft. Metaphysik im Spiegel ihrer Kritik”, i Uwe Justus Wenzel (Hrsg.): *Vom Ersten und Letzten. Positionen der Metaphysik in der Gegenwartsphilosophie*, Frankfurt am Main, 1998, spc. S. 61: ”Die Forderung neuerer Metaphysikkritik wäre, mit der Beginnlosigkeit zurechtzukommen, ohne Sehnsucht nach einem absoluten Anfang und ersten Grund.” Kupferberg opfordrer os til at tænke interaktionistisk snarere end deterministisk. Han fokuserer særligt på tre konstituerer for kreativitetsudfoldelse: den biografiske dimension, den institutionelle dimension og den geografiske dimension (op.cit., s.171).

vakt af både det kreative og det innovative. Fænomenernes ”indersider” er ikke *ignition sparks* – men heller ikke reducerbare til at være rene effekter af ”ydre” årsager.

I værket: *Creativity. Flow and the Psychology of Discovery and Invention* (New York 1996) præciserer Mihaly Csikszentmihalyi, at ”’creativity’ arises from the synergy of many sources and not just from the mind of the single person” (p.1). Kreativitet er en proces, igennem hvilken et symbolsk domæne i kulturen omformes (p.8). Kreativitet er ikke blot en mental aktivitet, der pludselig sker inde i hovederne på nogle særlige mennesker. Kreativitet opstår ”in the interaction between a person’s thought and a sociocultural context. It is a systemic rather than an individual phenomenon” (p.23). I en tid hvor varesidderne af viden individualiseres og den enkeltes potentialer opskrives i betydning, synes disse interaktionistiske og synergiprægede pointer at tale for nærmest døde øren. Dog finder de mæle hos den svenske professor i innovation og *entrepreneurship* Daniel Hjorth, der netop er tiltrådt som leder på Handelshøjskolen i Kbh.: ”Mit udgangspunkt er, at kreativitet ikke findes i mennesker men *mellem* mennesker.” Hjorth griber meget tidstypisk til at koble en praktisk forløsningsinteresse i kreativitet med et drys fransk filosofi.

Læg f.eks. mærke til, hvor fint inspirationen fra Deleuzes oprørske filosofi og kreativitetens indfangning og styring kan kobles i et tilsyneladende såre harmonisk krav om praktisk omsættelighed: ”Man kan sige, som Deleuze betoner, ’the world is creative’, så det er ikke det, der er problemet. Problemet er at indfange, styre og skabe retning til den kreativitet, som fødes bare ved at mennesker mødes og taler sammen. Pointen ved at

have en organisation er jo, at man ved at afgrænse de menneskelige aktiviteter kan sikre, at kreativiteten aktualiseres og omsættes til praksis” (Anje Schmidt & Eva Zeuthen Bentsen (interview med Daniel Hjorth): ”Mennesker mødes og kreativitet opstår”, i *Lpf-nyt om ledelse*, nr.2, sept. 2006, s.4-5).

Kunne Gilles D. begå selvmord to gange, ville han nok gøre det.

§ 34. Midt i kontrolsamfundets vilde leben

Maurizio Lazzarato går i rette med Karl Marx og skriver: ”By reversing the Marxian definition we could say that capitalism is not a mode of production, but production of modes. Capitalism is a mannerism. In societies of control, the alternatives that are open are even more radical and dramatic than those afforded by disciplinary societies” (op. cit. i § 16, p. 202). Således skulle kapitalismen ikke længere være en produktionsmåde, men snarere en manieret produktion af måder at være og at leve på. Nelson Goodman talte engang om ”possible worlds semantics”⁹⁵. Kapitalens penetration af mulige måder at leve, producere og forbruge på afkaster fortløbende en masse mulige verdener, der næsten når at forandre sig, før de kan nå at tage form⁹⁶, endsiges før de kan nå at blive begrebet af en nok så effen analytisk sprogfilosof. Intet efterlades urørt. Det er således

⁹⁵ *Ways of Worldmaking*, Indianapolis 1978.

⁹⁶ Hans-Jørgen Schanz’ oxymoron for det modernes dynamiske selvforståelse er svær at glemme: ”...forankring i permanent forandring”, citeret fra *Forandring og balance*, Århus 1990, s.126. Der er heller ingen tvivl om, at ordet ”modes” i citatet både handler om måder og moder (forstået som skiftende, udskiftelige og efemere stilarter). Instabiliteten er et vilkår, selvom kapitalen som sådan aldrig, absolut ikke, er til debat.

næppe tilfældigt, at vor tid har en hang til at beskrive sig selv ved hjælp af konstruktivistiske og perspektivistiske termer⁹⁷.

På trods af Lazzaratos noget overmodige afvisning af Marx' greb om stoffet, fremhæver han alligevel kapitalakkumulationers udbredelsesområder, som ville han skrive videre på salig Marx' fremsynede visioner om *the civilizing influence of capital*: "We are, in other words, faced with a form of capitalist accumulation that is no longer only based on the exploitation of labour in the industrial sense, but also that of knowledge, life, health, leisure, cultures etc." (op. cit., p. 205).

Konsulteres Karl Marx selv, præciserer han visionært og markant i *Grundrisse*, at menneskets fulde udvikling af alle sine skabende anlæg (af den humane kreativitet) som et mål i sig selv er et immanent og potentielt tilstedeværende træk i den dynamiske kapitalisme, og at rigdommen er andet og mere end op-hobning af værdi i den borgerlige økonomis form: "Men, hvad er rigdommen, når den bornerte, borgerlige form afstregjes, faktisk andet end den i det universelle bytte frembragte universalitet af behovene, individernes evner, nydelser, produktivkræfter etc.? Den fulde udvikling af det menneskelige herredømme over naturkræfterne, såvel i den såkaldte natur som i menneskets egen natur? Den absolutte udarbejdelse af dets skabende anlæg, uden anden forudsætning end den forudgående historiske udvikling, der gør denne udviklings totalitet (d.v.s. [totaliteten] af udviklingen af alle menneskelige kræfter som sådanne, ikke målt ved en *forudgiven* målestok) til et mål i sig selv? Hvor det ikke reproducerer sig i en bestemthed, men

⁹⁷ SNL: "Konstruktivisme", i Cort Ross Dinesen (m.fl., red.): *Hydra II*, Kunstakademiets Arkitektskole, 2005

producerer sin totalitet? Ikke søger at forblive et eller andet, der er blevet til, men er i tilblivelsens absolutte bevægelse?” (*Grundrids*, Århus 1975, s.362 (S.387-388 i den tyske udgave fra Berlin, 1953)).

Den kognitive kapitalisme dyrker ikke blot tilblivelsens absolutte bevægelse, og den elsker langt fra alle begivenheder. Den har nemlig meget andet at gøre end at bidrage til at civilisere og frisætte menneskeheden. Den kognitive kapitalisme drejer umærkeligt på samfundets hjul; den entrer de kommunikative trafikker og ændrer radikalt på alt fra systemernes udvekslinger til vore selvforståelser; den skævvrider kødet og siver ind i alt fra kontoret til fantasien og sproget.

§ 35. Indvendinger banker på

Jeg har dristet mig til at hævde, at det ser ud som om, det er økonomien, der indtil videre er bestemmende i sidste instans for samfundets udvikling. Et ganske andet greb om sagerne byder sig til, hvis man suspenderer denne tankegang til fordel for en satsning på teorien om den gensidige og uafgørlige interpenetration mellem eksempelvis økonomisering og humanisering, mellem økonomi og politik, mellem økonomi og viden og mellem økonomi og pædagogik⁹⁸. Snarere end en over-under-

⁹⁸ Jens Erik Kristensen: ”Den urene økonomiske fornuft” i Carsten Fenger-Grøn & Jens Erik Kristensen (red.): *Kritik af den økonomiske fornuft*, Kbh. 2001, s.225f og s.231f. På side 238-239 hælder Kristensen mest til uafgørlighedsopfattelsen: ”Tesen er (...), at når viden bliver den vigtigste ressource eller ’kapitalform’, da bliver en organisations ’mentale formåen’ i form af fortløbende videns- og kompetenceudvikling gennem læring den vigtigste proces, der sikrer dens overlevelse i en foranderlig verden. I kraft af dette krav om ’læring for overlevelse’ må der blive tale om en art *total-pædagogisering* af en virksomheds organisatoriske og økonomiske liv – og i

ordning kan det hævdes, at der med fordel tænkes i overlegninger, den gensidige omgang med fixe idéer og i etableringen af uskelnelighedszoner.

Det er evident, at medarbejderne pædagogiseres i arbejdslivet, at økonomien lever af viden og at pædagogikken er udset til at skulle spille en markant rolle i nationens forsøg på at blive konkurrencedygtig i den såkaldte globalisering. Endvidere er det både tydeligt og tankevækkende, at det politiske system aflaster sig selv⁹⁹, når det forsøger at gøre videnspolitik til et spørgsmål om evidens og politik til et spørgsmål om simple prioriteringer. Således vil en interpenetrationsteoretiker hævde, at det er notorisk vanvid at hævde, at det moderne samfund skulle være styret af økonomien, og/eller at det skulle bestå af en række funktionelt uddifferentierede, kodeadlydende subsystemer (jf. N. Luhmann). Snarere vil interpenetrationen bestå i, at subsystemerne afdifferentieres og glider ind i og ud over hinanden - og at det i øvrigt langt fra er sikkert, at vi overhovedet længere véd,

kraft heraf om en dyb interpenetrering af lærings-pædagogik og økonomiske imperativer, der suppleres af en tendentiell *terapeutisering af personalepolitikken*." På side 245 slår han dog utvetydigt fast, at den økonomiske fornuft stadig spiller "første violin" i samtiden, der præges af en "praktisk totalisering af økonomiske tænke- og handlingsformer...". Det gør han også i en rasende kritik af regeringens forskningspolitik, der er styret af den "økonomiske managementideologi" (Jens Erik Kristensen: "Den frie forskning ligger for døden", i *Information*, d.23.8.2006). Se også Richard Münch for en kritik af – hvad han opfatter som – Niklas Luhmanns forkerte forestilling om den skarpt analytisk adskilte differentiering af subsystemerne økonomi, ret, politik, økologi m.v. i artiklen "Autopoiesis pr. definition" i tidsskriftet *Grus* nr. 66/2002.

⁹⁹ I mange af undertitlerne på Marx' skrifter indgik som bekendt ordene "...kritik af den politiske økonomi". I dag burde vi velsagtens garnere vore publikationer med ordene: "Til en kritik af den økonomistiske x", hvor x efter

endsige har en anelse om, hvad det vil sige at tale om økonomi og økonomisering.

I hovedværket *Die Struktur der Moderne* (Frankfurt am Main, 1984) skriver den tyske sociolog Richard Münch, at den moderne kapitalisme er utænkkelig uden en rationel statslig økonomisk politik, og at de forskellige økonomiske og ikke økonomiske systemer virker sammen via en gensidig interpenetration (S.15). Fortættet skriver Münch: "Die Entwicklung der modernen Wirtschaft ist ohne die Wirkung außerökonomischer Faktoren nicht zu erfassen, und dies auch nicht nur im Sinne einer rein funktionalen Beziehung dieser Faktoren zur ökonomischen Entwicklung, sondern im Sinne einer Interpenetration der ökonomischen und außerökonomischen Eigensetzlichkeiten, durch welche auch die moderne Wirtschaft eine Eigenart besitzt, die nicht in rein ökonomischen Gesetzmäßigkeiten zum Ausdruck kommt" (S.591-592). Ifølge forfatteren styrker de overlappende handlingssystemer hinanden. I det flerdimensionale ordenssystem virker det bestemt ikke, som om Münch agerer som en kritisk teoretiker, der ønsker at fokusere på ubalancer og skævvridninger – endsige at bekrige en muligvis illegitim, subsystemisk dominans. Bogen vrimler med interpenetrationsscenarier, hvor social-kulturelle, retlige, politisk-bureaukratiske og økonomiske subsystemer interagerer uafgørligt (se f.eks. S.613). Münch skriver ikke på ubehagets benzin. For ham er det moderne samfund uhyre stabilt, netop fordi de forskellige interpenetrationstyper og forskellige subsystemer holder hinanden i skak.

behag og behov kunne udskiftes med: pædagogik, videnskabspolitik, uddannelsespolitik, kulturpolitik, socialpolitik, ulandsbistand etc.

I *Dialektik der Kommunikationsgesellschaft* (Frankfurt am Main 1991) præsenterer Münch en række skarpt optrukne hypoteser for de sociale systemer. Om ”Interpenetration” hedder det således: ”2.2. Je Mehr Reputation den kulturellen Diskurs, das politische und das ökonomische Handeln durchdringt, um so mehr werden Ideen und Wissen, die Ausübung von Herrschaft und das Marktverhalten definitiven Normen entsprechen” (S.356; se også Søren Christensens analyse af den danske kulturs betydning for den økonomiske konkurrenceevne i § 25 oven for). I tre andre analoge hypoteser fokuseres der på hhv. sprog, politisk magt og penge. Eksempelvis kan det nævnes, at når penge gennemtrænger den kulturelle diskurs, så vil ideer, viden og normer blive tilpasset de produktive ydelser.

Interpenetrationsteoretikeren synes at kunne finde empiriske belæg for sine påstande ved blot i få minutter at kigge ud over det det kunstneriske og kulturelle landskab. Bevæbnet med to teser af egen avl kunne det eksempelvis hævdes:

- at der med de omfattende forventninger og krav til lederen som autonom *auteur* geninvesteres betydning i den klassiske geniæstetik, samtidig med at kunstens aktuelle praksis afsøges for potentiel inspiration og afsmitningseffekt (skabende kunstnere og andre 'enere' coacher ledere fra såvel den private som den offentlige sfære udi kreativitet; dirigenter og håndboldtrænere belærer universitetsrektorer om *team-spirit*)
- at både det subkulturelle vækstlag og ganske almindelige mennesker støvsuges for gode ideer, der kan omsættes i

brands, events og nye produkter (graffittimalere reklamerer for VW og dekorerer værelser på Hotel Fox i storbyens favn; små piger giver deres kreative bud på den kommende Barbie-dukke; der tales floromvundet om brugerdreven innovation i arkitekt- og designkredse; flippede skatere formgiver og *promoter* det næste luksus-legetøj etc.)

Disse og andre lignende teser og iagttagelser fra samtiden hjælper med til at demonstrere, at den tænkende og søgende indenfor interpenetrationsparadigmet kan føle sig berettiget til at hævde, at det ikke længere med sikkerhed kan siges, om det er kunsten og kulturen, der 'tager' (trænger ind i, 'råboller', fodrer) økonomien med storm, eller om det omvendt er kunsten og kulturen, der som autonome *grand scale* aktører penetrerer det hengivne og pænt afventende penge- og varedomæne. Lader man fantasien blive lidt vidtløftig, kan man derfor forestille sig, at det danske sprog snart vil komme til at få udvidet sit vokabularium og bivåne fødslen af en nødvendig række af nye sammensatte ord, såsom "pædagomi" og "økogogik" (økonomi + pædagogik) og "kulturønomi" og "økulturonomi" (økonomi + kultur).

"Zeit: Die Franzosen sprechen bisweilen vom 'Terror der Ökonomie'.

Touraine: In der Tat hat sich die heutige Ökonomie von der Gesellschaft gelöst."

Michael Mönninger: "Explosion möglich", interview med Den franske sociolog Alain Touraine i *Die Zeit*, d.23.3.2006, S.52

Modtrækket til denne teori om interpenetration vil være at hævde, at der stadigvæk pågår en ulige kamp mellem de forskellige systemiske del-logikker, og at det er meget farligt for samfundets sammenhængskraft, når økonomien på én og samme tid selvstændiggør sig, og når den samtidig som mester-diskurs tiltager sig al for megen magt og autoritet til at sætte dagsordenerne for de sociale spil.

Hvis ikke pædagogikken 'leverer varen', som det hedder – så skiftes den ud (den samme benhårde og umisforståelige logik gælder også for de bruger-, kunstner, skater- og ungpigeidéer, der ikke kan tjenes penge på). Hvis økonomiseringsparadigmet derimod ikke virker befordrende for livskvaliteten, forskningskvaliteten eller kunst- og kulturlivet, så fører det ikke til, at kapitalismens økonomiseringsspil bliver afviklet, endsige betvivlet ret meget. Som altid 'formår' strukturelle og abstrakte processer - for slet ikke at tale om markedslogiske konstituenten – at holde sig komplet ansvarsfrie, selv om deres 'sideeffekter' kan være udbredt stress¹⁰⁰, erosion af (job)sikkerhed, et kolossalt

¹⁰⁰ Se også Stefan Hermann & Jens Erik Kristensens behandling af det spændingsfyldte forhold mellem humanisme og økonomi i "Stress er også et systemisk problem" i *Ledelse i dag* nr.63, nov. 2005 s.18f. Hjerneforskeren Thomas Raub beretter i et interview med Lisbeth Ammitzbøll: "Afbrydelser dræber din kreativitet", i *Magisterbladet* nr.17, 3.nov. 2006: "Kreativitet er afhængig af ubevidste processer. Vi ved fortsat ikke, hvordan det nøjagtigt foregår, når hjernen kombinerer viden til nye idéer, men vi ved, hvilke vilkår, der fremmer eller hæmmer processen. Og selv forstyrrelser, der kun er potentielle, altså at mobiltelefonen er åben, får hjernen til at holde sig parat til

ubehag, intensiveret strategisk po(ten)seringstvang og et større læs forløjet konfliktuelkommenhed.

En anden *spielverderberisch* måde at afvikle dette papirs substans på vil være at sige, at al den nye erhvervsøkonomiske og humanpsykologiske retorik, der strømmer fra virksomhedslederne, politikerne, HRM-agenterne, Handelshøjskolerne, kursusarrangørerne, medierne og de store strategisk-konstruerede råd (Innovationsrådet, Globaliseringsrådet) er tomme *buzzwords* og *empty signifiers*, og intet andet. Hér vil påstanden være, at den overordnede lov bagved og dagen efter de store retoriske skåltaler og evindelige falbelader er det samme som altid, nemlig *business as usual*. Imod denne påstand kan anføres, at når mange toneangivende politiske og erhvervsøkonomiske kræfter i samfundet taler på stort set samme måde om begreberne kreativitet og innovation, så får det effekter på og i den såkaldte virkelighed. Sproget skaber som bekendt ofte det, det benævner. Fra Ludwig Wittgensteins senværker *Philosophische Untersuchungen* og *Über Gewißheit* véd vi, at ordenes betydning er deres brug i sproget. Der kan tales om betydningsgivende gentagelser, der danner et magtfuldt diskursivt regime og en selvnaturaliserende forståelsesmatrice. Når næsten alle taler på næsten samme måde om kreativitet og innovation, så bliver denne tale til magtfuld virkelighed, ligegyldigt hvor ugyldigt og luftigt, der så end tales.

afbrydelser og gør den mindre tryk og dermed mindre kreativ.” Raubs pointe er, at industrikulturens krav om 8 timers pæn præsens på stolen i et storrum tilsat evindelige afbrydelser gør os mindre kreative og mere stressede. Klædeligt beskeden pointerer han: ”Kreativitet kan stadig ikke bestilles, selv om hjerneforskningen stormer frem i disse år.”

You'd better watch out. En socialanalytisk samtidsdiagnostik er en til tænderne bevæbnet kritisk denaturaliseringspraksis.

§ 36. Den kognitive kapitalisme som krisetegn.

Står vi ved tærsklen til videnskommunismen?

Ifølge André Gorz' *Wissen, Wert und Kapital. Zur Kritik der Wissensökonomie* (Zürich 2004) kan viden fundamentalt set slet ikke reduceres til et kvantum abstrakt arbejde udfoldet og afhændet i tid. Viden, der er videnssamfundets vigtigste produktivkraft og sub-stans kan faktisk principielt ikke ækvivaleres (måles) med eller byttes med noget andet. Gorz ønsker at frakoble værdi-begrebet fra bytteværdi og købekraft. Han ser den levende viden som en del af den kulturelle arv, der slet ikke egner sig til at blive behandlet som privat ejendom eller som vare. Den moderne kapital lever af at gøre viden til noget usanseligt, mens den frakobler den fra de levendes erfaringshorisont.

Gorz præciserer, at hvis der er knaphed på viden, så er der tale om en kunstig situation, der er skabt af illegitim magt – evt. et monopol – der tilraner sig magt over samfundets erkendelse og evne til tænkning. På den måde er begrebet ”kognitiv kapitalisme” langt snarere et embleme for den kapitalistiske økonomis dybe krise end en neutral epokalitetsbetegnelse. Faktisk er den ”kognitive kapitalisme” en kapitalisme, der overlever på trods af, at dens faldefærdige og uholdbare grundkategorier arbejde, værdi og kapital ikke længere betyder det, de engang gjorde.

For faktisk burde viden udbredes til alle og enhver uden for produktions- og markedssfæren. Menneskets kreativitet vil udfolde sig fuldt ud, når den befries fra værdiøgningstvungen og konkurrencekampen, hævder Gorz. Viden lader sig ikke bringe på samme målestok, for den er ingen ordinær vare. Dens værdi er fundamentalt set ubestemmelig, og den burde være gratis. Det er imod dens natur at gøre den privat. Det er et paradoks, at viden bindes til personer, og at den sættes til at cirkulere og fungere som ”en personliggjort samfundsmæssig kapital”. Kapitalister skamrider og udnytter ’eksternaliteter’ som menneskets krop, dets evne til tænkning, kreativitet og innovation. Gorz påpeger, at det er et aktuelt og vægtigt paradoks, at kapitalen faktisk kun kan fungere, så længe der findes aktivitetsfelter, hvor mennesket kan udfolde sig befriet fra den selv samme kapitalistiske logik.

Gorz anfører et ikke-offentliggjort citat af Norbert Bense, der er personalechef for bilkoncernen Daimler-Chrysler (på S.17): ”Die Mitarbeiter gehören zum Kapital des Unternehmens [...]. Ihre Motivation und ihr Know how, ihre Flexibilität, Innovationsfähigkeit und ihre Kundenorientierung bilden den Rohstoff für innovative Dienstleistungsprodukte. [...] Die Leistung der Einzelnen wird zunehmend nicht mehr an der Anwesenheit im Unternehmen, sondern an den erreichten Zielen und Qualität der Ergebnisse gemessen. [...] Da auch die Verhaltenskomponente bei der Erbringung von Dienstleistungen eine wichtige Rolle spielt, wird zunehmend auch die soziale und emotionale Kompetenz des Mitarbeiters bei entsprechenden Bewertungen berücksichtigt.” (Norbert Bense: ”Arbeitszeit, Weiterbildung Lebenszeit. Neue Konzepte”, Beitrag zum Inter-

nationalen Kongress *Gut zu Wissen. Links zur Wissensgesellschaft*, Berlin 4.-6.maj 2001).

For Gorz tilkendegiver dette skånselsløst ærlige syn på medarbejderne to ting. For det første, at de tvinges til at se på sig selv og hele deres liv som en humankapital, der skal holdes ved lige via kurser og formå at tilvejebringe den daglige tilpasningsduelige indlevelse. For det andet at alle disse personlige og immaterielle tjenesteydelser slet ikke lader sig kvantificere, oplagre, formalisere endsige objektivere – hvorfor den kapitalistiske udbytning efterhånden og ikke-intentionalt er – eller burde være – ved at overflødiggøre sig selv. Post-Fordismen skænker viden en egenverdi, der ikke lader sig reducere til markedets pengeverdi. De vitale, sociale, æstetiske, etiske og kognitive aspekter af viden grundlægger en 'anden økonomi' hinsides den traditionelle og éndimensionale økonomi, der til stadighed prøver at gøre de menneskelige relationer til genstand for vare-, bytte og værdiforøgelseslogikker. Gorz ser med milde og håbefulde øjne på tidens "protokommunistiske digitale dissidenter" fra de frihedspromoverende software-bevægelser.

Den ressource-jagende kapitalisme kalder sig florumvundent og tilstræbt neutralt for en vidensøkonomi, mens den faktisk stjæler viden fra folket og gør den til et kostbart varesortiment. Gorz' modtræk hedder fællesskab, virkeliggjort vidensrigdom for alle og videnskommunisme: "Eine authentische Wissensökonomie wäre eine Gemeinwesenökonomie, in der die Grundkategorien der politischen Ökonomie ihre Geltung verlieren und in der die wichtigste produktivkraft zum Nulltarif verfügbar wäre" (op.cit., S.65; se også Gorz' note 24).

Det er næsten for smukt til at være sandt.

”Wenn Produktions- und Distributionskosten aufgrund der zunehmenden Immaterialität des Produkt gen nul gehen...”, så kan selv små udbydere og uprofessionelle erobre sig plads på nettet med deres nicheprodukter, skriver Thomas Gross i den informative *Feuilleton*-artikel ”Per Anhalter durchs Pluriversum” (i *Die Zeit* Nr.38, 14.sept. 2006, S.50). Rasmussen og Møller var i § 1 inde på den samme usædvanlige tendens, der må få videnspolitiske interessenter til at spidse øren: at immaterialiteternes tilgængelighed og cirkulation synes at bryde med traditionel økonomisk teori.

Men Gross hælder modsat Gorz koldt vand i blodet og siger, at internetmediet er en udvidelse af den menneskelige krop og ikke ”gut oder schlecht” (S.49) i sig selv. Netværks-økonomien og de mange ikke-økonomiske net-transaktioner vil hverken komme til at afskaffe kapitalismen eller lade den forblive uforandret. Udvekslingerne på nettet styres ikke af et overordnet subjekt eller af en éntydig fornuft. Der er tale om digital spredning (*dissémination* som Derrida og Deleuze talte om i 1970’erne og ’80’erne) og strømme af koblingsduelige informationer i plurale netværk. Den gamle offentlighed skifter form, og mens lægmændene af begge køn kobler sig til hinanden hinsides markedets og pengenes sprog, prøver de store net-interessenter alligevel ”die Wertschöpfung auf sie dauer stabil halten” (S.50). Med Gorz i baghovedet henleder Gross læserens opmærksomhed på mindst to forhold. For det første cirkulerer der meget andet end viden på nettet, f.eks. Blogs, dagbøger, private video-clips, musik, porno i læssevis og mere eller mindre skjulte reklamer. Således må der skelnes mellem viden, infor-

mation og tegnansamlinger. Gorz synes alene at have vidensbrillerne på, hvorfor han kommer til at se en fortegnat verden. For det andet har store kapitalinteresser held til at sætte sig på centrale steder i ”værdifødekæden”, selvom tegnomkostningerne går imod nul og den frie tilgængelighed af stadig flere tegnformationer stiger eksponentielt.

I et *Dossier* om den næsten fem år gamle og meget populære Online-encyklopædi *Wikipedia* (ligeledes i *Die Zeit* Nr.37, 7.sept. 2006, S.17-19) med overskriften ”Die anarchistische Wiki-Welt” beretter Kerstin Kohlenberg indgående om fænomenet, der findes på 230 sprog. Den engelske udgave af Wikipedia indeholder mere end 1.35 millioner artikler. Markant proklameres det: ”Wikipedia regiert die Welt des Wissens” (S.17); men søger man viden om eksempelvis Amerikas første præsident George Washington, opdukker der på et splitsekund 14 artikler, der på en lang række punkter indeholder modsigende udsagn (havde han slaver, ejede han piratskibe, havde han dårlige tænder, kan hans verdensbillede beskrives?...etc.). Det er svært at vide hvad og hvem, man skal tro på. Opslagene er anonyme, kriterierne for sandhed og vederhæftighed flagrende og multiple. Ofte er det således svært at fæstne lid til kvaliteten af det videnskabelige indhold af det brugerskrevne, brugerredigerede og eksponentialt voksende internetleksikon. I det filter- og ekspertløse Wikipedia boltrer videnskabsfolk, amatører, politiske excentrikere og, en voksende hær af PR- og handelsfolk med mere eller mindre skjulte budskaber (for varer og *brands*) i ærmerne.

Det forekommer på denne brogede baggrund naivt at ville slutte, at Wikipedias udbredelse skulle kunne bringe os nærmere

en egentlig form for videnskommunisme, eller at vi skulle være i stand til at kunne ane en menneskehedsfrisættende tændgnist midt inde i dette meget frekventerede netmediums ”sjæl”. Som Gross skriver: ”Die Art und Weise, wie Internet-Inhalte sich verbreiten, folgt keinen steuernden Subjekt. Der Prozess ist reine Dynamik, er kreist um eine leere Mitte” (op. cit., S.50).

Hvor Gorz synes at se en immanent-civiliserende, bag-om-ryggen-virkende og system-sprængende logik i denne dynamiske, grænseløse og subjekt-transcenderende proces, der udspiller sig i et virtuelt medium med store real(politisk)e konsekvenser, ser Gross, Kohlenberg og jeg fremtiden langt mindre klar og éntydig – endsige alment og snarligt forløsende – i vore krystal-kugler. Gorz øjner ægthedens og autenticitetens mulighed hinsides kapitalismen¹⁰¹. Langt mindre visionært, men måske noget mere realistisk, er det desværre nok at ihukomme, at kapitalismen ligesom katten synes at have mindst ni liv at gøre godt med; thi den har tidligere klaret sig fri af en lang række både logiske, politiske og emotionelle varsler om dens snarlige død. Det var ulige meget nemmere for salig Marx i *Das Kapital* at

¹⁰¹ I tidsskriftet *Social Kritik* nr.107, dec. 2006, interviewer Niels Fastrup André Gorz om dennes syn på viden og kognitiv kapitalisme; desuden giver han en introduktion til den ’ældre’ Gorz’ (f.1924 i Wien og siden 1949 bosat i Frankrig) filosofiske og politiske univers. Den tyske ”Kommunikationswissenschaftler”, publicist og politiker Peter Glotz skriver om Gorz’ projekt i *Die beschleunigte Gesellschaft. Kulturkämpfe im digitalen Kapitalismus*, Hamburg 2001 (1999), S.148: ”Die Menschen müssten lernen, den Sinn ihres Lebens nicht mehr in Lohnarbeit zu sehen.” Glotz fremhæver, at Gorz’ egensindige version af et ”Wissensgesellschaft” kobler en radikal arbejdstidsnedsættelse til udviklingen af nye kooperationsformer og ”langen intervallen vom Bildungsurlaub” (do). Viden frakobles vare- og pengeformens spændetrøjer og kommer til at cirkulere på andre måder.

skrive så malende om, at med vulgærøkonomernes massive indmarch på scenen ringede dødsklodderne for det politiske økonomi, end det er for os at prognosticere, at den kognitive kapitalismes komme vil få dødsklodderne til at kime for kapitalismen.

§ 37. Hovsa: Hvad er viden?

Hele dette papir har som bekendt kredset om viden. Derfor må det være passende at belyse, hvordan viden kan opfattes og defineres. I filosofiens regi er en klassisk deling blevet gjort gældende i årtusinder: Den teoretiske filosofi omhandler viden og erkendelse, d.v.s. det, der ikke kan være anderledes – den praktisk filosofi omhandler etik, politik og sociale bånd m.v., d.v.s. alt det, der kan være anderledes.

Men helt så enkelt ser det ikke ud, hvis fire ganske forskellige syn på viden trækkes frem i lyset og sammenlignes.

* Idéhistorikeren Jens Erik Kristensen pointerer: ”...man kan i en ny bog om ledelse se viden defineret som ’et sammensurium af informationer, fortolkninger og forestillinger om verden.’” (citeret fra interview med Kristensen i ”At studere kræver hengivelse”, i Århus Universitets ”Information & debat”, d.1.9. 2003).

* I Undervisningsministeriets debatoplæg til Sorømødet i 2003 hed det: ”Uddannelsernes anvendelsesorientering betyder, at videnopsamling – og bearbejdning ved institutionerne er orienteret mod at udvikle og producere løsninger på praktiske problemer.” (s.24)

* Filosoffen Hans Siggaard Jensen skriver: "Forholdet mellem læring og viden er vigtigt. For de (...) ikke-læringsorienterede videnopfattelser er der et afgørende skel imellem at skabe viden og tilegne sig viden. Det er helt forskellige processer. At skabe en videnskabelig teori og "lægge den op" i den tredje verden er forskning. At tilegne sig den ved at lære at forstå og bruge den er noget helt andet." (i "Videnbegrebet" i Bukh m.fl. (red.): *Videnledelse*, Kbh. 2003, s.40).

* Filosoffen Carl Henning Koch bringer den klassiske filosofiske og leksikalske definition til torvs: "Viden, i græsk filosofi sand videnskabelig erkendelse, episteme i modsætning til blotte meninger. I moderne filosofi opfattes forskelligheden mellem at vide og at mene/tro således, at sandhedsværdien af påstande om viden afhænger af, om det faktisk forholder sig som hævdet, hvorimod udsagn om, hvad man mener er sandt eller falsk." (i *Den store Danske Encyklopædi*, København 2001, s.139).

Undervisningsministeriet kræver og synes kun at anerkende anvendelsesorienteret, hvorfor praksisforhoppetheden ganske overskygger grundforskningen og jagten på teoretiske nybrud. Kristensen fremviser samtidsdiagnostisk og syrligt, at vidensbegrebet er blevet en ren rodebutik. Siggaard Jensen kobler videns- og læringsbegreberne tæt til hinanden; thi for lederen af *Learning Lab Denmark* er brug og forståelse komplementære størrelser. Koch fastholder *against all odds* traditionens klokkeklare tale. Viden handler om sandhedsværdien af påstande, der

må efterprøves kritisk. Der er i hans perspektiv ingen grund til at vige en tøddel; ingen tvingende grunde til at indtænke socialkonstruktivistiske pointer¹⁰² endsige til at åbne døren på klem for praksislystne og/eller pekuniært-strategiske forjættelser.

Dermed er det næppe for meget sagt, at de(t) sidste ord ikke er sagt i den sag. De hér skitserede uenigheder viser også, at råderummet for at subjektivere og iscenesætte viden er kolossalt. Den klassisk-habermasianske og -popperske forestilling om, at det videnskabelige selskab i fuld offentlighed og med den klare fælles rationalitet for øje afgør, hvad der må gælde for at være viden, og hvad der ikke du'r synes udfordret subs. næsten fortrængt. Situationen kan sagtens være, at den fallible viden sælger bedre end den sikre viden, der ikke viser sig at være *markedsfähig*. Der hersker end ikke konsensus på det professorale niveau om, hvordan videnstvister kan afgøres forpligtende og bindende. Tankevækkende i en tid, der angler efter så omtvistede, flertydige og belastede ord som evidens og dokumentation.

§ 38. Kapitalbrølere

Der stilles ofte triste revolverpolitiklignende krav om 'at have' et menneskesyn og ikke mindst om at være i stand til at kunne demonstrere det beredvilligt og på kommando. Vittige og onde – eller måske bare ærlige – tunger siger, at et menneske er en

¹⁰² For en række kritiske filosofiske spørgsmål og markeringer i forhold til socialkonstruktivismen, se SNL: "Ingen let genvej" (en anmeldelse af Finn Collin: *Konstruktivisme*, Frederiksberg/Roskilde 2003) i tidsskriftet *Social Kritik* nr.98/2005, s.64-68 og en anmeldelse af Peter Widell (red.): *Socialkonstruktivismen under debat*, Århus 2004 i tidsskriftet *Filosofi* nr.2/2005, s.50-54.

omkostning på to ben (en rå og gammeldags form for HRM). Vidtløftige stemmer siger ganske modsat, at mennesket er et endnu-ikke realiseret potentiale, en slumrende innovationskraft og et righoldigt kompetencekatalog (en moderne form for humanpotentialistisk HRM, som denne f.eks. kommer til udtryk i Innovationsrådet og igennem Mikael R. Lindholms mund & pen).

Samtiden er rig på perversioner og kapitalbrølere. For fundamentalt set kan hverken mennesket, sproget, tænkning, viden, idéer eller uddannelser reduceres til varer med pris på – og vi er heller ikke omvandrende endnu-ikke forløste medier for kommende indtjeningsmuligheder. Kapitalen og konkurrencestaten prøver til stadighed at vareliggøre og effektivisere de sociale relationer og menneskelige praksisformer. Vigtige former for menneskelig viden vareliggøres, og det sker ganske ofte, at den trækkes bort fra den offentligt tilgængelige, gratis ”fælle”. Der investeres i den intellektuelle tanke- og arbejdskraft. Den bliver både købt og solgt, skattet og fortæret.

Tænke sig hvor lækkert det ville være at kunne tage patent på dansk grammatik, anemonen, tyngdekraften, tungekysset, solen, volleyball-smashet, den store tabel, menneskehuden, morgenrøden og lykkelige, uventede begivenheder. Det ville der være rigtig mange penge i. Men der er meget i livet, der ikke er eller bør være til rådighed (for os eller andre) som fænomener, der kan vareliggøres.

I Rune Lykkebergs interview med lektor i statskundskab ved Aarhus Universitet Jørn Loftager (i *Information*, d.2.juni 2006), anføres den norsk-amerikanske sociolog Jørn Elsters begreb om ”essentielle biprodukter”, der kan eksemplificeres på følgende

vis: Man bliver ikke lykkelig, fordi man beslutter sig for det. Lykken kan derimod blive et biprodukt ved andre ting, man har gang i. Med Loftagers ord: ”Man lærer ikke at lære, hvis det er det, man direkte går efter. Man lærer derimod at lære, når man forsøger at lære noget bestemt. Noget tilsvarende gælder sandsynligvis også konkurrenceevnen. Selv om uddannelsessystemet ikke har været konstrueret med sigte alene på økonomisk effektivitet, har det jo i praksis vist sig at bidrage til en vel-fungerende økonomi. Og det er på ingen måde sikkert, at disse års reformer vil resultere i et lige så velfungerende system.” Det ulækre ved et forhåndenværende politiske magtregime er ikke bare, at det søger at vareliggøre og instrumentalisere mange dyrebare antropologiske og sociale ”eksternaliteter”; men at det også ser ud til at ødelægge muligheden for, at de ”essentielle biprodukter” kan få ro og rum til at dannes.

Der er meget, der må stritte imod og brøle ”nej!”, når tidens *buzzwords* og tynde kategorier instrumentaliserer vor væren i verden. Der må insisteres på at skaffe rum for, at videbegærlighed og en reel og ganske ustrategisk lyst til at opsøge og at dele viden kan florere overalt i det sociale. Den canadiske filosof, Pierre Lévy, skriver opmuntrende, at den menneskelige eksistens er (involveret i) én lang række af produktive begivenheder, hvori følgende princip er virksomt: ”...une créativité qui tente d’explorer, de sentir maximum de formes” (*World Philosophie. Le Marché, le cyberspace, la conscience*, Paris 2000, s.212). Lévy, der synes ganske kongenial med André Gorz, arbejder for, at den kollektive, kooperative intelligens kan komme til at vokse på andre agre end markedets og økonomiens (op.cit., s.45, 101 og 213-214). Menneskets evolutionære proces

og dets særegne, formskabende kræfter kan bruges til mere end det, som *Homo Oeconomicus* måtte foreskrive og begrænse det til (op.cit., s.216, 48f og 77f).

Til gengæld vil jeg lægge en vis afstand til en besynderlig, *soft*, opbyggelig og helgarderende humanisme, der giver sig til kende et *Politiken*-interview v. Hakon Mosbech med sprogprofessor Peter Skyum-Nielsen fra Syddansk Universitet (d.2.maj 2006). Skyum-Nielsen jager vore skole- og dannelses- og opdragelsesværdier, og han har indsamlet de sidste 500 års mottoer fra landets uddannelsesinstitutioner (skoler, højskoler, universiteter) og skrevet værket *Arveguldet. Danskernes værdier*, og han konkluderer:” Hans (Grundtvigs, SNL) forståelse af samspillet mellem det traditionelt mandlige – foretagsomhed, flid, disciplin – og de mere kvindelige, kærlighedsmæssige og blødere værdier tror jeg vi i allerhøjeste grad nyder godt af nu. Det har givet os en smidighed, en fleksibilitet, som er nødvendig, når vi skal tilpasse os og stadigvæk være førende og kreative, fordi kreativitet i meget høj grad knytter sig til den dialektik mellem det maskuline og det feminine.” Denne historisk-reduktive, naturalisede og kønsstereotype fortælling kobles sør’me direkte til nationens konkurrencekamp i en globaliseringstid. Tillad mig hér at skyde én gråspurv med én kanon; thi det er vigtigt at pointere, at ’selv’ velmenende humanister begår tankemæssige kapitalbrølere.

§ 39. Om hjernedyrets kapitaladækvans

Kapitalen er afhængig af mange ting, der ikke kan kapitaliseres uden store sværds slag (eller måske skulle man snarere sige gennem gedulgte, umærkelige og tavse transformationer). Her kan nævnes: liv, luft, idéer, drømme, håb, kærlighed, glæde, respekt, tillid, etik, vilje, angst, samarbejde, sprog, kommunikation, nysgerrighed, frygt, modtagelighed, empati, viden, skønhed, begær, begivenheder & uforudsigelige og tænkende kroppe. Kapitalen søger (alligevel) at vareliggøre mange af disse eksternaliteter og at transformere dem til noget, der kan genkendes inden for et økonomisk kodet spil. Kapitalen søger at reterritorisere det, som deterritorialiseres og risikerer at glide den af hænde (det sker f.eks. via moderne former for "enclosure": *copy-right*, patentering og de førømtalte ulovlige aftaler om ikke at *headhunte* hinandens alt for vidende medarbejdere). Den kognitive kapitalisme er blevet dybt afhængig af den menneskelige viden, kreativitet og innovationsevne - og den ser på mennesket som en omvandrende ressource- og potentialebesidder. Denne humanpotentialisme synes at indvarsle paradiset på jord; men den har også omkostninger og skyggesider.

Når erhvervsarbejdet igen bliver knyttet tæt til kreativitet, betyder det, at denne skattede menneskelige egenskab ikke længere blot dyrkes i kunsten, i legen eller lærdommens haller. Det er ikke alene entreprenøren, lederen eller opfinderen (den sære ener), der er kreative; langt flere er i dag udset til at skulle lære at koble direkte (og helst med lynets hast og til og med originalt) fra kognition og kreativitet til innovation og marked.

Hvor kreativiteten tidligere har været konciperet som både en antropologisk givet størrelse, som en samfundsfornyende

kraft, som en integreret del af et vellykket menneskeligt selvvirkeliggørelsesprojekt og som et modstandspotentiale, der – hvis bølgerne gik højt – måtte fravristes både kapital, marked og stat, tænkes kreativitet *heute* som noget, vi har en intens og livslang forpligtelse til at dyrke og udfolde, ikke mindst med hjælp fra - og tilsat utallige former for kvalitetssikring, evaluering, kontraktliggørelse og kontrol gennem statens økonomisk motiverede uddannelsespolitik, arbejdsmarkedets krav om profitabel fornyelse og markedets og oplevelsesøkonomiens nærmest umættelige efterspørgsel efter 'tankevarer', der både kan formå at designe, iscenesætte, lokke, drage og underholde. Vor kreativitet, vor hittepåsomhed og uplanlagte og uforudsigelige handlekraft, er blevet en skattet vare. (*In mente* må det naturligvis pointeres, at mange mennesker ikke får lov til at være kreative, hverken herhjemme eller udenlands; de skal blot gøre, som der bliver sagt, hvis de da overhovedet er en del af arbejdsmarkedet...).

Kreativiteten, der før kunne konciperes som en ekstern faktor, der i bedste fald kunne servicere produktionen og være en økonomisk løftestang er nu rykket helt inden for i selve hjertekulen på den avancerede værdiproduktion. Kreativiteten er blevet et *conditio sine qua non* i den kognitivt kapitalistiske æra, som vi ser bryde igennem i disse år i den forkælede del af verden.

Sammenlignet med andre pattedyr har vi meget store hjerner, vi virkeliggør os igennem det sociale samkvem med andre, og vi er sprogbrugende eksistenser. Jagten er indledt på synergieffekter mellem - og det mulige *spin-off* af - kognition, socialitet og sprog. Vi burde faktisk veje ca. 500 kg med de

hjerner, vi er udstyret med, og på trods af fedmebølgens kraft er det jo langt fra os alle, der er kommet til at veje så meget...endnu. Tynde efne hjernedyr er i høj kurs.

§ 40. Kreativitetens kognitive skemata

Lingvisten George Lakoff og filosofen Mark Johnson skrev for syv år siden *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought* (New York 1999). De to amerikanere, der ofte arbejder sammen med Mark Turner (omtalt i § 15 ovenfor), forsøger heri at sammentænke fænomenologisk filosofisk realisme, empirisk orienteret lingvistik og kognitionsvidenskabelig forskning. Der iværksættes en åben samtale mellem filosofi, sprogvidenskab og hjerneforskning, og der søges bygget bro mellem human- og naturvidenskabens nyeste indsigter.

Sammentrænges den 624 sider lange bogs 'budskaber',¹⁰³ tegner der sig en perlerække af perspektiver og påstande. En lang historie kan gøres kort: Forståelse bunder i, hvad der er betydnende for en organisme, ikke i en overensstemmelse mellem et begreb og en ting. Forståelsen er altid en levet forståelse. Forståelsen er altid situeret. Vi forstår kun verden gennem at interagere i den. Der eksisterer ingen sandhed for os uden aktiv kropsinvolveret forståelse. Begreber dannes med kroppen, og begrebsdannelsen udspringer af det, vi med vores krop kan gøre ved tingene. De kategorier, vi tænker i, bestemmer den verden, vi opfatter som virkelig. Vi lever i en multiplural metaforrig verden. Men vi er ikke født med metaforerne. De ligger ikke parat i vort indre. Fra vi er helt små begynder vi at forme

begrebslige kategorier af kropslige sanseerfaringer, handlinger og andre oplevelser. Vi begrebsliggør verden gennem vores kropsliggjorte erfaringer og via de strukturer, der er skabt i vore kroppe og hjerner. Kropslige erfaringer danner en række metaforer, der gør livet rigere. Nye metaforer har kraften til at skabe nye verdener. Både vore tanker og vore handlinger er fundamentalt metaforiske, og de fleste af vore tanker er ubevidste. Vi har ingen direkte adgang til vor bevidsthed, vore tanker, vort sprog og vore idéer. Der findes ingen ikke-metaforisk teori om bevidstheden. Bevidstheden er kropsliggjort. Tanken har brug for kroppen. Tankestrukturerne kommer fra kroppen, herunder fra hjernen. Metaforerne er forestillet rationalitet, bygget op gennem en proces af neural selektion. Det er snarere de neurale netværk, der skaber vore begreber og metaforer, end bevidste viljeshandlinger. Vor evne til at tænke metaforisk udspringer af hjernens og den øvrige krops fælles virke. Begrebslige metaforer kan kun være produkter af kropsforankrede bevidstheder, der interagerer med omverdenen; de kan ikke eksistere som selvstændige, uafhængige objekter i verden. Tanken og sproget hverken kan eller skal tænkes isoleret fra kroppen, sanserne, bevægelserne, den sociale interaktion, kulturen, vidensformerne og behovet for mellemmenneskelig kommunikation. Hvad angår begrebet mening, så kan denne lokaliseres i kroppen og i det ubevidste begrebslige system, som er inkarneret i os, og som gør, at vor forståelse får fylde af den måde, hvorpå billedskemaer, kategorier og øvrige mentale rammer projiceres ud på verden. De to tænkere viser, at den individuelle bevidsthed er inkarneret, at tanken bor i kroppen.

¹⁰³ Se også min anmeldelse: "Filosofi i kødet" i *Information*, 13.10.1999.

Forsøger man det udfordrende vovestykke på én gang at forsøge at begribe (konceptualisere) kreativitetens kognitive skemata (de kategoriale mønstre, der så at sige ligger parat og genvækkes, når den forestilles) og at lytte til såvel hverdags- som fagsproget, hvori kreativiteten popper op, fremstår følgende umiddelbare iagttagelser, der kan ordnes ved hjælp af 21 greb. Det viser sig, at fænomenet kreativitet indskrives sig i nogle gevaldige metaforkomplekser, der på én og samme tid angiver en *cool* analytik (en ramme for mulige empiriske studier af samtidens kreativitetsformer og -regimer), og som samtidig åbner døren på klem for en sen-wittgensteinsk opregning af en lang række forskellige, distinkte sprogspl og en foucaultsk opstilling af tidens dominerende udsagn (*énoncés*) fra noget, der oxymoront og med en neologisme må kunne kaldes for ”nutidsarkivet”:

- Kreativitet er et potentiale, en disposition, noget slumrende, noget der kan findes (”Han har endelig fundet sin kreative kraft”)
- Kreativiteten er immateriel og usynlig i sit *off-spring* (”Den kreative impuls var som et lyn fra en klar himmel”, ”Hvor har han det fra, den kreative fyr...?”)
- Kreativitet er noget normativt (”Det er bedre at være kreativ end ikke at være det”, ”Kreative løsninger er i høj kurs”, ”Vi har brug for kreativitet”)
- Kreativitet er iboende, privat og mental (”Han har mange kreative talenter”; ”Hun besidder et kreativt sind”, ”Der brænder en indre kreativ glød i ham”)

- Kreativitet er et yndet koblingsord (det knytter sig uden problemer til andre ord og begreber som talent, kraft, evne, opmærksomhed - til det nybrydende, overraskende, skabende, originale, unikke etc. – og det popper op i stadig nye adjektiviske forbindelser: *creative writing*, kreative erhverv, kreativ markedsføring og kreativ ledelse).¹⁰⁴
- Kreativitet er en årsag til det overraskende, det originale, det innovative, den er en kilde til at komme til et mål ("Kreativitet er en forudsætning for og en årsag til innovation"; se også det såkaldte "Source-Path-Goal Schema", op.cit., 1999, p. 33 & underafsnittene "Thinking is Moving", p.236f og "Thinking is Object Manipulation", p.240f), en *tricker* (en tændgnist, en igangsætter, en initial dynamik)
- Kreativitet er menneskets ontologiske og antropologiske værensbestemmelse ("Kun mennesket kan være kreativt – dyrene er instinkstyrede", "Mennesket er, hvad det gør sig til i en kreativ situation"; fra Hegel over Marx til Sartre (jf. hans pointering af det konstitutive eksistentielle *take-off* i "(le, SNL) situation créatrice" i § 10

¹⁰⁴ De tre af de seneste skud på sprogstammen kan dyrkes på en ny studieretning på Handelshøjskolen i Kbh.: *Management of Creative Business Processes*, jf. Trine Beckett: "Økonomer med kreativ forståelse på vej", artikel i *DJØFbladet* nr.16, 22.sept. 2006. I underoverskriften står der, at kandidatuddannelsen "...siger mod ledelse i kreative erhverv. Danske virksomheder hungre allerede efter kandidater." Man ser det for sig: præcisionsskydning og sulttilfredsstillelse mødes, og sød musik opstår. Med salig Per Højholt in mente: Metaforene holdes sandeligen ikke i kort snor på CBS pt.

ovenfor) bivånes der ingen særlige kreative talenter udtrykt i ellers nok så flotte edderkoppespind)

- Kreativitet er en gave fra Gud ("Mennesket er skabt i Guds billede. Menneskelig kreativitet imiterer den guddommelige skaberkraft ("imitates divine creativity", se Lefebvre i § 10"))
- Kreativitet handler om det nye og originale ("En kreativ opfindelse gav mulighed for at løse problemet", "Dén kreative løsning havde man ikke tænkt på tidligere", "Det gamle måtte vige for den nye kreative idé")
- Kreativitet er ekspression; den finder udtryk i noget, en transformer fra det psykiske til fysiske univers ("Værket udtrykker hans kreative tanke")
- Kreativitet er uudgrundelig, sjælden, irrationel, umålelig og ikke til at planlægge ("Kreativitet kan ikke forudsiges, enten er den der, eller også er den der ikke")
- Kreativitet dyrkes (den omtales som en skrøbelig plante: "Jorden må gødes, for at det kreative menneske kan få mulighed for at udfolde sig", "De kreative unge talenter må opdyrkes")
- Kreativitet er en gave; den er sjælden og dyrebar ("Den kreative medarbejder er guld værd")
- Kreativitet er en ressource, et felt for økonomisk og politisk opmærksomhed ("Vi skal leve af vort kreative råstof"; "Kreativitetsøkonomi", "Det kreative regnskab", "Nationens kreative egenskaber skal totalmobiliseres"¹⁰⁵

¹⁰⁵ Allerede i den forrige SR-regerings store satsning: *Kultur- og erhvervs-politisk redegørelse 2000* taltes der florumvundet og håbefuldt om "Danmarks kreative potentiale".

- Kreativitet knyttes til særlige grupper (dele, segmenter) af befolkningen ("Det kreative barn", "Den kreative kunstner", "Den kreative klasse af symbolanalytikere", "Kreativ ledelse", "Niels Bohr var en kreativ videnskabsmand")
- Kreativitet knyttes pejorativt til en mangel på seriøsitet og faglig indsigt ("Krea-krea", "Lige lovligt kreativ", "Han véd ikke noget, men er meget kreativ", "Kreativ bogføring")
- Kreativitet kan knyttes til teams, hold og det sociale ("Det kreative brasilianske fodboldhold", "Det kreative Danmark", "Det kreative team bag Zentropas film-succes")
- Kreativitet udtrykkes altid i tid og rum ("Det er nødvendigt at skabe rammer for det kreative arbejde", "Der skal sættes tid af til at være kreativ")
- Kreativitet knyttes til autonomi og indre-styring ("Det er svært at være kreativ på kommando")
- Kreativitet tydes som et *spin-off* af noget andet (f.eks. af læreprocesser og af sociale udfordringer: "Kreativitet kan læres", "Hun vidste slet ikke, at hun var kreativ, før hun blev ansat i LEGO", "Nød lærer nøgen kvinde at spinde kreativ", "Kreativiteten er social, ikke (aldrig) individuel" (en formulering som M. Csikszentmihalyi ville være kongenial med)
- Kreativitet er hittepåsomhed og kombinatorisk snilde ('serendipity') ("Den kreative bricoleur", "Det drejer sig ikke om originalitet, men om en kreativ 'connectivity' af

det allerede eksisterende”, ”Kreative koblinger efterlyses”)

* * *

Det er klart, at de 21 forskellige skemaer ikke umiddelbart lader sig forene. Umiddelbart viser der sig følgende modsætninger og spændinger i ovenstående kreativitetsbilleder: usynlig/synlig, immateriel/udtrykt i noget materielt, individuel/social, mental/total, en tændgnist/kontekstuel afhængig, original/kombinatorisk, medfødt/kan læres, noget få har/noget alle har, en gave/en forbandelse, uudgrundelig/en ressource, uventet/forventelig, en vare /en ikke-vare, økonomisk interessant/ikke økonomisk interessant, efterstræbelsesværdig/til grin, interessant *an sich*/kun interessant *für etwas*. Der er ingen tvivl om, at der knyttes ganske forskelligt an til disse *fuzzy* binære kodeforskelle i sandkassen, i Undervisningsministeriet, på direktionsgangen, på konservatoriet, på laboratoriet, ved skakbordet, på produktions-skolerne, i et reklamefirma, på et fodboldhold og blandt HRM-konsulenterne i IBM. At kreativitet som ord og begreb kan tåle subs. klare at befolke så mange forskellige sprogspil – og indgå i og danne så mange sætningstyper – er både overraskende, forvirrende og intellektuelt udfordrende.

Majoriteten af de 21 skemaer valoriserer kreativitet positivt, men ikke alle. Overvejende handler de fleste af dem om tilblivelse og dynamik frem for væren og stabilitet. Kreativitet er en som oftest skattet og overraskende begivenhed, hvori noget sker, og selveste klokketiden for ét øjeblik falder af sine hængsler.

Kreativitet er *i* noget (eller måske snarere nogen). Kreativitet udtrykkes *i* noget. Kreativitet *kan* noget. Kreativitet *skal* noget.

Kreativiteten slumrer (den er et potentiale). Kreativitet er noget processuelt, noget dynamisk. Kreativitet er et rigt konnoteret ord. Det handler om formforvandling, transformation og tilstandsskift. Samtidens højstemte og strategiske taler om kreativitet tager afsæt i disse 21 forskellige tanke- og taleformer, der samtidig udtrykker menneskelige erfaringer. Vi er kroppe, der både har erfaret kreativitet og (ofte også) prøvet at være kreative.

Umiddelbart ser vi ud til at vide, hvad der tales om, når der tales om kreativitet. Det tror vi i hvert fald som talende dyr med en kolossal vilje til at fordoble alt, hvad vi gør med og ikke mindst til snak. Men det er samtidig særdeles drilagtigt, fordi vi kan meget mere, end vi véd, og vi derfor ikke kan være helt sikre på, hvad det er, vi véd eller gør, når vi taler om dén (kreativiteten) og er dét (det kreative).

§ 41. Exit som en ny begyndelse

”Tal, stenene lytter Og jorden begynder at græde –”

Erik Knudsen: ”Strofer” i *Blomsten og sværdet*,
Kbh. 1949, s.41

Ligesom mennesket har uhyre svært ved at se sig selv se og har endnu vanskeligere ved at se, hvad det ikke kan se, mens det ser – kan det heller ikke umiddelbart tænke sin tanke pr. kommando, eller forudbestemme sig for at tænke noget radikalt andet og

utænkeligt, mens det tænker, som det nu engang gør. Der bor ikke en ekstra lille klog mand indeni os, dybt inde i det mentale univers, som tænker for os, og som vi kan vække til dåd. Satsningen på at grave ting frem af ”bevidsthedens tomme kumme-fryser”, som Ole Fogh Kirkeby rammende kaldte det i sin professorale tiltrædelsesforelæsning på Handelshøjskolen i København i 1999, misser fuldstændig, hvad tænkning er. Rigtig tænkning er en forfriskende hvirvelvind. ”Tænkning er mere end et instrument. Tænkning forstyrrer al handling, alle almindelige aktiviteter, hvad de så end består i”, hævder jeg¹⁰⁶. Tænkning kan således ikke reduceres til et deliberativt og målrettet objekt. Tanken er og må være meget mere end noget, der antager vareform. Et ydmygt mål at stille sig kunne være at søge at blive tænkt af de tanker, der er værd at tænke. Det fordrer ikke mindst, at der skabes rum for og tid til at dvæle ved de begivenheder, der blotlægger nye dimensioner af fænomenerne, og det kræver eksistensen af aktive, nysgerrige, stærke og kommunikativt udvekslende forskningsfællesskaber, der ikke stresses unødigt af kortsigtede videnspolitiske beslutninger. Iklædt et mere end 30 år gammelt vokabular kan det siges således: Den benhårde økonomisering med vidensformerne og den forcerede transformation af ikke-økonomi til økonomi har tilranet sig en

¹⁰⁶ SNL: ”Ikke-transparente tanker. Otte refleksioner over Adornos aforisme ’Huller’” i *Kritik* nr.165/2003, s.35. Se også Hannah Arendt: *Om vold, tænkning og moral*, Frederiksberg 1998. Se også den koncise fremstilling af Hannah Arendts opfattelse af tænkningens kraft i Lars Fr. H. Svendsen: *Ondskabens filosofi*, Århus 2005, s.132: ”At være kritisk er ikke andet end at bruge evnen til at skelne.” & ”Tænkningen afbryder vores aktiviteter og river os ud af den friktionsfrie funktionalitet, som er så karakteristisk for dagliglivet”.

alt for stor og tendentielt destruktiv ”omfangslogik”¹⁰⁷ i samtidens kognitive kapitalisme.

Vi lever i en spændende, ufordrende og modsætningsrig tid, der på ingen måde er éntydig¹⁰⁸, selvom de herskende, økonomistiske videnspolitikker, globaliseringsstrategier og regerings-talemåder kunne synes at indicere dette. Skal der udfoldes et på én gang traditionsbevidst og traditionsoverskridende potent socialanalytisk vokabular, der både kan formå at begribe kapitalismens aktuelle ikklædninger og dynamikker, og være langt mere end et videnssociologisk klassifikationsanliggende og som i glimt måske kan driste sig til at øjne en anden normativ vision for samfundsudviklingen end den énøjede utilitaristisk-neolibérale model¹⁰⁹, så må de kritiske sko kridtes i fællig.

¹⁰⁷ Jf. Hans-Jørgen Schanz’ ny-klassiker *Til rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske status*, Århus 1973. Titlen er ikke just mundret; men selvom den også er berygtet og udskældt, er den alligevel såre præcis og slidstærk. Det er nemlig stadigvæk ”logiciteten” (s.11) i de herskende vidensregimer, der må begribes, fremstilles og kritiseres; selvom det marxistisk-revolutionære engagement generelt synes at være gået på utidig og forhastet førtidspension.

¹⁰⁸ Således må det ikke underkendes, at globen gennemstrømmes af usamtidigheder. Det er langt fra alle verdens mennesker, der er interessante for kapitalen; endsige alle steder på kloden, der prædikes kreativitet og innovation som magt-evangelium. Se også SNL: ”Den ligeGYldige globalisering”, kronik i *Information*, d.5.9.2005 om Peter Sloterdijks værk *Im Weltinnenraum des Kapitals. Für eine philosophische Theorie der Globalisierung*, Frankfurt am Main 2005.

¹⁰⁹ I Carsten Fenger-Grøn og Jens Erik Kristensen (red.): *Kritik af den økonomiske fornuft*, Kbh. 2001, skriver de to redaktører som af én mund: ”Økonomi handler ikke blot om at producere omsættelige værdier, økonomi er som vidensform også en måde at sætte værdier og gøre vurderingsmåder gældende i samfundet” (s.20). Netop fordi den neoliberale styringsideologi, den kreative økonomi og den pædagogiske oprustningsindustri går i loop-agtige selvsving i samtiden, synes det højprofilerede og omnipotente tandem-par kreativitet og innovation at gøre sig gældende overalt, også langt uden for

produktionens eksklusive og hemmelige bagier. Men det må noteres, at de måder, parret gør sig gældende på, jo ikke nødvendigvis er gyldige (for to fortolkninger af denne differens, se ovenfor i § 30, og supplér evt. med sideblik i SNL: "Om respekten. Anmelderartikel om Lars-Henrik Schmidt: *Om respekten*, Kbh. 2005" i *Filosofi* nr.4/2005, s.15-16 & i "Mere end bare KRITIK II – markeringer i forhold til Schmidts *Diagnosis I, II, III*" i Lars Geer Hammershøj (m.fl., red.): *Mellemværender. Festskrift til Lars-Henrik Schmidt*, Kbh. 2003, s.174f).

Claus Holms interview med Ove Kaj Pedersen fra CBS i Kbh. "Fra velfærdsstat til konkurrencestat" i *Asterisk* nr.28/april-maj 2006, s.20-21 bevidner (se også § 2 ovenfor), at den af regeringen politisere(n)de pædagogik af i dag er udset til at skulle "sikre dansk økonomis konkurrenceevne" i en "konkurrencestat. Se ligeledes Rune Lykkebergs interview med Ove K. Pedersen i *Information*: "På vej mod et nyt samfund", d.5.5.2006. Pedersen siger rammende: "På den ene side bliver omstillingen (fra velfærdsstat til konkurrencestat, SNL) tilrettelagt af en socialteknologisk elite oppefra, på den anden side appelleres til selvstændighed nedefra." Jeg kan blot tilføje: Høj og lav, professionel og menig, strateg og fodtude skal trække på samme hammel for det selv samme nationale projekt. Den højtbesungne mangel på samfundsmæssig sammenhængskraft skal sikres af en (u)skøn blanding af en vidtforgrenet strategisk og regeringsinduceret socialteknologisk befamling, en humanpotentialistisk forløsningsstanke, livslang vejledning (& *coaching*) og et krav om og en vilje til selvansvarstagelse på alle selvevalueringsfebrile og produktivistiske niveauer.

I samme *Asterisk*-nummers interview med Lars Geer Hammershøj fra DPU og Rasmus Willig fra RUC, foretaget af Claus Holm, fremhæves det, at samtidens menneske ikke er blevet lykkeligere af at være blevet "Forbandet fri". Endelig præciserer Stavros Muotsius fra DPU, at det ikke blot er ironisk, men også dødelig alvor: "...at det i en tid, hvor uddannelse er alment tilgængelig, er almindeligt at adskille viden fra dannelse og at gøre viden til en kvantificerbar vare...", s.27.

I Rune Lykkebergs interview med Tim Knudsen fra Københavns Universitet: "Entrepreneurstaten" (*Information*, d.11.5.2006) fokuseres der på arbejdsmarkedspolitikken: "I entrepreneurstaten skal de ledige motiveres, de skal opgraderes til små entreprenører med en plan for deres eget liv: 'Det er typisk for *entrepreneurstaten*, at befolkningen på en eller anden måde skal overbevises om, at den udgør et hold, som skal være klar til den globale konkurrence.'" Tim Knudsen præciserer: "Velfærdspolitikken handler nu om at gøre os mere konkurrencedygtige og om at gøre hver enkelt af os klar til den globale konkurrence". I sin leder "fitness.dk", der tager ovennævnte interview som afsæt, giver chefredaktør Peter Weis' en kritik af den helt

”Det er med viden som med kærlighed, at den bliver større af at blive delt.”

Hans Fink¹¹⁰

usete statslige kontrol og centralisme, der udgår fra den liberale regering (*Information*, d.13-14.5.2006): ”Staten udvikler sig til en pit stop, hvor man kan få fyldt lidt på handlingsplanen og trimmet de personlige kompetencer, inden man kastes ud i malstrømmen igen, hvor man skal være med til at vedligeholde ’brandet’ Danmark, der skal være verdensmester i alt.”

At der sker en transformation fra en velfærdsstat til en konkurrence- og entreprenørstat, at pædagogik gøres gældende som økonomis(tis)k løftestang, at friheden gøres gældende i perverteret form som spændetrøje, at uddannelse gøres gældende uden dannelsesfordringer, at viden vareliggøres, at den evt. arbejdsløshed gøres til et selvvalgt og selvforskyldt problem og at vi individualiseres radikalt som nationalt-forpligtede arbejdskraftsfornyende spillere i globaliseringens navn – det er syv evidente empiriske iagttagelser, der alle må kalde på modstand og kritik, selvom de så absolut gør sig gældende. Det kritisk intellektuelle arbejde består ikke blot i at registrere dette empiriske uføre, men i at begribe og blotlægge det med henblik på at forandre ’verden’ (både tankemæssigt og som pædagogisk praksis).

¹¹⁰ Citeret fra Hans Fink, Peter C. Kjærgaard, Helge Kragh og Jens Erik Kristensen: *Universitet og videnskab. Universitetets idéhistorie, videnskabs-teori og etik*, Kbh. 2003, s.217 (anm. af SNL i tidsskriftet *Filosofi* nr.4/2003). I det smukke citat synes Fink dog ikke at have taget højde for, at kærlighed godt kan antage astronomiske dimensioner uden at blive gengældt, ligesom viden sagtens kan bryde igennem (til) den forsker, der endnu ikke har delt den med andre. I sin Kommentar ”Videnspolitik” i *Information*, d.18.10.2006 skriver Jens Erik Kristensen, at viden i sin ”grundform principielt er ’kommunistisk’ al den stund, der ligesom kærlighed bliver mere af den jo mere man deler”, hvorfor han siger, at ”Tiden er inde til en modpolitisering af samfundets vidensforvaltning”. Der skal ”kæmpes for en demokratisering af viden som et offentligt gode til gavn for alle”. Det vil nok næppe forekomme læseren af dette papir overraskende, at jeg ligesom Tykke i fordums tiders *Jan-bøger* af én mund må udbryde: ”Hørt!”.

§ 42. Tyve teser om kognitiv kapitalisme og kreativitet

På trods af dette papirs ambitiøse anslag er det endnu for tidligt at søge at fiksere kategorien kognitiv kapitalisme; men samtidig må samtidens anmassende vilje til kreativitet og den multipelt investerede lyst til at være kreativ tvinge tanken til i det mindste at søge at tegne omridset af denne. På den ene side synes kapitalismen at være endnu stærkere end nogensinde, og dens evne til at transformere og vareliggøre de sociale relationer vil nærmest ingen ende tage. På den anden side kan det se ud, som om dens fundament: den private kommando over merværdiproduktionen er ved at diffundere subs. smuldre (den har gjort sig afhængig af viden, kreative kropstanker og opfindsomme begreber, sproglig fantasi, kultur, tillid, tilregnelighed, engagement, demokrati, kommunikativ handlen m.v.).

Den økonomiske værdiakse gør sig efterhånden til altings målestok, selvom det både er destruktivt og umuligt. Om det så betyder, at der er indbygget absolutte grænser i og for en kognitiv kapitalisme, og at den vil blive sin egen ”Totengräber”, det får tiden vise; thi umiddelbart ser den kognitive kapitalisme ikke særlig skrøbelig ud.

En måde at søge at driste sig til at øjne en anden normativ vision for samfundsudviklingen end den énøjede utilitaristisk-neoliberale model kan være at udkaste teser til en fælles drøftelse. Disse teser forsøger at tegne omridsene af samtidens kognitive kapitalisme og det forandrede akkumulationsregime, hvor indenfor det med Marx’ berømte ord fra første bind af *Das Kapital* stadig gælder: ”Akkumulér, akkumulér! Det er Moses og profeterne!”

Produktionsforholdene er en hæmsko for produktivkræfternes frie udvikling, skrev Marx for ca. 150 år siden. Når viden gøres til en strategisk ressource, en vare og til en privat ejendom, når kreativitet bliver en fordring og til en nationalstatslig konkurrenceparameter, og når innovation tømmes for enhver kvalitativ betydning og alene bestemmes, som det der har en værdi på et marked, så må det undersøges, om Marx' pointe stadigvæk har praktisk gyldighed og tankekraft¹¹¹.

Menneskets evner til at skabe viden og til at danne kreative og innovative sociale processer er uomgængelige for produktivkraftudviklingen. Men disse evner kompleksitetsreduceres og regimeres af den private ejendomsret, af markedets nådesløshed og af det politisk-strategiske præstationsparadigme. Det hele bliver heller ikke just kønnere af den klamme omgang subjektive *stratego*, vi næsten alle gladeligt spiller med i og udtrykker os igennem i selvrealiseringens navn.

Mange af produktivkræfterne, om end næppe dem alle, kan udvikles friere uden de herskende ejendomsforhold og økonomiske og politiske styringsrationaler. Der er noget immanent overskridende i hhv. viden, kreativitet og innovation. Det er simpelthen videns "natur" at kunne deles og ikke blot at være et eksklusivt privat ejet fænomen, men at være almen tilgænge-

¹¹¹ Se også Kurt Aagaard Nielsen og Birger Steen Nielsen: "Videnssamfund og uddannelsespolitik. En økonomikritisk analyse", i *Dansk pædagogisk Tidsskrift* nr.4/2006. De to RUC'ere skriver: "Det er en fornyet økonomikritiks opgave at påvise den nye kapitalismes kontraproduktivitet bag den strålende velstandsoverflade i (en del af) den vestlige verden" (s.36). Nielsen og Nielsen fremhæver på samme side, at den nye vidensøkonomiske kapitalisme forsøger "at bringe hele verden på værdi- og varform, selv om det bliver mere og mere modsigelsesfuldt".

lig¹¹². Som sagt bliver der jo mere af den, når den bliver brugt. Det samme gælder i øvrigt for glæden og kærligheden. Det herlige er, at en almen spredning og udfoldelse af disse tre livgivende fænomener ikke fører til deres forsvinden.¹¹³

¹¹² Filosof og projektleder i CEPOS Henrik Gade Jensen skriver begejstret: "Rigdommens kilder er ikke materielle, men intellektuelle. Det er uddannelse og kreativitet, man bliver rig af i dag". Han hævder, at hverken den private ejendomsret til nutidens rigdomskider eller markedet, der skulle være et rent plussums-spil, skulle være værd at kritisere eller at have reservationer over for. Dette papir kan bl.a. læses som antitetisk til Gade Jensens forenkledte og rosenrøde påstande (som de fremføres i Kroniken "Liberalismens aktualitet" i *Politiken*, d.26.10.2006). I *Magisterbladet* nr.18, nov. 2006 interviewes psykolog og direktør i konsulentvirksomheden *PluraFutura* af Vivian A. Voldgaard om kreativitet under overskriften "Gnid fedtet af øjnene. Det er hårdt arbejde at være kreativ". I en faktarubrik ved siden af står der at læse med blåt: "En god idé skaber merværdi – ikke kun for dig, men også for den, der skal sælge og købe." Kom så ikke og påstå, at Marx er en død hund, når selv et gement fagblad har lugtet lunt og synes i stand til at kunne mime og indramme et særdeles væsentligt grundbegreb, der vel at mærke har større kraft, end journalisten aner.

¹¹³ I *Empire*, Harvard 2000, hævder forfatterne Hardt og Negri, at multitudens kreative kraft (dens multiple *posse*) holdes tilbage i disse år. Dens virtuelle kraft til fri skaben hinsides pengenes og kapitalens anmassende udvekslingsformer bremses af *Empire* (se f.eks. p.407). Ifølge d'herrer slumrer den kollektive modstand ikke blot; den gærer uimodståeligt. "By the virtual we understand the set of powers to act (being, loving, transforming, and creating) that reside in the multitude" (p.357). Efter min mening er det ikke nødvendigt at købe den stor(ladn)e og profane, men alligevel sært semi-sakrale emancipations-fortælling om multituden for at give dem ret i, at menneskets kreative talenter ville kunne udfoldes anderledes, hvis de ikke var underlagt kapitalen/staten/*Empire* (se også § 12, note 48). Pudsigt er det dog, at både Hardt, Negri *et moi* lader vore kritikfigurer med netop de humanpotentialistiske aspirationer, som vi ellers også gennemkritiserer behørigt (se også § 9, 16 og 25 ovenfor). Jeg spørger uden at have fundet svar og lang tid efter, at Jean Baudrillard spurgte marxismen om det samme i *Le Miroir de la production*, Paris 1974: Er kritikken dømt til at være en spejlvendt slave af det, den kritiserer? Når kritikkens form spejler sin genstands indhold, ender den tænkende så altid midt i en uundslippelig klemmelus?

Kreativiteten må reddes både som teoretisk begreb og som konkret samfundsmæssig og individuel praksis og gengives en egen ret uden at skele til dens potentielle økonomiske folgeeffekter. Der må værnes om det ikke-økonomiske. Det kan ikke accepteres, at alt ikke-økonomisk altid-allerede er indfældet i en økonomiseringsforhippet verden. Det må undersøges, hvordan fænomener som viden, kreativitet og innovation kan indgå som kritisk-normative stemmer i en gennemrationaliseret og gennemøkonomiseret verden. Ambitionen er at få en *cool* analytik til at *cope* med en varm samfundskritik, at byde på samtidsdiagnostiske skelnekriterier og at forny kritikbegrebet.

Der gives ingen neutral position at tale fra. Al iagttagelse udgående fra de direkte involverede eller fra sidelinien producerer på én gang indsigt og blindhed. Erkendelses-processen er vævet sammen med bedømmelseskunsten. At leve og at tænke er at sætte værdier. Det gælder om at intervenere i offentligheden, at skabe lommer af muligheder for international drøftelse af, hvor samfundet bevæger sig hen. Det drejer sig om at udfolde en kritisk videnspolitisk forskning som en indgribende og lidenskabelig affære, der ikke holder sig tilbage fra at udfolde sin dømmekraft og muligvis endda vil advokere for alternative og hidtil usete måder at betragte kreativitet og innovation på. Når der står ”Jyske Bank: Kunsten at styre det ustyrlige” i overskriften på en artikel om den succesrige bank¹¹⁴, må det på én gang forsigtigt hviskes og vildt råbende proklameres: Når det ustyrlige overstyres, dør det.

¹¹⁴ I *Ugebrevet Mandag Morgen* nr.15, 24. april, s.63.

Tænke sig hvis det var løverne, der brandede særlige delikate pakker med menneskekød fra fjerne lande, vandmændene der bød på dykkerkurser i den anden ende af verden (*down under*) og rovfuglene, der solgte guidede tours til de høje bjerge. Forestil dig at vi ikke kunne kreere mulige verdener i sproget og livet igennem udvide vort smagsrepertoire, men altid måtte tygge drøv på marken. Kløver, græs og mælkebøtter - morgen, middag og aften igennem forskelsløse årtusinder af ren gentagelighed og forudsigelighed.

En redning af kreativitetsbegrebet går også over en genbesindelse på de erkendelser og indsigter, der udgår fra den filosofiske antropologi, den evolutionsbiologiske sprogopfattelse (se § 15) og den kognitive semantik (se § 40). Vi er en plastisk, nysgerrig og kreativ art. Vi er 'natur plus' (d.v.s ikke reducerbar til én type natur, en gang for alle), men bestemt også natur. Men det står ikke skrevet i vore gener eller i vore sproglige potentialer, at vi partout har en forpligtelse til at være kreative inden for en kortåndet kognitiv kapitalisme. Kants vise ord må atter frem i lyset: mennesket er det dyr, der har grunde, og som kan sige nej.

”I dag har informationsteknologi, kommunikation og reklamebranchen overtaget ordene 'koncept' og 'kreativ', og disse 'konceptkunstnere' udgør en skamløs race, som udtrykker selve den handling at sælge som kapitalismens højeste tanke, en slags varernes cogito. Stillet over for sådanne magter føler filosofien sig lille og alene, men hvis den dør, så bliver det i det mindste af grin.” Således udtrykte Gilles Deleuze sig med fynd og klem i en samtale om filosofiens metier med Raymond Bellour og

François Ewald i *Magazine Littéraire* nr.257, sept 1988.¹¹⁵ For Deleuze var det at skabe (at være kreativ) noget radikalt andet end det at kommunikere, og han arbejdede intenst for at revitalisere kreativitetsbegrebet (se også § 31, note 86 og § 33 ovenfor). Kreativiteten inden for filosofien, videnskaben og kunsten måtte generobres fra ”den hellige og almindelige marketing” (do note 112, s.218) og alliere sig med tilblivelserne og begivenhederne. Deleuze troede på verden og på livet, og lod modtænkningen tage form som et program for, hvordan livet kunne frigøre sig på uventede måder i mennesket. I dag må vi se os som arvtagere af Deleuzes stadig mere ufuldendte projekt. Den filosofiske kritik af den kapitalaffirmative kreativitet er hverken til grin, endsige ved at dø af grin. Til gengæld må den søge efter sprækker og sætte kiler ind. Intet felt er den fremmedt. Den må opfinde begreber og søge efter modstandsformer. Til tider må der også slås en hånlatte op.

Den kognitive kapitalisme lever ikke kun af ”en evne til at kalde det til live, der aldrig har været til” (se § 10 ovenfor); den formår også ganske sjældent at ”skabe alt ud af intet”. Den lever nemlig ganske ofte af pragmatiske koblinger og nyorganiseringer af gammelkendt viden. Men når der tales florumvudent om kreativitet på den største klinge i samtiden, drives der rovdrift på såvel de geniæstetiske som de skabelsesteologiske forlæg. Gårsdagens elegance transformeres til usamtidige og anmasende remser, der gør én træt, meget træt. Udvejsløst synes det næsten også at stille sig kritisk an over for et begreb, der det ene

¹¹⁵ Oversat til dansk i *Forhandlinger. 1972-1990*, Frederiksberg 2006, s.166. Deleuzes bog *Pourparlers. 1972-1990* udkom i Paris i 1990.

øjeblik iklæder sig som kreativ destruktion (i form af radikal teknologisk innovation)¹¹⁶ for det næste øjeblik at dukke op som en demokratisk og allestedsnærværende antropologisk disposition: *homo creativus*. At blive ganske mundlam i en dynamisk samfundsmæssighed, at tale om noget andet eller for den sags skyld om det samme – dét er tre ganske forståelige, men også alt for ukritiske reaktionsformer i samtiden.

Produktivkræfterne holder flyttedag. Der sker de særeste og mest overraskende attributoverførsler. Vær kreativ, vær innovativ! – lyder det nye kategoriske imperativ på tandem. Den gamle tandem: kompetence og læring bliver ”sat”, mens den nye tandem: kreativitet og innovation suser forbi. Magtfulde vokabularer gennemsættes, mens ”gamle” begrebers halverings-tid minimeres. Der går konceptuel metaltræthed i ordene, mens der (ned)siver andre teorier gennem samfundet og sindene. Selveste *humanum* tydes som nøgle til vækst, og en barberet antropologi ser dagens lys. Der kan iagttages en række træk (håbefulde navne) i samtiden fra *personal branding* til bruger-dreven innovation. En kritisk og socialanalytisk opmærksomhed må rettes mod de ledelsesinducerede og pædagogiske socialisationsprocesser, der opdrager til en barberet form for kreativitet. Medborgerskabsteknologierne til udpresning af kreativitet må blotlægges, det forkortede innovationsbegreb må delegitimeres, og den operationaliserede adfærdsregulering må bekæmpes på alle niveauer. Dagens kapitalisme udnytter ”the exploitation of

¹¹⁶ Se Mikael R. Lindholm og Kim Møller: *Slip innovationen løs. Danmark som kreativ stormagt*, Kbh. 2005, s.29-31.

living immaterial labor.”¹¹⁷ Hvordan denne livets udbyttelighed og undertrykkelse skal modgås: det er udfordringen.

Den danske idéhistoriker Hans-Jørgen Schanz skrev engang i begyndelsen af 1980'erne, at socialismen langt snarere er bestemt ved de civilisationsformer, den muliggør end ved de ejendomsformer, som den negerer¹¹⁸. I dag er ordet socialisme ikke engang en by i Rusland; men spørgsmålet er, om ikke Schanz' markering må arves og gentænkes i dag; thi der er langt flere civilisationsmuligheder på spil i samtiden, end der realiseres under de nuværende produktions- og ejendomsforhold og med den konkurrencestatslige konsensus som politisk virkelighed.

Staten synes paradoksalt nok – på trods af den politiske satsning på markedet og på kritikken af smagsdommerne – atter at have fået en ambition. Der kan ikke længere tales om en ren tendens til af-gouvernementalisering, men snarere om en konkurrencestatslig re-gouvernementalisering, der tænker og modellerer statslig styring efter en koncernmodel og kaster sig ud i et gigantisk nationalt human ressource-management. Den neo-liberale vækkelse ønsker at mobilisere de slumrende potentialer. De neo-liberale teknokratiske fantasier ønsker at transparensliggøre nationens humane ressourcer.

¹¹⁷ Hardt og Negri: *Empire*, Harvard 2000, p.29.

¹¹⁸ Hans-Jørgen Schanz: *Civilisationskritik og socialisme*, Århus 1982, s.24 (se også s.10 og s.34-35).

Der sker et skred fra borger til forbruger i samtiden¹¹⁹. Tendensen til en epidemisk udbredelse af kvasi-markedsrelationer viser sig overalt. Samfundet skævvrides, og en række forfaldsformer breder sig. Forbrugerpræferencen gøres til det privilegerede arkimediske punkt, og markedet fortolkes som en samfundsmæssig meta-sandhed; men markedet kan ikke løse alle problemer. Købedygtige, krævende og småmopsede forbrugere kan ikke alt og slet ikke være arkimediske punkter, endsige eksklusive centralperspektiviske samfundsaktører.

Vi lever i et ustyrligt samfund uden centrum, i et samfund der for længst har opgivet tiltroen til, at det kan langtidsplanlægge substantielt og rationelt. Den fantasmagoriske markedsideologi kompenserer for denne indsigt. Markedet er en paradoksal *tranquilizer*.¹²⁰ Markedet er blandt andet farveblindt for, at der

¹¹⁹ Se Ove Korsgaard: "Læreren som borgerens talerør" i Per Kjeldsen og Erik Schmidt (red.): *Terrængående visioner for folkeskolen*, Forlaget LM – Adapta Forlag, 2006 samt SNL: "Borger, bruger, forbruger" i Anne Beim (m.fl., red.): *Brugerdreven innovation*, CINARK (Center for Industriel Arkitektur), Kbh. 2006). Dansk ambassdør i Singapore og adjungeret professor på Handelshøjskolen i Kbh. Jørgen Ørstrøm Møller pointerer således uden den mindste snert af anfægtelse eller ubehag, at universitetet er ved at blive transformeret til en virksomhed, der må søge "at tiltrække udenlandske studenter, der er villige til at betale, fordi uddannelsen er af høj kvalitet". Derfor er det nødvendigt med både *branding*, *benchmarking*, *ranking* af universiteterne og aktiv *trendspotting* (Kroniken i *Politiken*, d.5.10.2006).

¹²⁰ Marcus Rohwetter beretter i artiklen "Vom König zum Knecht" (i *Die Zeit*, d.21.9.2006), at virksomhederne tørrer stadig mere ansvar for produkternes finish af på konsumenterne. Man vender hjem fra markedet med en IKEA-reol, det vil tage lang tid at samle – og der medfølger en teknisk kompliceret og tidskonsumerende 72-siders manual til installationen af Home-banking-programmet på PC'en. Man checker selv ind i lufthavnen og sorterer flasker for at få udbetalt pant af en anonym, klistret og overfyldt

ikke er identitet mellem viden og penge, mellem salgbar innovation og innovation *as such*, endsigse mellem kreativitet og teleologisk iværksætteri.

Profan determination. *Homo intellectus* er udset til på rekordtid og på ganske mangfoldige intelligente faconer *to bridge the gaps between* kreativitet, innovation og marked (se også § 1 & 10). Det er blevet den kapitalistiske kognitions højeste mening og forudgivne bestemmelse at sørge for en direkte transmission fra idé til indtjening, fra tanke til faktura. To modtræk byder sig til: 1) Eksogen modmagt: Modstandens tænkning går ud på at vise, at der er megen kreativitet og megen innovativ snilde, der ikke alene retter sig imod markedet. Modstandens praksis går ud på at vende og at frisætte de menneskelige energistrømme, at sætte det samfundsmæssige ansvar højere end det privatøkonomiske. 2) Endogen modmagt: På den anden side må såvel arbejds- som uddannelseslivet besinde sig på, at mange af livets vågne timer og en stor del af vore drømmes tydninger drejer sig om hhv. livet på jobbet og aktiviteterne på uddannelsesstedet, hvorfor der også her kan være hårdt brug for og grund til at slå nogle gevaldige kreative og innovative slag dér, også ”selvom” de skulle ende med at give penge i kassen (højere løn, flere

flaskeautomat i det lokale indkøbscenter. I artiklen findes der nogle herlige sentenser som: ”Kunden zum Mitmachen dressieren” - og ”Das Outsourcing zum Kunden hat begonnen. Er wird vom König zum Knecht”. Kan der spares tid ved at gøre forbrugerne til ubetalte hobbyhåndværkere og hengivne flaskesamlere, så har kapitalismen endnu engang vist sig både snedig og kreativ. På globalt plan sælger IKEA fire millioner billige reoler om året. Hvis det i gennemsnit (lavt sat) tager ½ time at samle én & en mindstetimeløn sættes til otte Euro – så sparer IKEA 16 millioner Euro om året, pointerer Rohwetter.

foredrag, et længere CV) og høje karakterer. Kritikken af den kognitive kapitalisme kan ikke kun tillade sig at være frelst; den kan ikke blot stå på sidelinien.

Vi er blevet dømt til at skulle inkarnere og til at fungere blandt et delikat mix af ledelse og selv-ledelse. Subjektiverings- og subjektivitetsformerne anno Domini 2006 kan iagttages på fire måder: 1) Staten vil beskytte os imod os selv (med handleplaner, bindende aftaler, venlige forbud, kursus- og juvenileringsstilbud etc.); 2) Den aktive selv-ledelse udspændes mellem kalkulations- og præstationsregimer; 3) Selvansvarliggørelse som ideal og norm benytter sig bl.a. af ”passenhed” som betingelse, tvang, mulighed og selvreguleringsventil.; 4) Det *oxymorone* menneskeliv kaster følgende erfaringsnære ord af sig: frihedstvangen¹²¹, innovationsvaren, disciplineringsglæden, ydreindrekontrollen, egensindighedsgemenheden, kreativitetmålingen, den centraliserede decentralisering, den topstyrede ”forskningsfrihed” og et af verdens grimme 3-dobbelte og heldigvis indtil dette øjeblik usete substantiver: horisontaliseringsnivelleringsdemokratiseringen¹²².

¹²¹ I § 4 af *Kritik der Urteilkraft* skriver Kant i en fodnote: ”Eine Verbindlichkeit zum Genießen ist eine offenbare Ungereimtheit” (Frankfurt am Main 1974 (1790), S.121). I sin spritnye Kant-oversættelse til dansk i *Hæfter for gæstfrihed* nr. 6-7, Kunstakademiet i Kbh., nov. 2006, s. 55, skriver Carsten Juhl: ”En forpligtelse til nydelse er en åbenbar urimelighed”. Analogt og på 216 års afstand proklamerer jeg, at en forpligtelse til kreativitet er en åbenbar urimelighed.

¹²² Se SNL: ”Uddannelsespolitikens to tunger – et essay” i *Dansk pædagogisk Tidsskrift* nr.3/2005 for en kritik af tidens hang til grimme ord af netop den type, såsom: selvevalueringskompetence, medarbejderudviklingssamtale og kontraktstyringsteknik (s.35) og Peter Sloterdijk: *Die Verachtung der*

Selvets tingsliggørelse¹²³ og den selvlegitimerende økonomi. Forfærdende vanskeligt er det at modvirke, at selvet bliver stadig mere tingsliggjort og strategisk, ikke mindst fordi det selv bidrager aktivt og ganske libidinøst investerende i formgivelsen af sig selv på en adækvat, affirmativ og unik facon (jf. Axel Honneth i § 13 ovenfor). Mindst lige så besværligt er det at sætte effektivt spørgsmålstejn ved én af samtidens stærkeste og tomme metafortællinger: at vækst er godt, fordi vækst er godt – eller sagt på en anden måde: at penge skal avle, fordi de skal det. Flokke af økonomer, politikere, business-folk, husejere og

Massen. Versuch über Kulturkämpfe in der modernen Gesellschaft, Frankfurt am Main 2000, S.62f og S.86f for en analyse af vor tids horisontale nivel-
leringstendenser. Se også mit ”Forord” til den danske udgave: *Masse og
foragt. Essay om kulturkampe i det moderne samfund*, Frederiksberg 2002,
s.16. I et dameblad kan det således bivånes, hvordan kreativitetstalerne
demokratiseres og almengøres til potentiale: ”Alle mennesker er i stand til at
udfolde sig kreativt. Og de, der tror, de ikke kan, har bare endnu ikke fundet
deres kreative potentiale. Forfatter og socialpsykolog, Lotte Darsø, som har
forsket i emnet er kommet frem til konkrete anvisninger, der gør det muligt
for den enkelte at finde ind til - og udvikle - sine kreative sider. Men hvorfor
overhovedet bruge tid og kræfter på at fremelske kreativiteten?” (*Femina* nr.
52-2005). Indad, altid indad...måske skulle man snarere sige: Nedad, altid
nedad. Sloterdijk beretter, at den tyske filosof Karl Jaspers i 1931 i værket
Die geistige Situation der Zeit talte om tidens ”letzte Feldzug gegen den
Adel...(er) wird in den Seelen selbst geführt” (op.cit., S.69). Hvor nazisterne
ønskede at likvidere den indre adel, ønsker samtidens kapitalister og
nationale politikere at optimere det indre ikke-adelige hos os alle. Mærk-
værdigt er det at se, at både magtkritikere og systembærere griber til ”det
indre”, der således synes at blive naturaliseret som både argumentatorisk
ståsted, potentiale og kampplads.

¹²³ Subjektets tingsliggørelse er et Dauer-tema hos Theodor W. Adorno. Se f.eks. *Minima Moralia. Reflektioner fra det beskadigede liv*, Århus 1987 (1951), § 137, s.167.

investorer får simpelthen deres på det tørre i kraft af de simpleste tautologiske selvforvisninger, der ikke ville kunne bestå en basal førsteårsprøve i formel logik på et eller andet institut for analytisk filosofi og videnskabsteori. Mens den selvreferentielle økonomi tér sig som et selvforherligende vilkår og et argumentationsaflastende *factum brutum*, véd selvet aldrig helt, om det pr. indeværende nu også har fået tingsliggjort sig på den rette, appetitlige vis, eller om det har gerådet sig ud i uvejsomt og farligt terræn. Mens kapitalismen i bund og grund er ligeglad med, hvad den tjener penge på, tåler markedet for køb og salg af højt kvalificeret kreativ arbejdskraft absolut ingen *faux pas*. Penge lugter ikke, føler ingenting og kan befinde sig overalt,¹²⁴ mens kroppene sitrer, og tankerne ikke altid er hjemme hos sig selv eller for den sags skyld sikre på ret meget *in the long run*.

”På sigt”, nøjes man altid med at sige, når man giver afkald på at tænke langsigtet og kritisk over tingenes tilstand.”På sigt” er for svagpissere, der ikke længere orker at tænke subs. aldrig er begyndt på det. Herfra skal der lyde et råd: Lær tungen at slå knude på sig selv og nægt at sige ”På sigt”, næste gang din omverden forventer, at du gør det.

¹²⁴ Jf. Rüdiger Safranski: *Wieviel Globalisierung verträgt der Mensch?*, München 2003. En Mercedes 500 S er ligeglad med, hvor den bliver solgt, en dollar hyler ikke op over at ligge i lommen på en terrorist eller en luder, og 1-0-digitaliserede tegn cirkulerer overalt på klodens skærme. Meget tyder på, at mennesket ikke er helt så indifferent og hurtigt omstilleligt, som de teknologier og de teknikker for samfundsmæssig udveksling, det selv har været med til at opfinde.

Den amerikanske forfatter Susan Sontags notes- og dagbøger, skrevet mellem 1958 og 1967 udkommer snart på amerikansk. Ved årsskiftet 1958-1959 skrev hun: ”Gode forfattere er buldrende egoister. Deres selvforgudelse kan grænse til det idiotiske. Fornuftige mennesker, kritikerne, korrigerer dem – men deres fornuft er en parasit på geniets kreative selvforgudelse.”¹²⁵ Så er der ellers serveret: Den selvforgudende forfatter contra den fornuftige og kritiske parasit. Sontag hænger både den gode forfatter (*in casu*: sig selv) og kritikeren ud til spot og spe, spændt ud med uundslipelige klemmer på en glat tørresnor mellem St.Germain des Prés i Paris (hvor hun skrev) og Greenwich Village i New York (hvor hun ellers for det meste hørte hjemme). Den velskrivende og hudløse Sontag giver den som syrligt-helgarderende og post-post-romantisk tænker, som var hun selveste den inkarnerede anti-tese til G.W.F. Hegel, der i en munter stund 150 år tidligere havde pointeret, at filosofien var livets søndag.

I den kristent-jødiske tradition er mennesket som bekendt skabt i Guds billede (se også § 10). Der eksisterer to modsatrettede fortolkninger af menneskets gudbilledlighed. I den ene er mennesket Guds stedfortræder på jorden, hans med ånd og sjæl udstyrede hjælper, hans privilegerede skabende vikar. Her begejstres man over, at mennesket ikke er et dyr, men et særligt guddommeligt eksperiment, intet mindre end selveste *the crown of creation*. I den anden forstås menneskets skaberkraft som opsætsig og farlig. Mennesket spiste i svundne tider af kund-

¹²⁵ Et mindre uddrag blev oversat til dansk i *Informations* tillæg *Bøger*, d. 17.11.2006, s.10 under overskriften: ”Intellektuelt begær er som seksuelt begær”.

skabens træ, og det vil stadig vide mere end godt er. Det er syndigt, bundet af jordiske lyster og et ustyrligt begær, og det gør ofte det onde.¹²⁶ Bibelnarrativt tydes *homo* her som Guds rival, og herfra synges der ingen hymner til endsige for en fri og ubunden kreativitet.

I dag gælder det om at undvige alle disse kulturhistoriske selvfølgeligheder, alle disse arvestykker og smag- og magtfulde skæbnefortællinger: både den romantisk-privative¹²⁷, den megalomane og den kristent-klemmelusagtige. Hvis der skal kunne siges og tænkes noget nyt, og søges det at redde og nyprofilere kreativitetsbegrebet, må det ske uden på forhånd at skulle være tvunget til partout at alliere sig med enten et *hybris*- eller et *nemesis*-vokabular, og uden at forfalde til enten et overstyret selvforhudelses- eller et krumbøjet, flagellantisk og syndigheds-lidende selvbejdelses-vokabular.

Videnskab. Når der sker en forskydning fra sandhed til retorisk ydelse, fra objektiv viden til subjektiveret og inkarneret viden, fra viden som almen tilgængelig til en eksklusiv vare og fra viden som et oplysningsgode til en strategisk ressource, så har

¹²⁶ Jf. Ulrik Houllind Rasmussen, ph.d.-stipendiat på Teologi på Københavns Universitet. UHR holdt (det endnu upubl.) foredrag: "Ideen om det skabende menneske. Kreativitetsbegrebets teologihistoriske rødder" på Programmets Kreativitetskonference på Pompeji, på Gl. Carlsberg i Valby, d.5.okt. 2006.

¹²⁷ *Privativus* (latin) kommer af *privare*, berøve. *Privativ* betyder berøvende, benægtende, *privat* betyder adskilt fra det offentlige, det fælles. *Idiot* er det græske ord for privatmand, modsat en statsembudsmand. Ordet idiot er med tiden blevet familiebeslægtet med åndssvag, tåbe, fjols. Hvis man ikke ønsker at *please* den kognitive kapitalisme fuldt ud, tvinges man vist til – med jævne oxymorone mellemrum – at være både et privat menneske, der arbejder for at genrejse det offentlige og en idiot, der ikke ønsker at adlyde konkurrencestatens embedsmænd.

en kritisk videnspolitik mere end nok at rive i. Helt rundt på gulvet kan man blive, hvis man opregner de modgående tendenser til den individualisere(n)de og subjektivere(n)de anti-formalisme: *Best practice*, modus-2-viden, evidensbasering, *facts*, målinger, datakørsler, positiv viden etc. Mange bruger, producerer og lever af viden – men der er bestemt ingen enighed om, hvad den er...godt for. Ofte bliver den skævvreden i politisk og strategisk øjemed. Devisen synes at være: Det er lige meget, om denne viden er sand, bare den virker nogenlunde i praksis, og den harmonerer med den politiske ideologi, vi har¹²⁸.

Uhyre forvirrende kan det være at forsøge at orientere sig mellem samtidens teorier om hhv. differentiering og afdifferentiering. Sociologisk betragtet kan de tre funktionelt-differentierede subsystemer videnskab, politik og økonomi principielt og ifølge Niklas Luhmann siges at fungere som kommunikative systemer, der adskiller og afgrænser sig radikalt fra hinanden som lukkede iagttagelsessystemer ved at følge tre distinkte koder: sand/ikke sand, magt/ikke magt og betaling/ikke betaling. Med en ny-marxistisk inspireret tyding af denne

¹²⁸ I denne tid tilskyndes universiteterne til at kapitalisere de af deres opfindelser, der har et lovende økonomisk potentiale. Således anmeldte tyske universiteter 604 patenter i 2005, efter at politikerne og Forskningsministeriet havde opfordret dem til at kaste sig ud i "Verwertungsoffensive" kapitaliseringsprocesser af viden. I 2001 blev der ikke engang anmeldt halvt så mange. Selvom Siemens AG, den virksomhed der årligt anmelder flest patenter, anmelder fire gange så mange som alle universiteterne tilsammen, er der meget, der tyder på, at uni-patenteringstrenden står over for at gennemløbe eksponentielt stigende vækstkurver de kommende år. Universitetet bliver i stigende grad tænkt som den forretning, der producerer og opfinder viden (se også Wolfgang Krischke: "Erfinder von der Uni", i *Die Zeit*, d.19.10.2006, S.81).

luhmannske standardfortælling kan det iagttages, at samtidens konglomerationer af økonomi og politik alligevel og ganske ustyrligt og grænseoverskridende penetrerer og afdifferentierer både pædagogikken som videnskab og uddannelsesinstitutionernes autonomi, og at de udøver mistilid til ansattes (lærernes) og ”inklienternes” (elevernes, de studerendes) dømmekraft i frihedsbegrænsningens og effektivitetens uhellige navn. Men det kan med rette også hævdes,¹²⁹ at både de økonomiske og politiske delsystemer overpædagogiseres (omstillingsparathed, fleksible *teams* og tværfaglighed, projektarbejde, livslang uddannelse, den brede kompetenceprofil, erfaringsberedvillighed, markedet gennemstrømmes af alt fra intenst begær efter ting til unge nørders behov for at være kreative, kapitalens sociale og etiske ansvar, politisk kompromisvillighed, nationalstaten som villig og lærenem markedsaktør etc.). Vi skulle således leve i et komplekst fletværk af interpenetrationer, hvor videnskab kobles til økonomi og politik, pædagogik til arbejds-

¹²⁹ Se § 2 og 35 ovenfor samt Erkki Sevänen: ”Art as an Autopoietic Sub-System in Modern Society” i *Theory, Culture & Society* Vol. 18 (1), London 2001. Sevänen står sammen med Luhmann-kritikeren Richard Münch på interpenetrationsteoriens og afdifferentieringens parti (op.cit., p.95-100). Münch sammenfatter sin overbevisende kritik af Luhmann således: ”Luhmanns systemiske koder er intet andet end historisk partikulære idéer om organiseringen af retslig, politisk eller økonomisk beslutningstagen. /.../ Teorien om autopoietiske systemer er et af mange bidrag til (diskursen, SNL) om det moderne livs mening og om definitionen af koder for livets organisering omkring specifikke problemfelter. Den er et konservativt bidrag, fordi den legitimerer historisk partikulære tilstande for definitioner af koder, der organiserer socialt liv, som evolutionære universaler” (i artiklen ”Autopoiesis pr. definition”, i tidsskriftet *Grus* Nr.66, 2002, s. 106). Oversat til dette papirs univers må vi med Münchs bemærkninger in mente forsøge at begribe det *blurry*, *fuzzy* og konfliktsuelle felt, hvor inden for de langt fra éntydige koder for at estimere og tilskynde til kreativitet konstitueres.

markedet, humanisme til business-etikken, kunsten til markedet og kreativiteten til nationens frelse. Koblingerne er nogle gange løse, andre gange stærke. De empiriske *settings* arter sig på mange forskellige scener i samtiden. Men teoretisk må vi famle i blinde, så længe to umage teoretiske horisonter befolker vore sind: differentieringens (med økonomien som primær penetra-tionsagent) og afdifferentieringens (med interpenetrationernes uafgør-ligheder)¹³⁰.

¹³⁰ Som et eksempel på demonstrativ afdifferentiering og interpenetration fra en helt anden boldgade kan det nævnes, at Ole Fogh Kirkeby i prologen til sin nyeste bog *Filosofiske fikserbilleder* (Århus 2006, s.7-8) skriver: "Filosofi kan ikke være filosofi uden at forvandles til kunst, og kunsten selv må, for at blive virkelig kunst, transfusioneres med filosofiens blod. Forholdet er ikke længere udvendigt, illustrerende, eksemplificerende og formidlende, men det er indvendigt, vitalt og dødsensvigtigt./*Filosofiske Fikserbilleder* tager skridtet af denne grunderfaring, fuldt ud og smelter kunst og filosofi sammen." Kirkeby er ikke den første filosof, der hylder og dyrker denne fusionsdrøm. For nu blot at nævne Nietzsche, Adorno, Bloch, Benjamin, Barthes og Baudrillard så har de alle aktier i udfoldelsen af lignende sammensmelt-ningsvisioner dog uden alle sammen at være helt så eksplicit programatiske som centerlederen fra Handelshøjskolen i Kbh. (Kirkebys center hedder meget à propos *Centre for Art and Leadership*). Lige så mange reservationer, jeg havde over for tidens smag for fusionssuppe (markeret i de sidste strofer af hhv. § 0 og § 16 ovenfor) – lige så tankevækkende og modigt, men bestemt også diskussionsbehøvende finder jeg Kirkebys forehavende. Det kan ikke afvises *a priori*, at både filosofi og kunst kan kvalificere og klæde hinanden. På den anden side er det absolut at tage munden for fuld, når Kirkeby hævder, at filosofi *kun* kan være filosofi, hvis den bliver til kunst. Denne påstand er både alt for eksklusiv og alt for ekskluderende. Jeg drister mig til at udtrykke det lidt hårdere: En uklædelig rethaverisk tone sniger sig ind i en ellers smuk lille bog. Se også SNL: "Filosofi og lyrik – ligheder og forskelle", i Neal Ashley Conrad (m.fl., red.): *Perspektiver i nyere dansk litteratur*, Hellerup 1997 og Gilles Deleuze & Felix Guattari: *Hvad er filosofi?* (Kbh. 1996, opr. udg. i Paris 1991). Konsultér sidstnævnte for en række vigtige præciseringer af forskellene mellem filosofi (at skabe begreber), videnskab (at skabe funktioner) og kunst (at skabe sansninger).

I et lille land som Danmark kan den økonomistisk-kortsigtede regeringsinducerede nationalstatslige uddannelsespolitik bedre formå at penetrere og svævvride en række andre delsystemer (f.eks. pædagogikken) end tilfældet er for et større land. I Tyskland bor der 80 millioner – i Danmark lidt over 5 millioner. I det store land holder de uddifferentierede subsystemer nok bedre hinanden i skak, end de gør det her til lands. Den førte politikskadevirkning på institutioner, professionsglæde og læreprocesser er således meget omfattende i et lille ganske transparent og gennemrationaliseret land.

Lidt mere køligt og analytisk overraskende for de fleste kan det hævdes: ”At det er politik og ikke økonomi, der afgør konkurrencen i den globale økonomi” (jf. Ove Kaj Pedersen i artiklen ”Den institutionelle konkurrenceevne”, i *Information*, d.18.9.2006). Det politiske bidrag til at hypertune og at effektivisere den institutionelle konkurrenceevne tydes her som et kreativt, interpenetrativt bidrag: økonomien fordrer en ny politik & politikken giver gode rammebetingelser for økonomien. Det hævdes ligefrem, at sidstnævnte er et *conditio sine qua non* for den nationale konkurrenceevne. Den ’rene’ økonomi kan ikke klare ærterne alene. At den substantialiserede nationale kultur (”danskheden”) ligefrem også skulle være kapitalakkumulationsbefordrende og et decideret aktiv i den internationale konkurrencekamp, har idéhistorikeren Søren Christensen belært os om (i § 25 ovenfor)¹³¹. Kort sagt: Hverken begrebsligt eller

¹³¹ Mikael R. Lindholm bringer en efterlysning i artiklen ”Dydsmonster. Hvorfor flyder Danmark ovenpå?” (*Politiken* analyse, d.5.10.2006): ”Der er...et kolossalt behov for systematisk videnskabelig analyse af den danske model”. Danmark er en rollemodel, siger Lindholm, der hilser det velkomment, at ”knap 90 pct. af alle danske medarbejdere selvstændigt forsøger at

for den sags skyld praktisk samtidshistorisk kan politik, økonomi eller kultur reduceres til endsige afledes direkte af hinanden.

Saab Draken på Tøjhusmuseet i Dronningens København. De flinke og effektive svenskere producerer konkurrencedygtige fly udstyret med præcisionsbomber. For tiden (nov. 2006) kan man entre en flysimulator og i et par minutter prøve at være jagerpilot i en klinisk og fjendeløs verden gjort af virtuelle kort og potentielle mål. En kommerciel producentinteresse kobles nærmest umærkeligt til en støvet offentligt finansieret kulturel institution med branding-problemer og et eklatant behov for en snarlig image-fornyelse og formår to morgener i træk at hitte i DR's radioavis (d.8. og 9.11.2006). Nyfigne gæster vil flokkes på museet og stå i kø foran den skinnende højteknologiske maskine. Oplevelsesøkonomien vinder endnu en lille sejr i det urbane landskab. Antallet af besøgende vil blive et argument for det rigtige valg og det kreative partnerskab, som alle fik noget ud af – fra våbenproducenter, museumsdirektører og benchmarkende kulturevaluators til fædre og sønner på evig jagt efter underholdning i ”byskabet”. Se, det er nemlig ganske evident.

Den refleksive styring er både blevet til en systemisk fornuft og en internaliseret ”natur”. Biomagt og biopolitik flyder sammen

imødekomme virksomhedernes behov for initiativ og innovation” (se også § 1, note 10 & § 29, note 32). Bidraget i avisen er et redigeret uddrag af antologien *Denmark limited – Global by Design*, red. af Waldemar Schmidt og Claire MacCarthy, Kbh. 2006. Således kan kultursociologiske og kulturanalytiske studier pludseligt blive økonomisk nødvendige og direkte indforskrivet i vedligeholdelsen af og forsvaret for den nationale konkurrenceevne.

som empirinær virkelighed og eksistentiel tonalitet, når man gør sin pligt og mere til. Skal man holde næsen over vande må man lære at tyde både forskelle og ligheder mellem de herskende styrings- og ledelsesrationaler. Nogle af rationalerne må blotlægges og gøres til grin, andre må ”hackes” (omfunktioneres), og atter andre må bekæmpes aktivt. De små pip til modtænkning må forstærkes.¹³² Den kontraproduktive kapitalisme, der med vold, magt og snilde økonomiserer med det ikke-økonomiske, må grines ud og spottes højtlydt. Viden er & bør ligesom sproget være alles og ingens¹³³. Der savnes en ”Kultur der Generosität”,¹³⁴ der hæver sig over det strategiske ækvivalensbytte og den nok så kælnende og sprogligt maskerede afpresning af menneskers kreativitet. Lidenskab for ikke-utilitær tænkning må sikres gode vilkår – og retten til at gøre ureglementerede erfaringer må der værnes om.¹³⁵ Det er en livslang opgave at søge at

¹³² Som Armin Bernhard så håbefuldt formulerer det i artiklen ”Bildung als Bearbeitung von Humanressourcen. Die menschlichen Wesenskräfte in einer sich globalisierenden Gesellschaft” (skrevet d. 9.10.2003 og tilgængelig via <http://www.linksnet.de/artikel.php?id=1002>): ”Freilich ist dies nur ein Funken von Hoffnung, der die Zerstörungskraft der in der Verdinglichung verkapselten menschlichen Wesenskräfte nicht außer Kraft zu setzen vermag ohne die Macht einer sich vielleicht abzeichnenden sozialen Bewegung, die der Zentrifugalkraft neoliberaler Modernisierung das Projekt humaner Menschwerdung entgegensetzen könnte. Über das »Schicksal« der menschlichen Wesenskräfte in einer globalisierten Welt ist noch nicht entschieden.” Så stor en konkret abstraktion som fremtidens globale verden skal jeg også gladeligt undlade at gisne om.

¹³³ Jf. SNL: *Sproget er alles og ingens. Erkendelse og spekulation*, Aarhus 1995.

¹³⁴ Peter Sloterdijk: *Zorn und Zeit. Politisch-psychologischer Versuch*, Frankfurt am Main 2006, S.60 (& s.52). Kapitlet i Sloterdijks nyeste bog betitles: ”Vollendeter Kapitalismus: Eine Ökonomie der Generosität”.

¹³⁵ Jf. SNL: ”Ikke-transparente tanker. Otte refleksioner over Adornos aforismer ’Huller’”, i tidsskriftet *Kritik* nr.165, Kbh. 2003, s.41.

lade dannelsesestankens radikale mer-villen modgå rovdriften på eksternaliteterne:¹³⁶ tænkning, viden, samvær, krop, glæde...og kreativitet. Som Marx må vi kritisk søge at påpege, at vidensarbejderen ikke skal spændes for den samfundsmæssige maskine uden sværdslag: ”Hvad der var den levende arbejders aktivitet, bliver maskinens aktivitet”¹³⁷ – også selv om dette sker noget mere umærkeligt, end det gjorde i 1857, og selv om vi kun sjældent omgås støjende maskiner, når vi arbejder, netværker og lærer. Underkastelsen under den gamle usikrede bomulds-spindemaskines krav talte sit tydelige sprog; vore dages

¹³⁶ Tine Byrckel leverer en rammende kritik af forsøgene på at opstramme og effektivisere det danske uddannelsessystem i ”Effektivitetens grænse” (*Information*, d.19.-20.8.2006). Som en kontrast til denne nye danske uddannelsesestænkning og til det rigide franske skolesystem mobiliserer hun et modbillede i form af ”en indlæring, der er kreativ og korte skoledage med tid til at danse, tegne, spille fodbold og drive den af”. Med et klassisk retorisk spørgsmål fyrer hun løs med svaret NEJ i ærmet: ”Hvem ved egentlig, hvad der er, der gør danske medarbejdere så personligt ansvarsfulde og kreative, som de er i dag? Er det lektieterpning?”

Byrchels artikel er ét eksempel ud af mange, der klart indser, at vi slet ikke havde fået en effektiv kapitalisme og et kreativt-innovativt *drive* i samfundets delsystemer, hvis ikke vi havde kunnet vegetere, drømme, håbe, længes, ængstes, lege, tilegne os uventede erfaringer og ikke mindst lært af at opbygge demokratiske procedurer, beskytte retssubjektet, lært at læse, været ude at rejse, lære at 2. og 3.ordens-reflektere....og 117 andre ikke-til-økonomi-i-sidste-instans reducérbare ”ting”.

Noget helt andet er så, at det øgede uddannelsesniveau, de mange sprog og kulturformer, der er i omløb, den kreative arbejdskrafts udvekslinger på tværs af globen, vore drømme om fred og frihed for andre end os selv, de arbejdsfri rejser, kunstens forlokkelser...etc. alt sammen sikkert også kan tydes som intensiverede former for - noget der indtil videre og i mangel af bedre ord (et selvrefuterende, performativt paradoks?) måske kan kaldes for – medproduceret eksternalitet; thi begrebet eksternalitet er jo ikke en for én gang og altid givet pol af ren ahistorisk, produktionsekstern og samfundsindifferent menneskeværn.

undertrykkelses- og udbytningsformer er langt mere subtile, og mange af dem er blevet til noget så underligt som inderliggjort ”natur”.

Marx’ smukke og slidstærke ord, skrevet i *Grundrisse* for næsten 150 år siden, holder stadigvæk vand. Det er ikke rigdom, forstået som ophobet bytteværdi, kommando over fremmedt arbejde og privat ejendomsret til stadig mere cirkulerende kapital, der er samfundets virkelige mål(estok): ”Thi den virkelige rigdom er alle individers udviklede produktivkraft”¹³⁸ og den frie og selvbestemte tid til at være menneske i.

Marx må dog suppleres med følgende sentenser: Samtidens kognitive kapitalisme har ikke eneret på at annektere den kreativitet, der udfoldes på egen hånd i ubestemt form *singularis* eller i det sociale felt *in pluralis*. Kreativitet er andet og mere end en løftestang for yderligere akkumulation og for strategisk og nationalpolitisk induceret konkurrence-, markeds- og produktionsadfærd¹³⁹. Kreativiteten er andet og mere end et rationelt,

¹³⁷ *Grundrisse*, op.cit., S.592 i den tyske og s.546 i den danske udgave, Kurasje/Modtryk, Århus 1975.

¹³⁸ *Grundrisse*, op.cit., S.597 i den tyske og s.550 i den danske udgave, Kurasje/Modtryk, Århus 1975.

¹³⁹ Det synes den tyske forlægger Hubert Burda nu ikke at mene. Burda, der omsætter for mere end 10 milliarder kroner om året og har mere end 7.000 medarbejdere i sit sold, siger om sin egen mediale succes: ”Wir sind selbst Kreativen, also können wir das Gefühl vermitteln, dass wir sie (de nye kreative forbrugere, SNL) verstehen. Wir können Ideen vermarkten und skalieren, Marken ausbauen und Öffentlichkeit herstellen. Ich glaube übrigens, dass uns sehr gut gelingt. Die meisten, die im Deutschland eine gute Idee haben, kommen zu uns” (Interview i *Die Zeit*, Wirtschaft, ”Das sind Rock’n Roller”, 2.11.2006). Læg mærke til, at denne glade og kreative oplevelsesøkonom uden blusel siger, at offentligheder, dem kan man da bare lave, og at idéer, de er da til for at blive lavet drømme og dermed penge af.

voluntært og indre mentalt anliggende. Kreativiteten er underlagt grænser; thi mennesket har ikke skabt kosmos, naturen, sproget, evolutionen og døden - eller for den sags skyld sig selv med fuldt overlæg, endsige med suveræn bevidsthed.

Formuleret som en kiasme: Kreativiteten er ikke alt. Alt er ikke kreativt.

De to interviewere Thomas Fischermann og Götz Hamann skriver i faktaboksen: "...dass es Burda gelangt, Lebensfühle einzufangen und zu verkaufen". Indfangning af følelser og salg af oplevelser, det er nøgleordene bag koncernens succes. Burda pointerer, at den tyske computerfjendtlighed og kapitalismekritik (illustreret ved hjælp af efterdønningerne fra Adorno og Horkheimers kritik af kulturindustrien som massebedrag i 1940'erne og den anakronistisk-blyantsforherligende forfatter Peter Handke i vor samtid) betød/betyder, at hverken *Google* eller *YouTube* blev grundlagt i Tyskland, men derimod i det antiautoritære californiske subkulturelle miljø, i et frugtbart mix af kommerzialitet og kreativitet. USA fødte Bob Dylan og Microsoft – Tyskland måtte tage til takke med Rudi Dutschke og den kritiske teori.

Referencer

- Achton, Steen & Clausen, Sten Krog: *Kreativitet. Arbejdstekster til Psykologi og Pædagogik*, Kbh. 1973
- Adorno, Th. W.: *Minima Moralia. Reflektioner fra det beskadigede liv*, Århus 1987 (opr. fra 1951)
- Adorno, Th. W.: *Negative Dialektik*, i *Gesammelte Schriften (GS)*, Band 6, Darmstadt 1998 (opr. fra 1969)
- Ammitzbøll, Lisbeth: "Afbrydelser dræber din kreativitet", interview med Thomas Raub i *Magisterbladet*, nr.17, 3.nov. 2006
- Andersen, Hanne Leth: "Kreativitet, innovation og måle-mentalitet. Politisk kontrol og overdreven regulering kører målsætningen om mere kreativitet og kvalitet i universitetssektoren i sænk" i *Information*, d. 11.10. 2006
- Andersen, Johannes: "Det offentlige og det private bytter roller" *Kronik i Politiken*, d.19.6.2006
- Andersen, Peter & Frederiksen, Peter (red.): *Innovation, kompetence, læring. Det 21. århundredes udfordring*, Frederikshavn 2000
- Angehrn, Emil: "Die endlose Streit der Vernunft. Metaphysik im Spiegel ihrer Kritik", i Uwe Justus Wenzel (Hrsg.): *Vom Ersten und Letzten. Positionen der Metaphysik in der Gegenwartsphilosophie*, Frankfurt am Main, 1998
- Arendt, Hannah: *Om vold, tænkning og moral*, Frederiksberg 1998
- Aristoteles: "Organon", i Justus Hartnack og Johannes Sløk (red) *Aristoteles*, Kbh. 1991
- Azaïs, Christian; Antonella Corsani & Patrick Dieaude (red): *Vers un capitalisme cognitif. Entre mutations du travail et territoires*, Paris 2001
- Barthes, Roland: *Mythologies*, Paris 1957
- Barthes, Roland: *Forfatterens død og andre essays*, Kbh. 2005 (opr. fra 1942-1980)
- Baudrillard, Jean: *Le Miroir de la production*, Paris 1974
- Baudrillard, Jean: *Cool Memories 1980-1985*, 1987
- Baudrillard, Jean: *PassWords. Løsenord*, Frederiksberg 2003 (2000)
- Beckett, Trine: "Økonomer med kreativ forståelse på vej" i *DJØF-bladet* nr.16, 22.sept. 2006
- Bell, Daniel: *The Coming of the Post-Industrial Society*, 1973
- Benhabib, Seyla: *Critique, Norm, and Utopia – a Study of the Foundations of Critical Theory*, New York 1986

- Bernhard, Armin: "Bildung als Bearbeitung von Human-ressourcen. Die menschlichen Wesenskräfte in einer sich globalisierenden Gesellschaft" (skrevet d. 9.10.2003 og tilgængelig via <http://www.linksnet.de/artikel.php?id=1002>)
- Blume, Georg: "Der Pirat wird Erfinder. Der Westen kritisiert China als größten Piratdieb – und verkennet die wahre Gefahr: Das Land entdeckt sine egne Kreativität" *Die Zeit*, sektion om *Wirtschaft*, 24.8.2006
- Borgnakke, Karen; Mortensen, Finn Hauberg; Rasmussen, Palle og Olesen, Henning Salling: "Evidens – hvad kan det bruges til?", i *FORSKERforum* Nr.192, marts 2006
- Bohm, Claus: *Filosof. En Film om fire danske filosoffer*, SFC 1996
- Boltanski, Luc og Chiapello, Éve: *Le nouvel esprit du capitalisme* Paris 2000
- Bordum, Anders: *Diskursetik og den positive selvreference*, Frederiksberg 2001.
- Bordum, Anders: "From tacit knowing to tacit knowledge – emancipation or ideology?", i *Critical Quarterly* Vol.44/no.3, 2004
- Born, Asmund: "Hvis HRM skal stå distancen – om medskabelse, medansvar og mennesker" i *LPF-Nyt om ledelse*, nr.2, sept 2006
- Brinkmann, Svend & Eriksen, Cecilie (red.): *Selvrealisering – kritiske diskussioner af en grænseløs udviklingskultur*, Århus 2005
- Bukdahl, Jørgen: *Kritiske Tolkninger. Videnskabsteoretiske essays*, Kbh. 1980
- Busk, Malene: "Gilles Deleuze. Møder, vendinger og antændelser mellem arkitektur og filosofi" i Carsten Thau (red.): *Filosofi & Arkitektur i det 20.århundrede*, Kbh 2006
- Bühler, Charlotte & Allen, Melanie: *Introduktion til humanistisk psykologi*, Kbh. 1974
- Byrckel, Tine: "Effektivitetens grænse" *Information*, d. 19.-20.8. 2006
- Caputo, John D.: *Radical Hermeneutics, Repetition, De-construction and the Hermeneutic Project*, Bloomington and Indianapolis, 1987
- Castells, Manuel & Himanen, Pekka: *The Information Society and the Welfare State. The Finnish Model*, Oxford 2002
- Christensen, Søren: "Danskhed i verdensklasse. Om kulturaliseringen af dansk konkurrenceevne", i tidsskriftet *Kritik*, nr. 182, 2006
- Claudi, Nadia: "Clearinghouse skal give bedre undervisning", i *Politiken*, d.25.9.2006
- Claudi, Nadia: "Forskningsverdenens nye trend er videnscentre" i *Politiken*, d.25.9.2006

- Claudi, Nadia: "Nyt center skal være forskningsorakel" i *Politiken*, d.25.9.2006
- Coade, Neil: *Be Creative. The Toolkit for Business Success*, London/Boston 1997
- Corsani, Antonella: "Eléments d'une rupture: l'hypothèse du capitalisme cognitif", i Azaïs, Christian; Antonella Corsani & Patrick Dieaude (red): *Vers un capitalisme cognitif. Entre mutations du travail et territoires*, Paris 2001
- Copley, A.J.: *Kreativitet*, Kbh. 1970 (opr. *Creativity*, 1967)
- Csikszentmihalyi, Mihaly: *Flow. The Psychology of Happiness*, London 1992
- Csikszentmihalyi, Mihaly: *Creativity. Flow and the Psychology of Discovery and Invention*, New York 1996
- Dean, Mitchell: *Governmentality. Magt og styring i det moderne samfund*, Kbh., 2006
- Debord, Guy *La société du spectacle*, Paris 1967 (*The Society of the Spectacle*, New York 1994)
- Deleuze, Gilles: "Kontrol og tilbliven. Samtale med Toni Negri", i *Slagmark* nr.26, Århus 1997 (opr. i *Futur antérieur* nr.1, 1990).
- Deleuze, Gilles & Guattari, Felix: *Hvad er filosofi?* Kbh. 1996 (opr. Paris 1991)
- Deleuze, Gilles & Guattari, Felix: *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia*, London 2002 (opr. 1980)
- Deleuze, Gilles: *Forhandlinger 1972-1990*, Kbh. 2006 (Paris 1990)
- DPU, Ministeriet for Videnskab, Teknologi og Udvikling og Undervisningsministeriet: *Forum for uddannelsesforskning og Clearinghouse*, 2006
- Drucker, Peter F. *Postcapitalist Society* (Oxford 1993,
- Dülle, Thomas & Liebl, Franz m.fl.: *Cultural Hacking - Kunst des Strategischen Handelns*, Wien/New York 2005
- Engel, James: *The Creative Imagination. Enlightenment to Romanticism*, Harvard 1981
- Fastrup, Niels: "Vidensøkonomi og kapitalismens krise – en samtale med André Gorz", i tidsskriftet *Social Kritik* nr.107, dec. 2006
- Fenger-Grøn, Carsten & Kristensen, Jens Erik (red.): *Kritik af den økonomiske fornuft*, Kbh. 2001
- Fink, Hans; Peter C. Kjærgaard, Helge Kragh og Jens Erik Kristensen: *Universitet og videnskab. Universitetets idéhistorie, videnskabsteori og etik*, Kbh. 2003
- Fischermann, Thomas & Götz Hamann: "Das sind Rock'n Roller", *Die Zeit*, 2.11.2006
- Florida, Richard: *The Rise of The Creative Class*, New York 2001

- Florida, Richard: *Den kreative klasse*, Århus 2005
- Florida, Richard: "Gøgeunger. Truer den kreative klasse verdensfreden?", i *Politiken* Analyse, d.15.9.2006
- Frank, Manfred: *Die Unhintergebarkeit von Individualität - Reflexionen über Subjekt, Person und Individuum aus Anlaß ihrer 'postmodernen' Totenerklärung*, Frankfurt am Main 1986
- Gibbons, Gibbons & Helga Nowotny: *The New Production of Knowledge*, London 1994
- Gibbons, Gibbons & Helga Nowotny: *Re-Thinking Science*, 2001
- Globaliseringsrådet: *Fremgang, fornyelse og tryghed. Strategi for Danmark i den globale økonomi*, d.21.marts 2006
- Glotz, Peter: *Die beschleunigte Gesellschaft. Kulturkämpfe im digitalen Kapitalismus*, Hamburg 2001 (1999)
- Goodman, Nelson: *Ways of Worldmaking*, Indianapolis 1978
- Gorz, André: *Wissen, Wert und Kapital, Zur Kritik der Wissensökonomie*, Zürich 2004 (opr. *L'immatériel. Connaissance, valeur et capital*, Paris 2003).
- Gropius, Walter: *Bauhaus-manifest*, 1919. Den tyske reference er: <http://www.bauhaus.de/bauhaus1919/manifest1919>. [http](http://www.bauhaus.de/english/bauhaus1919/manifest1919.htm) - og den engelske: <http://www.bauhaus.de/english/bauhaus1919/manifest1919.htm>
- Gropius, Walter: *Idée und Aufbau des staatlichen Bauhauses*, 1923 (*Theory and Organization of The Bauhaus*)
- Gross, Thomas: "Per Anhalter durchs Pluriversum" *Die Zeit* Nr.38, 14.sept. 2006
- Gross, Thomas: "Von der Boheme zur Unterschicht. Job, Geld, Leben – nichts ist mehr sicher. Eine neue Klasse der Ausgebeuteten begehrt auf: Das Prekariat", *Die Zeit* 27.4.2006
- Guilford, J.P: *Intelligence, Creativity, and their Educational Implications*, San Diego 1968
- Habermas, Jürgen: *Theorie des kommunikativen Handelns*, 1981
- Hammershøjs, Lars Geer: *Selvdannelse og socialitet. Forsøg på en socialanalytisk samtidsdiagnose*, Ph.d.-afhandling, DPU 2003
- Hammershøjs, Lars Geer: "Det lille selvdannende menneske" i *Dansk pædagogisk Tidsskrift* nr.3/2006
- Hansen, Britt Bolving: "Haarder kvæler skolen i bureau-kрати", *Politiken*, 13.8.2006)
- Hansen, Oskar Borgmann: "Indledning" til *Hegel. De store Tænkere*, Kbh. 1971
- Hansen, Signe Pildal & Jens Erik Kristensen: *Socialanalytisk samtidsdiagnostik – baggrund, ansatser, mellemværender og*

- udestående*, Arbejdspapirer fra Forskningsprogrammet i Social-analytisk Samtidsdiagnose, DPU maj 2006
- Hardt, Michael & Toni Negri: *Empire*, Harvard 2000
 - Have, Christian: *Synlighed er eksistens. Kunstens og kulturens PR og Kommunikation*, Kbh. 2004
 - Hebsgaard, Thomas: "Googlificering" *Information* d.12. 10.2006
 - von Hentig, Hartmut: *Kreativitet. Høje forventninger til et svagt begreb*, Kbh. 1999
 - Hermann, Stefan & Jens Erik Kristensen: "Kompetenceudvikling – psykologisk inderliggørelse på dåseform?", i *Psyke og Logos* nr.2, 2004
 - Hermann, Stefan & Jens Erik Kristensen: "Stress er også et systemisk problem" i *Ledelse i dag* nr.63, nov. 2005
 - Hermann, Stefan: "Kreativität über alles. Kreativiteten har mistet 1970'ernes samfundskritiske klang, men er ikke blevet tømt for kultur og ideologi", i *Information*, d.6.10.2006
 - Hesseldahl, Peter & Steen Nepper Larsen: *Teknologidebat* nr.2/1999
 - Heuser, Uwe Jean & Sacha Heuser: "Studiert., was ihr wollt!" *Die Zeit*, d.27.4.2006
 - Himanen, Pekka: *The Hacker Ethic and the Spirit of the Information Age*, London 2001
 - Hoffmeyer, Jesper: *Biosemiotik. En afhandling om livets tegn og tegnenes liv*, Charlottenlund 2005
 - Holm, Claus: fra CBS i Kbh. "Fra velfærdsstat til konkurrencestat" interview med Ove Kaj Pedersen i *Asterisk* nr.28/april-maj 2006
 - Innovationsrådet: *Innovative Danmark*, Kbh. 2005
 - Innovationsrådet: *A, B, C. Innovation – et projekt for fremtidens skole*, Kbh. 2006
 - Jacob, Merle: "Rethinking Science and Commodifying Knowledge" i *Policy Futures in Education*, Volume 1, 2003
 - Jelved, Marianne; Morten Helveg Petersen & Margrethe Vestager: "På vej mod det kreative Danmark", *Politiken* d.1.april 2006
 - Jensen, Anders Fogh: "Kapitalisme og ånd", Forum for samfundsrefleksion, april 2006, www.turbulens.net
 - Jensen, Carsten: "Herkules' dilemma – den enkeltes byrde", *Information*, d.17.10.2005
 - Jensen, Hans Siggaard: "Videnbegrebet" i Bukh m.fl. (red.): *Viden-ledelse*, Kbh. 2003
 - Jensen, Henrik Gade: "Liberalismens aktualitet" i *Politiken*, d.26.10. 2006
 - Juni, Mai: "Lakajer for dårlig magtudøvelse", interview med Steen Nepper Larsen i DJØF-bladet, d.15.9.2006

- Kant, Immanuel: *Kritik der Urteilkraft*, Frankfurt am Main 1974 (1790)
- Kant, Immanuel: *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*, 1755
- Kirkeby, Ole Fogh: *Ordenes tid. Fragmenter til en sirlig filosofi*, Frederiksberg 1996
- Kirkeby, Ole Fogh: *Ledelsesfilosofi. Et radikalt normativt perspektiv*, Frederiksberg 1998
- Kirkeby, Ole Fogh: *Det nye lederskab*, Kbh 2004
- Kirkeby, Ole Fogh: *Colchodea. Skønheden sker*, 2006 (værk i proces)
- Kirkeby, Ole Fogh: *Filosofiske fiksérbilleder*, Århus 2006
- Klingsey, Mette & Mikael Børsting: ”Fri mig fra lænestolsliberalisme”, interview med Bertel Haarder i *Information*, d.3.11. 2006
- Knoop, Hans Henrik: ”Kreativitet”, i *Dansk pædagogisk Tidsskrift*, nr.1/2006
- Knudsen, Erik: ”Strofer” i *Blomsten og sværdet*, Kbh. 1949
- Knudsen, Morten: *Beslutningens vaklen. En systemteoretisk analyse af moderniseringen af et amtskommunalt sundhedsvæsen 1980-2000* (Ph.d.-afhandling fra Handels-højskolen i Kbh.), Frederiksberg 2004
- Knudsen, Morten: ”Reformfeber” i *Information*, d.1.7. 2004
- Kohlenberg, Kerstin: ”Die anarchistische Wiki-Welt”, *Die Zeit*, Nr.37, 7.sept. 2006
- Korsgaard, Ove: ”Læreren som borgerens talerør” i Per Kjeldsen og Erik Schmidt (red.): *Terrængående visioner for folkeskolen*, Odense 2006
- Krischke, Wolfgang: ”Erfinder von der Uni”, i *Die Zeit*, d.19.10. 2006
- Kristensen, Jens Erik (red.): *Menneske Rettigheder – filosofisk, juridisk, historisk, politisk*, Kbh. 1989
- Kristensen, Jens Erik & Lars-Henrik Schmidt: ”De rene formers klarhed”, i *UNDR (Nyt Nordisk forum)* nr.59/1990
- Kristensen, Jens Erik: ”Kreativitetens tidsalder? – en idéhistorisk og samtidsdiagnostisk indkredsning“, i *Dansk pædagogisk Tidsskrift* nr.1, 2006
- Kristensen, Jens Erik: *Bilag 1: Projektbeskrivelse og forskningsansøgning for Programmet i Socialanalytisk Samtidsdiagnose: „Kreativitet, vidensøkonomi og humanisering af produktion og arbejdsliv“*, DPU foråret 2005
- Kristensen, Jens Erik: ”Videnspolitik” i *Information*, d.18.10.2006

- Kristensen, Jens Erik: "Den frie forskning ligger for døden", i *Information*, d.23.8.2006
- Kupferberg, Feiwei: *Kreative tider. At nytænke den pædagogiske sociologi*, Kbh. 2006
- Lakoff, George & Mark Johnson: *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*, New York 1999
- Larsen, Steen Nepper: *En fortolkende opdagelsesrejse i Münchhausens sumpe. Tre essays om kritisk normativitet. Jürgen Habermas, Friedrich W. Nietzsche & Theodor W. Adorno som anledning*, Skriftserie nr.XV; Institut for Historie og Samfundsforhold, RUC 1987 (speciale)
- Larsen, Steen Nepper: *Sproget er alles og ingens. Erkendelse og spekulation*, Århus 1995
- Larsen, Steen Nepper: "Filosofi og lyrik – ligheder og forskelle", i Neal Ashley Conrad (m.fl., red.): *Perspektiver i nyere dansk litteratur*, Hellerup 1997
- Larsen, Steen Nepper: "Altid på arbejde", kronik i *Information*, foråret 1999
- Larsen, Steen Nepper: "Kritik af den teknokratiske fornuft", i *Tidsskrift for Arbejdsliv* nr.2/1999
- Larsen, Steen Nepper: "Tiden sner til", *Information*, d.9.1.1999
- Larsen, Steen Nepper: "Filosofi i kødet" i *Information*, 13.10.1999
- Larsen, Steen Nepper: "Den betænkelige fleksibilitet", i *Finans*, Fagblad for Finansforbundet nr.13, okt. 2000
- Larsen, Steen Nepper: "Livets mange tider" i Tele Danmark Erhverv (TDC): *1685 sekunder – et tidsskrift om Total Service*, Kbh. 2001
- Larsen, Steen Nepper: "Det indsovsede menneske", kronik i *Information*, d.25.9.2001
- Larsen, Steen Nepper: "Indledning" i Peter Sloterdijk: *Masse og foragt. Essay om kulturkampe i det moderne samfund*, Kbh. 2002 (opr. fra 2000)
- Larsen, Steen Nepper: "I begyndelsen var bevægelsen...", i DPU's tidsskrift *Asterisk*, nr.5, juni 2002
- Larsen, Steen Nepper: "Lyst til at gøre, hvad man skal" i DPU's tidsskrift *Asterisk*, nr.4, april 2002
- Larsen, Steen Nepper: "Filosofiske betæneligheder" i *Dansk Sociologi* nr.4/2002
- Larsen, Steen Nepper: "Identitet som mellemværende", i *Filosofi* nr.1/2002
- Larsen, Steen Nepper: "Mere end bare KRITIK II – markeringer i forhold til Schmidts *Diagnosis I, II, III*" i Lars Geer Hammershøj

- (m.fl., red.): *Mellemværender. Festskrift til Lars-Henrik Schmidt*, Kbh. 2003
- Larsen, Steen Nepper: "Ikke-transparente tanker. Otte refleksioner over Adornos aforisme 'Huller'" i *Kritik* nr.165/2003
 - Larsen, Steen Nepper: "Notes on the concept Creativity", sept. 2003 www.cbs.dk/cal
 - Larsen, Steen Nepper: "Dannelse og refleksivitet" *Asterisk* nr.10/2003.
 - Larsen, Steen Nepper: "Mellem koldt trækul, decentrering og ustyrlige ambitioner", i *Standart* nr.1/2004
 - Larsen, Steen Nepper: "At flyde ud af sig selv for at blive en del af noget større", og i DPU's tidsskrift *Asterisk*, nr.16, april 2004
 - Larsen, Steen Nepper: "Evalueringsfeber" i *Dansk Sociologi* nr.1/2004
 - Larsen, Steen Nepper: "Mimetisk begær i den offentlige sektor", kronik i *Information*, d.1.6.2004
 - Larsen, Steen Nepper: "Om respekten", anmeldelse af Lars-Henrik Schmidts: *Om respekten*, i *Filosofi* nr. 4, 2005
 - Larsen, Steen Nepper: Anmeldelse af Jesper Hoffmeyer: *Biosemiotik. En afhandling om livets tegn og tegnenes liv*, Charlottenlund 2005 i *Dansk Sociologi* nr. 3/2005
 - Larsen, Steen Nepper: "Ingen let genvej", anmeldelse af Finn Collin: *Konstruktivisme*, i *Social KRITIK* nr.98/2005
 - Larsen, Steen Nepper: "Bauhaus byder på andet og mere end branding", i *LPF-Nyhedsbrev*, nr.1, Handelshøjskolen i Kbh., marts 2005
 - Larsen, Steen Nepper: "Den ligegyldige globalisering", kronik i *Information*, d.5.9.2005
 - Larsen, Steen Nepper: "Uddannelsespolitikens to tunger – et essay", i *Dansk pædagogisk Tidsskrift* nr.3, 2005
 - Larsen, Steen Nepper: "Kælen kommerialisme", kronik i *Information*, d.1.2.2005
 - Larsen, Steen Nepper: anmeldelse af Peter Widell (red.): *Socialkonstruktivismen under debat*, Århus 2004 i tidsskriftet *Filosofi* nr.2/2005
 - Larsen, Steen Nepper: "Konstruktivisme", i Cort Ross Dinesen (m.fl., red.): *Hydra II*, Kunstakademiets Arkitektskole, Kbh 2005
 - Larsen, Steen Nepper: "Borger, bruger, forbruger" i Anne Beim (m.fl., red.): *Brugerdreven innovation*, CINARK (Center for Industriel Arkitektur), Kbh. 2006
 - Larsen, Steen Nepper: "Innovation som total forløsning i den neoliberale stat", i *Ingeniøren* d.17.2.2006

- Larsen, Steen Nepper: "Svar til mine kritikere", i DJØF-bladet, d.22.9.2006
- Larsen, Steen Nepper: "Mellem evalueringsfeber og faglighed" i Per Kjeldsen & Erik Schmidt (red.): *Terrængående visioner for folkeskolen*, Odense 2006
- Larsen, Steen Nepper: "Filosofi som sprogkritisk praksis" i Cort Ross Dinesen m.fl. (red.): *Hydra IV*, Kunstakademiets arkitektskole 2007
- Lazzarato, Maurizio: "From Capital-Labour to Capital-Life" i *ephemera*, volume 4(3), www.ephemeraweb.org 2004
- Lefebvre, Henry: *The Production of Space*, Malden/Oxford 1974
- Lévy, Pierre: *World Philosophie. Le Marché, le cyberspace, la conscience*, Paris 2000
- Lieberkind, Jonas & Bosse Bergstedt (red.): *Dannelse mellem subjektet og det almene – En antologi*, Kbh. 2005
- Lindholm, Mikael R. & Kim Møller: *Slip innovationen løs. Danmark som kreativ stormagt*, Kbh. 2005
- Lindholm, Mikael R. & Kim Møller: "Dydsmonster. Hvorfor flyder Danmark ovenpå?" *Politiken*, d.5.10.2006
- Lindholm, Mikael R. & Kim Møller: "På vej mod en innovationskultur" *Ugebladet Mandag Morgen*, Nr.24, 21.juni 2004
- Luhmann, Niklas: *Kunstsystemets evolution*, Kbh. 1994
- Lund, Henrik Stampe "Fremtiden tegner lys for humaniora" i *Politiken* d.23.9.2006
- Lyotard, Jean-François: *Viden og det postmoderne samfund*, Århus 1996 (opr. fra 1979)
- Lykkeberg, Rune: interview med lektor i statskundskab ved Aarhus Universitet Jørn Loftager i *Information*, d.2.juni 2006
- Lykkeberg, Rune: "Mistillid" i *Information* d.30.9.-1.10.2006
- Lykkeberg, Rune: "På vej mod et nyt samfund", interview med Ove K. Pedersen i *Information*: d.5.5.2006
- Lykkeberg, Rune: "Entreprenørstaten" interview med Tim Knudsen i *Information*, d.11.5.2006
- Lykkeberg, Rune: Lykkeberg, Rune: "Kampen om myterne i velfærdssamfundet" i *Information*, d.28.3.2006
- Lykkeberg, Rune: "Uddannelse, uddannelse...avisbud" i *Information*, d.29.8.2006
- Lykkeberg, Rune: "Overlad kreativiteten til kapitalismen", i *Information*, d.6.10.2006
- Lykkeberg, Rune: "Det økonomiske menneskes død", i *Information*, d.2.11.2006

- Lykkeberg, Rune: "Når 'venner' bliver til 'netværk'", i *Information*, d.19.maj 2006
- Lyngse, Lisbet: "Hvem ejer vores tid og vores person?", interview med Steen Nepper Larsen i *Teknologidebat* nr.4/2004.
- Malinowski, Ivan: "Kritik af sproget I-XIX", *Kritik af tavsheden*, Kbh. 1974
- Karl Marx: *Das Kapital* i *Marx-Engels Studienausgabe*, bd. 2, Berlin 1966 (1867)
- Karl Marx: *Grundrids* b.1-2, Århus 1974 (*Grundrisse*, Berlin 1953)
- Maslow, Abraham H.: *Motivation and Personality*, New York 1954
- Maslow, Abraham H.: *På vej mod en eksistenspsykologi*, Kbh. 1970 (oversat fra *Towards A Psychology of Being* fra 2.udgaven fra 1968 (førsteudg. 1962))
- Maslow, Abraham H.: *Maslow on Management* i New York/Toronto 1998
- Mead, George Herbert: *Sindet, selvet og samfundet – fra et socialbehavioristisk standpunkt*, Kbh. 2005 (oversættelse fra *Mind, Self, and Society*, Chicago 1934)
- Mithen, Steven: *The Prehistory of The Mind*, London 1996
- Mogensen, Klaus Æ. (red.): *Creative Man*, Kbh. 2005
- Boutang, Yann Moulier: "Marx in Kalifornien. Der dritte Kapitalismus und die alte politische Ökonomie" *Politik und Zeitgeschichte*, B. 52-53/2001, http://www.bpb.de/publikationen/98BOPR.1.0.Marx_in_Kalifornien%3A_Der_dritte_Kapitalismus_und_die_alte_politische_%D6konomie.html#art1
- Boutang, Yann Moulier: "La troisième transition du capitalisme: exode du travail productif et externalités" i Azaïs, Christian; Antonella Corsani & Patrick Dieaude (red): *Vers un capitalisme cognitif. Entre mutations du travail et territoires* Paris 2001
- Münch, Richard: *Die Struktur der Moderne* Frankfurt am Main, 1984
- Münch, Richard: *Dialektik der Kommunikationsgesellschaft* Frankfurt am Main 1991
- Münch, Richard: "Autopoiesis pr. definition" i tidsskriftet *Grus* nr. 66/2002
- Mönninger, Michael: "Explosion möglich", interview med Alain Touraine i *Die Zeit*, d.23.3.2006
- Nielsen, Kurt Aagaard & Birger Steen Nielsen: "Videnssamfund og uddannelsespolitik. En økonomikritisk analyse", i *Dansk pædagogisk Tidsskrift* nr.4/2006
- Nietzsche, Friedrich: *Afgudernes Ragnarok*, Kbh. 1994

- Nietzsche, Friedrich: *Götzendämmerung – oder Wie man mit dem Hammer philosophiert*, 1889
- Nordhofen, Eckhard: "Vom Nutzen und Nachteil des Glaubens" i *Die Zeit* 21.9.2006
- Nørretranders, Tor: "Opmærksomhedsøkonomi og spejlceller" i *Politiken*, d.1.6.2006
- Pedersen, Ove Kaj: "Solidaritet på retur. Essay III", i *Information*, d.11.9.2006
- Pedersen, Ove Kaj: "Pædagogik og stat" i *Dansk pædagogisk Tidsskrift* nr.3/2006
- Pedersen, Ove Kaj: "Den institutionelle konkurrenceevne", i *Information*, d.18.9.2006
- Pedersen, Poul Erik: "Integration ved en korsvej" i *Politiken*, d.16.8.2006
- Ponge, Francis: *At tage tingenes parti*, Gylling 2005 (opr. fra 1942)
- Rambach, Anne & Marine Rambach: *Les intellos précaires*, Paris 2001
- Mandag Morgens Strategiske Forum *Innovationskraft 2000*, Kbh. 1995
- Rasmussen, Jens: "Modernitet som baggrund for læring", i Peter Andersen og Peter Frederiksen (red.): *Innovation, kompetence, læring. Det 21. århundredes udfordring*, DAFOLO Forlag, Frederikshavn 2000
- Rohwetter, Marcus: "Vom König zum Knecht" i *Die Zeit*, d.21.9.2006
- Rose, Nicolas: *Inventing our selves. Psychology, power, and personhood*, Cambridge 1998 (1996)
- Rötzer, Florian (Hrsg.): *Denken, das an der Zeit ist*, Frankfurt am Main 1987
- Safranski, Rüdiger *Wieviel Globalisierung verträgt der Mensch?*, München 2003
- Sartre, Jean-Paul: *L'existentialisme est une humanisme*, Paris 1946
- Sartre, Jean-Paul: *L'être et le néant* Paris 1943
- Schanz, Hans-Jørgen: *Til rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske status*, Århus 1973
- Schanz, Hans-Jørgen: *Civilisationskritik og socialisme*, Århus 1982
- Schanz, Hans-Jørgen: *Forandring og balance*, Århus 1990
- Schmidt, Anje & Eva Zeuthen Bentsen: "Mennesker mødes og kreativitet opstår", (interview med Daniel Hjorth), i *Lpf-nyt om ledelse*, nr.2, sept. 2006
- Schmidt, Lars-Henrik: *Diagnosis I-III*, Kbh. 1999
- Schmidt, Lars-Henrik: *Om respekten*, Kbh. 2005

- Schmidt, Lars-Henrik: *Om vreden*, Kbh. 2006
- Schmidt, Lars-Henrik: "Videnspolitik for den rastløse elite" i *Information*, d.12.4.2006
- Schmidt, Malin: "Glem alt om PISA", *Information*, d.22.12.2006
- Malin, Waldemar & Claire MacCarthy (red): *Denmark limited – Global by Design*, Kbh. 2006
- Schwartz, Jonathan: "Turen gik til Krogerup" *Information*, d.17.5.2006
- Jakobsen, Henning Sejer og Simon Olling Rebsdorf: *Ideudvikling ved kreativ innovation*, Kbh. 2003
- Sennett, Richard: *The corrosion of character: the personal consequences of work in the new capitalism*, New York 1999
- Sevänen, Erkki: "Art as an Autopoietic Sub-System in Modern Society" i *Theory, Culture & Society* Vol. 18 (1), London 2001
- Skov, Maria: "Sæt de globale nyheder fri", i *Information*, d.13.10.2006
- Sloterdijk, Peter: *Sphären I-III*, Frankfurt am Main, 1998, 1999 & 2004
- Sloterdijk, Peter: *Die Verachtung der Massen. Versuch über Kulturkämpfe in der modernen Gesellschaft*, Frankfurt am Main 2000
- Sloterdijk, Peter: *Im Weltinnenraum des Kapitals. Für eine philosophische Theorie der Globalisierung*, Frankfurt am Main 2005
- Sloterdijk, Peter: *Zorn und Zeit. Politisch-psychologischer Versuch*, Frankfurt am Main 2006
- Soboczynski, Adam: "Humboldt, adieu!" i *Die Zeit*, d.4.maj 2006
- Sontag, Susan: "Intellektuelt begær er som seksuelt begær" *Information*, d.17.11.2006
- Stehr, Nico: *Knowledge Societies*, London 1994
- Stehr, Nico & Reinard Grundmann (ed.): *Knowledge. Critical Concepts*, London 2005
- Syberg, Karen: "Dagens uret: Uvederhæftighed", interview med Nadja U. Prætorius i *Information*, d.18.-19.2.2006
- Sørensen, Bent Meier: "Immaculate defecation: Gilles Deleuze and Félix Guattari in organization theory" i Campbell Jones & Roland Munro (eds.): *Contemporary Organization Theory, Sociological Review*, Oxford 2005
- Sørensen, Bjarne Vind: "Nietzsche – tidssvarende, alt for tidssvarende. Samtale med Jens Erik Kristensen", i *Slagmark* nr.31, Århus 2001

- Sørensen, Rasmus Bo Sørensen: "Der er penge i dansk kunst og viden" i *Information* d.26.4.2006
- Thielst, Peter: *At realisere sig selv. Kritik af det omsiggribende selvbedrag*, Frederiksberg 2005
- Thomsen, Søren Ulrik: "Til fortsat kunstnerisk virksomhed", i *Politiken* 28.marts 2006
- Thorup, Mette-Line: "Det politiske er vendt tilbage uden 70'ernes ideologiske kvælertag", i *Information* d.27.9.2006
- Thorup, Mette-Line: "Vi har fladskærme nok" i *Information*, d.29.9.2006
- Thorup, Mette-Line: "Videnskampen raser", i *Information*, d.3.4.2006
- Thrift, Nigel: "Afterwords", i *Environment and Planning. Society and Space*, Volume 18, April 2000
- Thyssen, Ole: *Nutiden – det overfyldte rum*, Kbh. 1993
- Tsianos, Vassilis & Dimitris Papadopoulos: "Precarity: A Savage Journey to the Heart of Embodied Capitalism" (<http://www.geocities.com/immateriallabour/tsianospapadopaper206.html>).
- Turner, Mark: "The Art of Compression" i Turner (ed): *The Artful Mind. Cognitive Science and the Riddle of Human Creativity*, Oxford/New York 2006
- Undervisningsministeriet: *Det Nationale Kompetenceregnskab* 2002
- Vesterdal, Arne: "Er folkeskolen ved at udvikle sig til en færdighedsfabrik?" i *Folkeskolen*, d.8.12.2006
- Virno, Paulo *The Grammar of the Multitude*, Semiotexte 2004
- Voldgaard, Vivian A.: "Gnid fedtet af øjnene" i *Magisterbladet* nr. 18, nov. 2006
- Wagner, Marc-Christoph: "Har du nogensinde kysset en pige forgæves?", interview med Claudio Magris i *Information*, d.18.8.2006
- Walliser, Bernard: *L'Économie cognitive*, Paris 2000
- Weis, Peter: "fitness.dk" i *Information*, d.13-14.5.2006
- Wittgenstein, Ludwig: *Über Gewißheit (On Certainty)*, Frankfurt am Main 1969 (opr. fra 1949-1951))
- Wittgenstein, Ludwig: *Philosophical Investigations* London 1953
- Zilsel, Edgar: *Die Geniereligion. Ein kritischer Versuch über das moderne Persönlichkeitsideal, mit einer historischen Begründung*, Frankfurt am Main 1990 (opr. 1918)
- Zimmer, Renate: "Toben macht schlau", i *Die Zeit*, 4.4.2002
- Møller, Jørgen Ørstrøm: "Kroniken" i *Politiken*, d.5.10.2006

Opslagsværker

- *Collins Dictionary of Sociology*, Glasgow 2000
- *Den Store Danske Encyklopædi*, Kbh. 1994-2001.
- *Dictionary of The History of Ideas*, New York 1973
- *Encyclopedia of Cognitive Science*, London 2003
- *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Basel 1971-2005
- *International Encyclopedia of the Social & Behavioural Sciences*, Amsterdam 2001
- *Meyers Grosses Universal Lexikon*, Mannheim 1983
- *Ordbog over det Danske Sprog (ODS)*, Kbh. 1918-1946
- *Oxford Companion to Philosophy* (ed.) Ted Honderich, 1995
- *Politikens filosofi leksikon*, Kbh. 1988 (1983)
- *Psykologisk Pædagogisk Ordbog*, Kbh. 1998
- *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, London and New York 1998
- *Salmonsens Konversations Leksikon*, 1923
- *The New Encyclopedia Britannica*, Chicago 1991, 15th ed.
- *Wörterbuch der Soziologie*, (Hrsg.) Karl-Heinz Hillmann, Kröner, Stuttgart 1994

GNOSIS Vedhæftninger

GNOSIS Vedhæftninger er et supplement til traditionel offentliggørelse af forskningscenterets resultater.

Numrene kan afhentes på Emdrupvej 54, 2400 Kbh NV, eller tilsendes efter opfordring på tlf: 88 88 93 07.

Numrene findes tillige som e-bøger: www.gnosis.au.dk.

1. Lars-Henrik Schmidt : On thinking – or the secret passages of the mind (ISBN: 87-92441-00-9)
2. Steen Nepper Larsen : Neurovidenskab – en udfordring for filosofisk tænkning (ISBN: 87-92441-01-7)
3. Steen Nepper Larsen : Kategoriale tydinge af den kognitive kapitalisme – med særligt henblik på at begribe samtidens trang og tvang til kreativitet (ISBN: 87-92441-02-5)
4. Lars-Henrik Schmidt : Man skyder ikke på taleren (ISBN: 87-92441-03-3)

Ideer kan blive guld værd på Børsen. Tanker gøres til varer og viden til en strategisk produktivkraft. Arbejdet individualiseres, og arbejdskraften personliggøres. Med en dobbelt oxymoron er det blevet en forpligtelse at være kreativ og en frihed at realisere de indre potentialer på kommando. Mennesket bliver selvledende og får et strategisk forhold til at udfolde og udvide sine kompetencer. Det lærer beredvilligt at fordoble sig selv: dels gør det noget; men ikke mindst må det løbende demonstrere en vilje til at 'over-besnakke' det, det kan, i en verden, hvori stadig flere tjener vores penge på at producere og flytte rundt på immaterielle tegn, ord og begreber.

Kapitalismen transformeres; den synes at blive kognitiv. Økonomien breder sig med hidtil u hørt kraft over nye områder. Der økonomiseres med det ikke-økonomiske.

Teksten forsøger at sætte den nye kapitalisme på begreb. Hvorfor gennemsyres vi af en tvang, trang og hang til at være kreative? Hvordan kan den kognitive kapitalisme kritiseres?

Stilistisk er papiret udformet som en række paragraffer af filosofisk, idéhistorisk, sociologisk og kulturkritisk karakter, isprængt sproglige eksperimenter fra det fænomenologiske overdrev.

